دابەشبوونی کرداری لێکدراو لەرووی داڕشتن و ئەرکەوە
-لە کرمانجیی خوارووەدا-

محەمەد عومەر عەول

محەمەد عومەر عەول:

ساڵی ١٩٧٣ لە شاری سلێمانی لە دایك بووە، لە ساڵی ٢٠٠١ بڕوانامەی ماستەری لە بواری زمانی کوردیدا بە ناونیشانی (دابەشبوونی کرداری لێکدراو لە رووی داڕشتن و ئەرکەوە لە دیالێکتی کرمانجی خواروو) دا وەرگرتووە، لەلایەن پرۆفیسۆری یاریدەدەر د. فاروق عومەر سدیق سەرپەرشتیی نامەکەی کراوە .

ساڵی ٢٠٠٨ بڕوانامەی دکتۆرای لە (کردەی تەواو کردن لە دیالێکتی کرمانجی خوارو) دا وەرگرتووە.

دەروازەیەك بۆ كرداری لێكدراو

١-١ سەرەتا :

لەبەر ئەوەی لەم نامەیەدا لە روانگەی مۆرفیمەوە تەماشای كردار دەكەین و لەم رووەوە فۆرمەكانی شیدەكەینەوە و جۆرەكانی دیاریدەكەین، بۆیە بە پێویستمان زانی، دەستپێكی كارەكە بۆ بیری مۆرفیم تەرخانبكەین، كە لەساڵی (١٩٤٠) بەدواوە هاتەكایەوە، بەپێی ئەم بیرە هەموو كەرەستەیەكی رێزمانی بۆ چەند دانەیەكی بچووك شیدەكرێتەوە، كە پێی دەوترێت (مۆرفیم).[١]

وشەكان وەك هێمای دەنگیی زمان لە مۆرفیم پێكهاتوون، ئەو وشانەی یەك مۆرفیمن لەوە بچووكتر ناكرێنەوە، بەلاّم ئەو وشانەی لە مۆرفیمێك زیاترن، لەرێی پەیوەندی هاونشینی (ئاسۆیی)ـەوە سەگمێنتەكانیان دابڕدەكەین و مۆرفەكانیان جیادەكەینەوە، پاشان لە رێی پەیوەندی جێنشینی (ستوونی)یەوە مۆرفیمەكانیان دیاریدەكەین و پۆل پۆلیان دەكەین.[٢] وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

دە	نووس	م		دار	ـەوان
دە	كڕ	م		باخـ	ـەوان
دە	بڕ	م		شاخـ	ـەوان
دە	چێن	م		مە لە	ـەوان
	مۆرفیم				مۆرفیم

هەریەكە لە (نووس، كڕ ، بڕ، چێن) مۆرفیمە، چونكە بە گۆڕینی هەریەكێكیان لەگەڵ (دە...م)دا، واتایەكی فەرهەنگیی نوێ دەبەخشێت، بە هەمان شێوە(ـەوان)مۆرفیمە،چونكە

---

[١] محەمەد مەعرووف فەتاح، ٨٠،١٩٩٠

[٢] د.محەمەد عەبدولفەتاح حمەسەعید ، موحازەراتی خوێندنی باڵا، ٢٠٠٠-٢٠٠١.

مۆرفیمێك بەوەدا دەناسینەوە، کە مۆرفێك دەبینین، دەتوانین لە دەرەوەی زنجیرەکەی خۆی بە یەکەیەکی تری زمانەوانەییەوە بلکێنرێت[1].

لێرەدا بەکورتی لەلایەنە گرنگ و تایبەتییەکانی مۆرفیم دەدوێین و جۆرەکانی دەستنیشاندەکەین و سروشتی هەر جۆرێکیان دەخەینەڕوو[2].

١-٢ پێناسەی مۆرفیم:

بچووکترین دانەی زمانە، کە سێ تایبەتێتیی هەیە[3].

١. مۆرفیم وشەیەکە، یان بەشێکە لە وشە، کە هەڵگری واتایە، بۆ نموونە وشەی (باخچە) لە{باخ}و {چە}دروستبووە، یەکەمیان وشەیەکە و واتای فەرهەنگیی خۆی هەیە، دووەمیشیان بەشێکە لە (باخچە)و واتای بچووککردنەوە دەگەیەنێت. هەروەها (کوڕەکە) لەدوو مۆرفیم پێکهاتووە، {کوڕ}، کە وشەیەکی سەربەخۆی واتادارە و

{ـەکە}کە مانای ناسراو دەگەێنێت. کەواتە مەبەستمان لەواتا، واتای فەرهەنگی (هۆشەکی)، یان واتای ڕێزمانییە.

٢. مۆرفیم جگە لە بارێك نەبێت بۆ بەشی بچووکتری واتابەخش دابەشناکرێت، واتای بنجی مۆرفیمەکە دەگۆڕێت، یان دەبێتە پێکهاتەیەکی بێ واتا، کەئەمەش لەگەڵ سروشتی مۆرفیمدا ناگونجێت.

بۆ نموونە ئەگەر (باخ)بەم شێوەیە لەتبکەین:

(ب....اخ) / (ب..ا....خ) / (با..خ)

وەك دەردەکەوێت، هیچ کام لە پارچەکان، واتا نابەخشن، خۆ ئەگەر پارچەیەکیش (یان زیاتر) واتاببەخشێت، ئەوە کێشەکە بۆ ڕێکەوت دەگەڕێتەوە و هیچ پەیوەندییەك لە نێوان

١-Katamba ١٩٩٣:٤٣.

٢ ئێمە لەگشت روویەکی مۆرفیم نادوێین، بەڵکو گرنگی و بایەخ بەولایەنانە دەدەین، کە لەبەشەکانی داهاتوودا دێنە ڕێمان و ناچار دەبین بگەڕێینەوە سەریان

٣-Stageberg ١٩٨١:٨٣:

واتای پارچەکەو واتای مۆرفیمەکەدا بەدیناکرێت، بۆ نموونە ئەگەر سەرنجی (با) بدەین ، لە فەرهەنگی کوردیدا واتای تایبەتی خۆی هەیە، بەڵام هیچ پەیوەندیەکی بە وشەی (باخ)ـەوە نییە، بەڵکو بە رێکەوت پەیوەندی نێوان ئەم دوو فۆڕمە واهەڵکەوتووە، کە ئەمەش لەگەڵ سروشت و چەمکی مۆرفیمدا ناگونجێت، لەگەڵ ئەو راستییەی مۆرفیممان هەیە ، بەهۆی تەنیا فۆنیمێکەوە دەنوێنرێت و بەهیچ جۆرێك بەسەر یەکەی بچووکتردا دابەشنابێت، وەك({ـ ـە}، {ـ م}،{ ـ ر}....) لەفۆڕمەکانی (چلە، سەدە...) ، (هاتم، دەچم...) ، (نووسرا، دەهێنرێت...)دا.

٣. مۆرفیم لە زماندا، لەچەند شێوەیەکدا دووبارە دەبێتەوە[١]، بەڵام بەنزیکی واتایەکی جێگیر دەبەخشێت ، بۆ روونکردنەوەی ئەم مەبەستە با لەم نموونانەی خوارەوە بڕوانین:

(نووسیم ، نووسیوومە ، نووسەر، نووسراو ، پێنووس ، رێنووس ، پاکنووس ، دەستنووس....).

(دەکوژم ، کوژەر ، کوژرا ، پیاوکوژ ، مێشکوژ ، بکوژە ......).

پاش وردبوونەوە لە نموونەکان، دەگەینە ئەو راستیەی کە {نووس}، {کوژ}، لەگشت فۆڕمەکاندا دووبارەبوونەتەوە و تا رادەیەکیش واتای بنەڕەتییان هەڵگرتووە. بەهەمان شێوە {دە-} لە (دەخۆم، دەچم، دەمرێت، دەنووسم، دەکەون.....)دا دووبارەبۆتەوە

١-٣ جۆرەکانی مۆرفیم

مۆرفیم لە رووی داڕشتن و پێکەوەهاتنیان لە فۆڕمێکدا و بە پێی سروشت و تایبەتی بەشداریکردنیان، بەسەر چەند جۆرێکی سەرەکیدا دابەشدەبێت.

١-٣-١ رەگ:

---

[١] ژمارەیەکی دیاریکراو لە مۆرفیم زۆر کەم دووبارە دەبنەوە، وەك: ({تاقی }،{تەمێ }، {واز}...) لە وشەکانی (تاقیکردنەوە، تەمێکردن،وازهێنان.....)دا.

کرۆکی وشەیە، کە چیتر بچووکناکرێتەوە و مانای سەرەکی وشە هەڵدەگرێت[١].
بەواتایەکی تر ئەو وشەیەیە، دوای لابردنی هەموو لاگرەکان دەمێنێتەوە[٢] و لەهەموو شێوە جۆربەجۆرەکانی لێکسیمێکدا[٣] دەردەکەوێت. بۆ نموونە (کوژ) لە (دەکوژم، کوژرا، مەیکوژە...)دا مۆرفیمی رەگە، کە گشت لاگرەکانی لێکراوەتەوە و مانای کرۆکیی وشەکەی هەڵگرتووە و لەلایەن لاگرەکانەوە بەشێوەیەك لە شێوەکان وەسفکراوە و واتاکەی روونکراوەتەوە [٤]. بەهەمان شێوە (کچ) لە (کچانە، کچێنی، کچۆڵە، کچەکەت، کچان....)دا مۆرفیمی رەگە.

مۆرفیمی رەگ لە دیالێکتی کرمانجی خوارووددا لەرووی سەربەخۆیی بەکارهێنانییەوە لە شێوەی سەربەست و بەندا دەردەکەوێت.

رەگی سەربەست ئەو مۆرفیمەیە، بەتەنیا وەك وشەیەکی سەربەخۆ دەردەکەوێت[٥] و واتایەکی فەرهەنگی تەواوی هەیە، وەك: ({کوڕ}، {بەرد}، {جوان}....) لە وشەکانی (کوڕێنی، بەردەڵان، جوانی ....)دا.

رەگی بەندیش لەوەدا جیاوازە، وەك دانەیەکی سەربەخۆ دەرناکەوێت[٦]، بەڵکوبە مۆرفیمی ترەوە بەندە و بەیاریدە و هاوکاریی ئەمان واتا دەبەخشێت، چونکە بەتەنیا لەواتا سیمانتیکییەکەی ناگەین. بۆ نموونە رەگی کردارەکان وەك: (نووس، کوژ، بڕ، هێن، بەز، چێن، کەو....) بەشێوەیەکی گشتی بەندن[٧]، هەرچەندە ژمارەیەکیان لە شێوەی مۆرفیمی سەربەستدا دەردەکەون، وەك: (لەرز، ترس، خەو، پرس، ناز....)، بەڵام لە

---

١ د.ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧،٣٠

٢ (وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٢،٨٧)، (Aarts ١٩٨٢:١٠١)

٣ زاراوەی لێکسیم بۆ وشە و فۆرمە رێزمانییەکانی بەکاردێت، وەك: (نووسین، دەنووسم، نووسیم، بنووسە....).محەمەد مەعروف فەتاح،٩٢، ١٩٩٠.

٤-Katamba ١٩٩٣:٤٢.

٥ وریا عومەر ئەمین،٨٧،١٩٨٢.

٦ هەمان سەرچاوە.

٧ هەندێك زمانەوان رەگی کردار بە مۆرفیمی سەربەست دادەنێن، بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو،٨٩.

داڕشتنی کرداردا هەمیشە بەشێوەی مۆرفیمی بەند کاردەکەن و لەرووی واتا و ڕستەسازییەوە پەیوەندییان بە فۆڕمە سەربەستەکەیانەوە نەماوە[1]. بۆ نموونە بڕوانە ئەو ڕەگە بەندانەی لە خوارەوە هێڵیان بەژێردا هاتووە:

نووسەر

دەکڕم

بڕیم

دەنوویت

نەبەز

پێناسەی ڕەگ لە هەندێك باردا ڕاست دەرناچێت، چونکە فۆڕمی هەندێك وشە هەمان ڕەگیان تێدانییە، بۆ نموونە لە (دەڵێم: وتم، دەمێنم:مام...)دا، مۆرفیمی ڕەگ گۆڕانکاریی بەسەردا هاتووە، بۆیە پێویستە لەو جۆرە وشانەدا پەنا بەرینە بەر واتا، نەك فۆڕم.[2]

١-٣-٢ **لاگر**:[3]

ئەو جۆرە مۆرفیمە بەندەیە، کە بە شێوەی سەربەست دەرناکەوێت و بە تەنیا واتا نابەخشێت، بەڵکو بەجۆرەکانی تری مۆرفیم (ڕەگ / بناغە، کە دواتر ڕوونیدەکەینەوە)ـەوە بەندە و لەگەڵ ئەواندا بەکاردەهێنرێت. بۆ نموونە: ({-گەر}، {-ی}، {وەر-}،{-ەکە}،{دە-}،{-تر }، {-ین}،.....) لە وشەکانی (ئاسنگەر، جوانی ، وەرگرتن، کوڕەکە، دەچم، جوانتر، دەکڕین،....)دا بەپێی پێناسەکە لاگرن.

---

[1] محەمەد معروف فەتاح،أ -١٩٨٩،٤٥.

[2] لە زمانی ئینگلیزیدا فۆڕمی وشە، وەك:(good, better, best) لە ڕووی دەنگەوە هەمان ڕەگیان تێدانییە، بەڵام لەهەر سێکیاندا واتای یەك ڕەگ هەیە ئەمەش کراوەتە بنەما و لەبەرچاوگیراوە. بۆ زانیاری لەو بارەیەوە بڕوانە: (Katamba, ١٩٩٣:٤١)

[3] هەندێك زمانەوان بەرانبەر زاراوەی (affix) (گیرەك)یان بەکارهێناوە، بڕوانە: (د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧،٣٦)، بەڵام ئێمە زاراوەی (لاگر)مان پێ پەسەندترو شیاوتربوو، کەلە(د. محەمەدی مەحویی، ب-٢٠٠١،١٦٣)مان وەرگرتووە.

هەریەکە لەم لاگرانە جێگەی تایبەتی و دیاریکراویان هەیە و شوێنی تایبەتی خۆیان بەرنادەن، جگە لە دەستەیەکی جێناوە لکاوەکان ،کە بەگوێرەی رەگ دەجوڵێن و لە توانایاندا هەیە جێگۆڕکێبکەن، ئەمانیش بریتین لە لاگرەکانی(م-مان، ت-تان، ی-یان)، لەبەر ئەم هۆیەش دەشێت بە کلیتیك (Clitic)ناویان بەرین*. وەك:

گرت	(م- مان)	گرت.
دا		داگرت.
لێ		لێداگرت.
چاو		

لاگرەکان بەپێی شوێنی دەرکەوتنیان بەگوێرەی مۆرفیمی رەگ لە سێ شێوەدا دەبینرێن.

١. پێشگر

ئەو لاگرەیە لەپێش رەگەوە دێت، بۆ نموونە، ({دە- }، {نە-}،{هەڵ-}، {دا-}، {پێ-}....) لە وشەکانی، نەترس، هەڵدەچم، دابەزین،پێخەف،.....)دا ، پێشگرن

٢. ناوگر

ئەو لاگرەیە ، دەچێتە ناو رەگ خۆیەوە و رەگەکە دەسمێت[1]، بە واتایەکی روونتر ناوگر دەبێت بچێتە نێوان فۆنیمەکانی رەگەوە.

((ناوگر لە زمانە سامییەکانی وەك: (عەرەبی و عیبری...)دا زۆر باوە، بەڵام لە زمانی ئینگلیزیدا دەگمەنە))[2]، بۆ نموونە لە زمانی عەرەبیدا ناوگری (ا، و) دەچنە ناو رەگی (کتب) و(کاتب، مکتوب)ی لێ دروستدەبێت. لە زمانی کوردیشدا هەرچەندە

---

*محەمەد معروف فەتاح، ٢٠٠١/١/١٧ لەرێی کەسییەوە ، زانکۆی سلێمانی.

[1] (د.ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧،٤٣)،(وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٣،٨٨)، (Katamba ١٩٩٣:٤٤).

[2] - Katamba ١٩٩٣:٤٤.

هەندێك زمانەوان[1] بوونی ناوگر بە دوور نازانن و بۆ سەلماندنی راکەشیان چەند نموونەیەك دەکەنە بەڵگە، وەك: (شەق: شەبەق، ئاسار: ئاسەوار.....)، بەڵام لەبەر ئەوەی ئەم نموونانە چالاك و بەبەرهەم نین، لەگەڵ ئەو بۆچوونەداین کە ئەم جۆرە لاگرە لە زمانی کوردیدا نییە. [2]

٣. پاشگر

ئەو لاگرە لە پاشی رەگەوە دێت ، بۆ نموون ({ –م} ، { -یت }، {- ا}، {- ـەوە}، -{ ـەوان}....) لە وشەکانی (خەوتم، هاتیت، هێنرا، دەبەمەوە، باخەوان،......)دا، پاشگرن. لاگرەکان (پێشگر و پاشگری زمانی کوردی) لە رووی ئەرکەوە بەسەر دوو جۆری سەرەکیدا دابەشدەبن.

- لاگری دارشتن

بریتییە لەو مۆرفیمەی دەچێتە سەر ڕەگ (یان بناغە) و وشە (لێکسیم)ی بەواتا تازە و بە (ناوەڕۆك)ی نوێ سازدەکات. لەیەكێك لەم ڕێگایانەوە[3]:-

أ. گۆڕینی واتای ئەو ڕەگ (یان بناغە)یەی لاگرە دارشتنەکە وەردەگرێت. وەك:{ ڕا-}، {هەڵ-}،{ –ەوە }..)

لە وشەکانی (رادەکەم، هەڵدەهێنێت، خواردنەوە،...)دا، بێ ئەوەی پۆلی ڕێزمانیی وشەکە بگۆڕێت

ب. گۆڕینی پۆلی ئەو رەگ(بناغە)ـەی لاگرە دارشتنەکەی دەچێتەسەر، بە واتایەکی تر ئەم جۆرە مۆرفیمە لە توانایدا هەیە، وشە لە پۆلێکەوە بگۆڕێت بۆ پۆلێکی تر [4]. بۆ نموونە {-ی}ی دارشتن چۆتە سەر ئاوەڵناوی (کوێر، درێژ، جوان...) و ناوی (کوێری ،درێژی، جوانی)ی لێ سازبووە، هەروەها بە پێچەوانەشەوە {-ن}ی دارشتن لکاوە

---

[1] مەسعود محەمەد، ١٩٧٦،٧٧-٨٥.

[2] وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٢،٨٨.

[3]-Katamba ١٩٩٣:٥٠

[4] د.ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧،٣٨.

بەناوی (ورگ، شەرم، چڵك.....) و ئاوەڵناوی (ورگن،شەرمن، چڵكن...)ی لێ دروستبووە.

ت. گۆڕینی بەشێکی پۆلێك بۆ بەشێکی تری هەمان پۆل، بۆ نموونە: ({ -ی} ، { -ەتی }، {- ێنی}،....)ی دارِشتن چۆتە سەر ناوی بەرجەستە (مادی)ی (منداڵ، پیاو،کچ...)و ناوی نادیار(مەعنەوی)ی (منداڵی، پیاوەتی، کچێنی،...)لێ دروستبووە، کە هەرناون، بەڵام بەشەکەی لە سنووری هەمان پۆلدا لە بەرجەستەوە بۆ نادیار گۆڕیووە.

جگە لە لاگری دارِشتن، ژمارەیەك مۆرفیمی پەیوەندی و یاریدەدەر هەن، کە مانای خودییان نییە، بەڵکو هاریکاری دارِشتنی وشەی لێکدراو دەکەن ، کەبە (ئینتەرفێکس)ناودەبرێت[1]، وەك: ({ -ە-}، { -و- }، {-ەو-}،....)لە وشەکانی (ڕەشەبا، گفتوگۆ،ماڵەوماڵ...)دا.

- لاگری گەردانکردن:

ئەو مۆرفیمەیە، دەچێتە سەر ڕەگ (یان بناغە) و بە پێچەوانەی لاگری دارِشتنەوە، واتای فەرهەنگی وشەکە ناگۆڕێت، بەڵکو حاڵەتی جیاوازی ڕێزمانی پێکدێنێت[2] ، کە پەیوەندی نێوان فۆڕمە جیاوازەکانی لێکسیمێك دەردەخات، لە زۆر باریشدا پێویستی ڕێزمانی دەیهێنێتە ئاراوە. بۆ نموونە:

({ دە-} ، { -ەکە }، {- م}، {- تر}،....) لە وشەکانی (دەچن، بەردەکە، چووم، جوانتر...)دا لاگری گەردانکردنن.

ئەگەر بەوردی (کەوت، دەکەوت، کەوتووم، نەکەوتیت، بکەوتایە، ناکەوێت....)لەگەڵ یەکدا بەراورد بکەین، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت ، ئەم وشانە فۆڕمە جیاوازەکانی لێکسیمی (کەوتن)ن ، پێکهێنانی ئەم فۆڕمانەش لە ڕێی لاگری گەردانکردنەکەوەیە، کە بە هیچ جۆرێك پۆلی وشەکە ناگۆڕێت.

١-٣-٣ بناغە:

---

[1] هەمان سەرچاوە،٤١.

[2] هەمان سەرچاوە، ٣٣.

ئەگەر وشەی(بێهۆشی) بۆ مۆرفیمە پێکهێنەکانی (بێ-هۆش-ی)دابڕیکەین، دەزانین (هۆش) مۆرفیمی ڕەگە و دووەکەی تر لاگرن، بەڵام لەبەر ئەوەی نازانین لەپێشدا کام لەم لاگرانە دەچنە سەر ڕەگی وشەکە، بۆیە پەنا دەبەینەبەر یەکەیەکی تری وەك بناغە.

بناغە ئەو یەکەیەیە، کە هەرچۆنێك بێت، بتوانێت لاگر وەربگرێت. ئەو لاگرانەی دەچنە سەر بناغەش لە هەردوو جۆری داڕشتن و گەردانکردنن.(١)

ئەگەر سەرنجبدەینە وشەی (بێهۆشی)، دەبینین (هۆش) ڕەگیشە و بناغەشە کاتێك {-بێ}ی دەچێتە سەر، هەروەها (بێهۆش) دەبێتە بناغە بۆ(-ی)، بەڵام ڕەگ نییە. لەبەر ئەوە بە پێویستی دەزانین جیاوازی نێوان ڕەگ و بناغە ڕوونبکەینەوە.

هەموو ڕەگێك، کاتێك لاگر وەردەگرێت بناغەیە، بەڵام مەرج نییە هەموو بناغەیەك ڕەگ بێت(٢)، چونکە بناغە دەشێت پێشتر لاگری تری وەگرتبێت (یان لێکدراوبێت) و پاشان مۆرفیمێکی تر بووبێتە بناغە بۆ. بۆ نموونە (کەو) ڕەگیشە و بناغەشە کاتێك (-ت) وەردەگرێت و (کەوت) دروستدەبێت(٣)، بەڵام کاتێك (-هەڵ-) دەچێتە سەر (کەوت) و (هەڵکەوت) سازدەبێت، (کەوت)بناغەیە، بەڵام ڕەگ نییە . بەهەمان شێوە (دەگرم) دەبێتە بناغە بۆ {دا-} و (دادەگرم) ی لێ سازدەبێت، بەڵام (دەگرم) ڕەگ نییە لەبەر ئەوەی هەموو لاگرەکانی لێدانەماڵراوە، بەڵکو (گر) ڕەگەکەیەتی.

شایانی باسە هەندێك مۆرفیم هەن، ناتوانن ببنە بناغە و لاگر وەربگرن، وەك پارتیکلی (بەڵکو، بۆچی، کە....).

لەم هێڵکارییەی خوارەوەدا جۆرەکانی مۆرفیم بەگشتی و پەیوەندی نێوانیان لەم دیالێکتەدا دەخەینە ڕوو:-

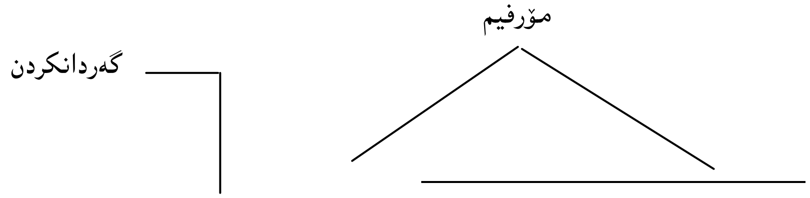

١-Katamba ١٩٨٢:٤٥.

٢-Aarts ١٩٨٢:١٠١.

٣ بناغە لەو کاتەدا لاگری گەردانکردنی دەچێتەسەر بەقەدیش ناودەبرێت. بڕوانە :(Katamba ١٩٨٢:٤٥).

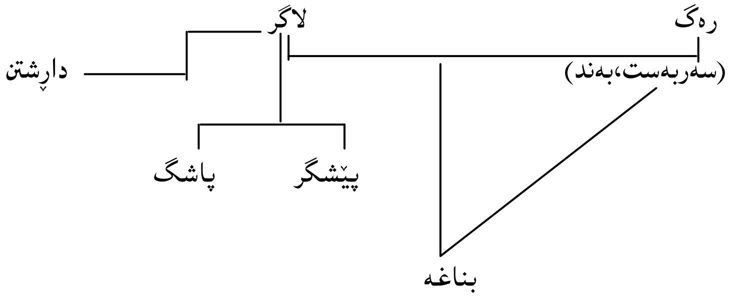

١-٤ جۆرەکانی وشە لەرووی فۆڕمەوە:

پاش دیاریکردنی جۆرەکانی مۆرفیم ئەوە ڕووندەکەینەوە، ئەم مۆرفیمانە چۆن بۆ سازبوونی دروستەیەکی وەك وشە لێکدراون ، چونکە هەموو وشەیەك مۆرفیمە، بەڵام مەرج نییە هەموو مۆرفیمێك وشە بێت.

وشە بریتییە لە مۆرفیمێك یان زیاتر، [1] بەم پێیەش فۆڕمی وشە، لەسەر بنەمای جۆر و سروشتی مۆرفیمەکانی، بەسەر سێ جۆری سەرەکیدا دابەشدەبێت.

١-٤-١ وشەی سادە:

ئەو وشەیەیە، لە یەك مۆرفیمی سەربەست پێکهاتووە. [2] وەك: (چاو، جوان، ئاسن،دار....)

١-٤-٢ وشەی ئاڵۆز (لاگرلکاندن):

ئەو وشەیەیە، لە ئەنجامی لێکدانی مۆرفیمێکی ڕەگ (یان بناغە) و لاگرێك، لەرێی لاگرلکاندنەوە پێکدێت،[3] وەك: (نەخۆشی، ئاسنەکە، دادەچێت، باخەوان...). ئەو لاگرانەی بەشداری پێکهاتنی وشەی ئاڵۆز دەکەن، ئەگەر پێشگر بوو بە پێشگرلکاندن و ئەگەر پاشگربوو بە پاشگرلکاندن ناودەبرێت.

ئەم وشە ئاڵۆزانە بەگوێرەی جۆری لاگرەکە (گەردانکردن / داڕشتن) و ئەو ڕێگەیەی وشەکەی لێهاتۆتە بەرهەم، بۆ دووجۆری تر دابەشدەبن:

---

[1] ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧،٤٧.

[2]-Stageberg ١٩٨١:١١٦ .

[3] بۆ دانانی ئەم پێناسەیە سوودمان لە (محەمەد مەعروف فەتاح،٩٤، ١٩٩٠)وەرگرتووە,

١-٤-٢-١ وشەی گەردانکراو:

ئەو وشە ئاڵۆزەیە، لاگرەکەی لەجۆری گەردانکردنە و بەرێگەی گەردانکردن پێکهاتووە، وەك: (دەچم، ئاسنەکە، بنووسە)

مەبەست لەرێگەی گەردانکردنیش نیشاندانی پەیوەندی نێوان فۆڕمە جیاوازەکانی لێکسیمێکە[١]، کە بەهۆی لاگری گەردانکردنەوە دەنوێنرێت، وەك : (دەنووسم، نووسیم، نووسیمان، بنوسم، مەنوسە...)، کە فۆڕمە جیاوازەکانی (نووسین)ن.

١-٤-٢-٢ وشەی داڕێژراو:

ئەو وشە ئاڵۆزەیە، لاگرەکەی لە جۆری داڕشتنە و بەرێگەی داڕشتن دروستبووە، وەك: (هەڵدەچم، ئاسنگەر، نووسەر،....).[٢]

رێگەی داڕشتننیش بریتییە لە دروستبوونی لێسیمی نوێ، بەهۆی کردەی لاگرلکاندنەوە، کە تیایدا لاگری داڕشتن دەچێتە سەر بناغە و لە ئەنجامدا وشەیەکی داڕێژراوی نوێ بەواتایەکی نوێ سازدەبێت[٣].

وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا دیرە:

پێشگری داڕشتن		بناغە		پاشگری داڕشتن		وشەی داڕێژراو
هەڵ	+	دەچێت		---	←	هەڵدەچێت
---		دەبات	+	ـەوە	←	دەباتەوە
---		جوان	+	ی	←	جوانی
بێ	+	هۆش		---		بێهۆش

هەندێك جار پۆلی بناغەی ئەم وشە داڕێژراوانە ناگۆڕێت، وەك: (دەچێت، هەڵدەچێت، دەبات، دەباتەوە)، کە هەردووکیان کردارن، لەهەندێك باریشدا پۆلی بناغەکە

---

[١]-Bauer ١٩٨٣:٣٤ .

[٢] ئەگەر بناغەی وشە داڕێژراوەکە گەردانکراوبوو، دەشێت پێی بگوترێت: (داڕێژراوی گەردانکراو)، وەك، (هەڵدەچم، داکەوتم، وەردەگرێت.....).

[٣]-Bauer ١٩٨٣:٤ .

دەگۆڕێت، بۆ نموونە (هۆش) ناوە، بەڵام (بێهۆش) ئاوەڵناوە، یان بەپێچەوانەوە (جوان) ئاوەڵناوە، کەچی (جوانی) ناوە.

١-٤-٣ وشەی لێکدراو:

ئەم جۆرەی وشە بەوەدا لە وشەی ئاڵۆز جیادەبێتەوە، کە ناتوانین بۆ (ڕەگ (بناغە) + لاگر) دابەشی بکەین، بەڵکو ((وشەی لێکدراو بەلایەنی کەمەوە دوو بناغەی تێدایە، کە هەردووکیان وشەی تەواون، یان بەلایەنی کەمەوە رەگن))[1]. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

یاریدەکات
پێشکەوتم } وشە
باڵا بەرز
ژن برا } وشە (رەگ)
بناغە بناغە

ئەم پێناسەیە بەلای ئێمەوە لەو پێناسەیە گونجاوتر و لەبارترە، کە مۆرفیمی سەربەستی تێداکراوەتە پێوانە، ((وشەی لێکدراو بریتییە لە لێکدانی دوو مۆرفیمی سەربەست، یان زیاتر))[2]، لەبەر ئەوەی بناغە جگە لەوەی مۆرفیمی سەربەستیش دەگرێتەوە، چاری گیروگرفتی ئەو جۆرە وشانەش دەکات، کە لێکدراون، هەرچەندەبناغەیەکیان (یان هەردووکیان) مۆرفیمی سەربەست نین، بەڵکو مۆرفیمی رەگی بەند،یان وشەی ئاڵۆزن، کە وەك بناغەیەك بەشداری رۆنانەکەیان کردووە. بۆ نموونە:

پاکنووس
دەستپڕ } مۆرفیمی رەگی بەندن، بەڵام سەربەست نین.
بانگدەدات

[1]-Katamba ١٩٩٣:٥٤ .

[2]-Stageberg ١٩٨١:١١٦ .

پێشکەوتین   وشەی ئاڵۆزن (ڕەگ + لاگر)، بەڵام سەربەست نین.

بناغە بناغە

ئەگەر بەوردی سەرنجی نموونەکان بدەین، دەبینین، هەریەکێك لە بناغەکان بەلایەنی کەمەوە ڕەگێکی تێدایە، کەواتە مەرجە لە وشەی لێکدراودا بەلایەنی کەمەوە دوو ڕەگ هەبێت.(١)

کوێرك، بڕوای وایە بەیەکداکردنی دووپێناسە (مۆرفۆلۆژی و واتاسازی) بۆ وشەی لێکدراو دەرئەنجامی باشتری دەبێت، ئەم بۆچوونەشی لەم پێناسەیەی خوارەوەدا خستۆتەڕوو.

((وشەی لێکدراو یەکەیەکی فەرهەنگییە، کە لەبناغەیەك زیاتر پێکدێت و لە ڕووی ڕێزمان و واتاوە وەك یەك وشە ڕەفتاردەکات)).(٢)

هەر وشەیەکی لێکدراو لە ڕێگەی لێکدانەوە بەبەرهەمهێنراوە، لێکدانیش بە شێوەیەکی گشتی ئەو ڕێگەیەیە، کەتیایدا دوو وشە دەخرێتەپاڵ یەك بۆ پێکهێنانی وشەیەکی تازە.(٣) واتە بناغەیەك دەخرێتە سەر بناغەیەکی تر،بۆ نموونە بناغەی (خەم) لەگەڵ بناغەی (دەخوات) لێکدەدرێن و وشەی لێکدراوی (خەمدەخوات)ی لێ دروستدەبێت.

هەرچەندە لێکدان ڕێگەیەکی سەرەکییە، بەڵام هەموو زمانەکان بەکاریناهێنن، بۆ نموونە ((هەندێك زمانی وەك فەرەنسی و ئیسپانی زۆر بەکەمی سودی لێدەبینن، لەکاتێکدا زمانی ئەڵمانی و هۆڵەندی بەشێوەیەکی بەرفراوان بەکاریدەهێنن))(٤). بێگومان زمانی کوردیش بۆ دەوڵەمەندکردن و گەشەسەندنی فەرهەنگەکەی سودێکی زۆری لەم ڕێگەیە بینیووە.

ئەگەر بەوردی سەرنجی ئەو ڕێگەیە بدەین کە وشەیەکی لێکدراوی وەك(خەمدەخوات)ی پێ سازبووە، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، لەهەموو ڕێگە بەیەکەوە بەستنەکانی تر

١-Bauer ١٩٨٣:٢٨.

٢-Quirk.etal ١٩٨٥:١٥٦٧ .

٣-McCarus ١٩٥٨:٨٣.

٤-Bybee ١٩٨٥:١٠٦ .

جیادەبێتەوە، لەو رووەوەی هەردوو خاسێتی گوزارشتی رستەسازی و فەرهەنگیی هەیە. (خەمدەخوات) لە گوزارشتی رستەسازی دەچێت، لەبەر ئەوەی یەکە پێکەوەبەستراوەکان دەتوانن، وەك وشەی سەربەخۆ هەبن، ئەمەش بەواتایە دێت ئەم وشانە لە رووی دەنگسازی و واتاسازییەوە تەواون. وەك لەخوارەوە نیشاندراون:

خەمدەخوات

خەم	دەخوات
لەخەمدا....	دەیخوات.
خەمی گران.....	سوێند دەخوات
خەمدایگرت.	سێو دەخوات.
خەمی کەس بەمن هەڵناگیرێت .	سەوزە نەخۆیت.

هەروەها لە گوزارشتی فەرهەنگیش دەچێت، لەو رووەوەی یەکە بەرهەمهاتووەکەی وشەیە و واتای ئەو وشەیەش لە کۆکردنەوەی واتای بناغەکانییەوە دەستناکەوێت.[1]

١-٤-٣-١ جێگەی لێدان لە مۆرفۆلۆژیدا:

بەمەبەستی نیشاندان و دیاریکردنی جێگەی لێدان لە مۆرفۆلۆژیدا، واتە روونکردنەوە و دەرخستنی پەیوەندی نێوان لێکدان و رێگەی مۆرفۆلۆژییەکانی تر، بەکورتی تیشکدەخەینەسەر تێروانینی هەندێك زمانەوان، لەوانە:-

باوەر[2] مۆرفۆلۆژی دەکات بەدوو لقی سەرەکییەوە (گەردانکردن و وشەڕۆنان) و پوختەی دابەشکردنەکەی لە شێوەی هێڵکارییەکدا، بەم جۆرەی لای خوارەوە نیشاندەدات:

مۆرفۆلۆژی

[1]-Ibid.

[2]-Bauer ١٩٨:٣٤ .

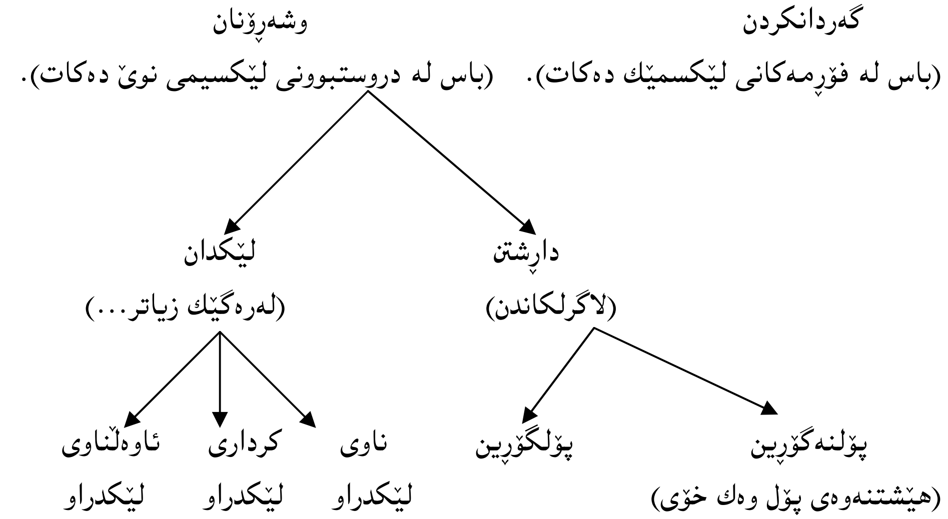

هەروەها بە بۆچونی هەدلّسن[1] مۆرفۆلۆژی بۆ دووبەشی سەرەکی (مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگی و مۆرفۆلۆژیی گەردانکردن) دابەشدەبێت، چونکە هەر لێکسیمێك تاکە قەدێکی [2] فەرهەنگی هەیە، فۆڕمی لێکسیمەکە، یان هاوشێوەیە لەگەڵ قەدە فەرهەنگییەکەدا، یان لە ئەنجامی کردەی گەردانکردنەوە لێی وەرگیراوە. بۆ جیاکردنەوەی ئەم دووجۆرە قەدە (فەرهەنگی و گەردانکراو) لەیەکتری ، لە بواری مۆرفۆلۆژیدا پێویستمان بە جیاکارییەك هەیە بۆ دووبەش (مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگی و مۆرفۆلۆژیی گەردانکردن)، مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگی تایبەتە بەو رێگایانەی بەهۆیانەوە قەدی فەرهەنگی ناسادە دروستدەبێت (لێکسیمی نوێ). لە کاتێکدا مۆرفۆلۆژیی گەردانکردن ئەو رێگایانە دەگرێتەوە، بەهۆیانەوە فۆڕمەکانی لێکسیمێك لە قەدە فەرهەنگییەکەوە پێکدەهێنرێت. بۆ نموونە:

قەد	فۆڕمی لێکسیم (مۆرفۆلۆژی	لێکسیمی نوێ(مۆرفۆلۆژی

١-Huddleston ١٩٨٤:٢٥ .

٢ قەد لای هەدلّسن بەرانبەر وشە دێت و سێ جۆری سەرەکی (سادە ، ئالۆز، لێکدراو)ی لێ جیادەکاتەوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ٢٢.

		گەردانکردن)	فەرهەنگی)
لێکسیم	پیاو	پیاوەکە،پیاوێك، پیاوان....	پیاوەتی، پیاوێتی، پیاوانە
	گرتن	گرتم، گرتمان، دەگرم، ناگرم....	هەڵگرتن، داگرتن، وەرگرتن...

ئەگەر بەوردی سەرنجی هەردوو بۆچوونەکە (باوەر و هەدلّسن) بدەین و گوێ بەزاراوە نەدەین، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، هەردووکیان مۆرفۆلۆژی بۆ دووبەش (گەردانکردن و رێگەکانی سازکردنی وشە) دابەشدەکەن، جگە لە گەردانکردن، کە خاڵی هاوبەشە لەنێوانیاندا، وشەڕۆنان لای (باوەر) لەگەڵ مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگی لای (هەدلّسن) بەرانبەر یەکتر دەوەستن. ((وشەڕۆنان لە زانستی زماندا بەو بەشە دەڵێن، کە لە چۆنیەتیی پێکهاتن و یاسای دروست بوونی وشەکانی ئەمڕۆی زمان دەکۆڵێتەوە))[1].

یاسای وشەڕۆنان لە روویەکی گرنگەوە لە یاسای رستەسازی جیاوازە، ئەویش ئەوەیە بەپێچەوانەی رستەسازییەوە لە وشەڕۆناندا بەرهەمداریێتی سنووردارە، بەواتای ئەوەی بەپێ ی یاسا وشەسازکردن هەمیشە پەسەند نییە، بەڵکو یاساکان تەنیا لەگەڵ ئەو وشانەدا جێبەجێدەبێت، کە دروستبوون و بڵاوبوونەتەوە و بەکاردێن [2]، واتە بوونەتە لێکسیمی سەربەخۆی ناو فەرهەنگ. بۆ نموونە:

هەڵکردن	مەلەوان	شەڕیکرد
هەڵچوون	شاخەوان	شەڕیفرۆشت
هەڵگرتن	دارەوان	*شەڕیکرت
* هەڵشتن	*ئاسنەوان	*شەڕیدا
*هەڵخواردن	*یارییەوان	

وشەڕۆنان هەموو ئەو رێگە جۆربەجۆر و هەمەچشنانە دەگرێتەوە، کەلەرێیانەوە وشەی فەرهەنگی نوێ دروستبوون و داڕێژراون، لەگەڵ ئەو راستییەی رێگەکان بەپێی پلەی

---

[1] د.ئەورەحمانی حاجی مارف،٢١،١٩٧٧.

[2]-Quirk.etal ١٩٨٥:١٥٢٢ .

بەرهەمدارێتیان جیاوازن، تەنانەت لە دیاریکردن و جیاکردنەوەی ڕێگەکاندا جیاوازی لە ڕاوبۆچونی زمانەوانەکاندا دەبینرێت.بۆ نموونە:

هەدلَسن[1] لە مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگیدا، سێ ڕێگەی گرنگ و سەرەکی بۆ دروستبوونی وشەی نوێ دیاریدەکات، کەئەمانەن (لێکدان، لاگرلکاندن، ئاوەژووکردن[2])

کوێرك[3] یش چوار جۆری سەرەکی ڕێگەی ڕۆنانی وشە دەژمێرێت، کە یەکەم و دووەمیان بۆ لاگرلکاندن دەگەڕێتەوە:

١-پێشگرلکاندن　　　٣-ئاوەژووکردن

٢-پاشگرلکاندن　　　٤-لێکدان

هەرچی باوەڕیشە، وەك لە هێلکارییەکەدا نیشانماندا، پابەندبووە بە ڕێگە زۆر بەرهەمدارەکانی وشەوە و تەنیا (داڕشتن و لێکدان)ی وەك دوو ڕێگەی دیار لە ڕۆنانی وشەدا جیاکردۆتەوە. لەو بەرهەمانەش، کە تایبەتە بە زمانی کوردییەوە، مەکارەس[4] وشەڕۆنان دەکات بەم سێ بەشەی لای خوارەوە:

١- ریدەبلیەکەیشن (Reduplication)[5].

٢-لێکدان.

٣-پاشگرلکاندن.

١-Huddleston ١٩٨٤:٢٢-٢٣ .

٢ ئاوەژووکردن: ئەو ڕێگەیەیە،وشە لە پۆلێکەوە بۆ پۆلێکی تر دەگۆڕێت، بێ ئەوەی فۆڕمی وشەکە بگۆڕێت. بۆ نموونە:

باخەوانەکە نەمامی چاك دەنێژێت.　　چاك: ئاوەڵناوە.

باخەوانەکە نەمام چاك دەنێژێت.　　چاك: ئاوەڵکردارە.　　(هەمان سەرچاوە).

٣-Quirk.etal ١٩٨٥:١٥٢٠.

٤-McCarus ١٩٥٨:٨٢-٩١ .

٥ ریدەبلیکەیشن بریتییە لە دووبارە بوونەوەی وشەیەك بۆ دروستبوونی وشەیەکی نوێ. وەك: (دەمدەم، پەلە پەل...) بۆ زانیای زیاتر بڕوانە :سەرچاوەی پێشوو.

د.ئەورەحمانی حاجی مارفیش لەم بارەیەوە دەڵێت:- ((لە زمانی کوردیدا بۆ رۆنانی وشە چەند رێگەیەك هەیە. ئەوەی لە ناویاندا سەرەکی بێ (دارشتن) و (لێکدان)ـە واتە ئەو دوو رێگەیە هۆیەکی گرنگن لە دروست کردنی وشەی دارێژراو لێکدراودا)).[1]

لەم رێگە دیارو بەرهەمدارانەی وشەرۆنان کە خستمانەروو، ئەوەی پەیوەندی راستەوخۆی بە کرۆکی بابەتەکەمانەوە هەیە و جەختی تەواو دەکەینە سەر رێگەی (لێکدان)،کە یەکێکە لە رێگە سەرەکی و چالاکەکانی دروستکردنی وشە و زاراوەی نوێ و لەهەموو دابەشکردنەکاندا جێگەی سەربەخۆ و دیاریکراوی بۆ تەرخانکراوە، کەواتە لێکدان رێگەیەکی گرنگ و بەبەرهەمی وشەرۆنانە، کە ئەمیش باڵێکی مۆرفۆلۆژی پێکدێنێت.

١-٥ کورتە پێناسێکی کردار:

سەبارەت بە ناسینەوەی کردار و نیشاندانی تایبەتیەکانی لەم دیالێکتەدا، سەنجی هەندێك پێناسە دەدەین، کە لە دوو توێی ئەو کتێبانەی تایبەتن بە رێزمانی کوردییەوە، بەچەند شێوەیەکی جیاواز خراوەتەروو[2]، لەوانە:

١. ((فعل کلمەییکە سربخو دلالت بکا لە پیدابون أیشی لەزمانیکا. وەکو: خویندی ،وادەخوینی، دەخوینی، بخوینە))[3]

٢. ((فعل کەلمەییێکە کارو حالی کەسێ یان شتێك لە دەمێکا باس ئەکا، وەکو: کاکم نان ئەخوا، میوانەکە دانیشتووە))[4].

٣. ((فرمان ئەو وشەیەیە کە خەبەری پێ لەکاری کەسێ یا شتێ ئەدرێ لە تافێکا، وەك نازەنین نووست. لەم رستەیەدا، وشەی (نووست) فرمانە چونکە خەبەری کارێکی پێ لە نازەنین دراوە لە دەمی رابردوودا))[1].

---

[1] د.ئەورەحمانی حاجی مارف، ٤٧،١٩٧٧.

[2] لەم پێناسانەدا زاراوەی (فعل) و(فرمان) و(کار) بەرانبەر (کردار) هاتوون.

[3] سەعید صدقی،٣٤،١٩٨٢.

[4] تۆفیق وەهبی،١٦،١٩٢٩.

٤. ((کار وشەیەکە روودان و کاتی تێدایە، وەك: خواردی، دادەبەزێ، راوەستە))[٢].

٥. ((فرمان وشەیەکە کارێك یا حاڵێك رادەگەیەنێت لەلایەن کەسێکەوە کرابێت لە زەمانێکدا، وە دەبێتە بەردی بناغە لە رستەدا، وە سێ مەبەستی تێدا بەدی دەکرێت:

أ- کار یا حاڵی شتێك.

ب- دەم(زەمان).

ت- کەس و ژمارە))[٣].

مەبەستمان لەنیشاندانی ئەم پێناسەیە هەڵسەنگاندن و دەرخستنی لایەنی چاکەو و کەموکورییان نییە، بەڵکو ئەوەی بەلامانەوە گرنگە و جەختی تەواوی دەکەینە سەر ئەوەیە ، ئەگەر بەوردی سەرنج لە پێناسەکان بدەین و تێیان بڕوانین، ئەو راستییەمان لا ئاشکرا دەبێت ، کردار ئەو وشەیەیە هەڵگری ئەم سێ تایبەتییەی لای خوارەوەیە:-

١. کار / رووداو

٢. کات (تاف)

٣. کەس و ژمارە (جێناوەلکاوەکان)

هەریەکە لەمانە لە پێکهاتنی کرداردا بەهۆی مۆرفیمێك (یان زیاتر)ـەوە دەنوێنرێت، بۆ نموونە خاڵی (١) بەهۆی رەگی کردارەکانەوە دەردەبڕێت، کەواتە فەرهەنگیی کردارەکەی هەڵگرتووە و دوو خاڵەکەی تریش (٢،٣) بەهۆی لاگری گەردانکردنەوە نیشاندەدرێت[٤]. وەك:

کەوتم. (کەو١ + ت٢ +م٣)

بچن. (ب٢ + چ١ +ن٣)

دەنووسیت. (دە٢ + نووس١ + یت٣)

---

١ نووری عەلی ئەمین، ١٩٦٠،١٥٥.

٢ لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ٩٤.

٣ لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە،١٩٨٤، ٧٣،، بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی.

٤ بۆ زانیاری لەو بارەیەوە، بڕوانە: (کرداری بنەڕەتی) لەم نامەیەدا، ل (٢٦).

هەرچەندە ئەم سێ خاڵە بەردی بناغەی کردارن و دەبێت لە هەموو کردارێکدا هەبن[1]، بەڵام مەکارەس[2] وردتر بۆ کردار دەچێت و تایبەتییەکانی زیاتر دەکات، بەشێوەیەك بڕوای وایە ، هەر وشەیەك ئەم تایبەتیانەی خوارەوەی تێدابێت بەر پۆلی کردار دەکەوێت:

١. کەس (یەکەم و دووەم و سێیەم) و ژمارە (تاکو کۆ) (Persons and Numbers): مەبەست لە کەس وژمارە پاشگری جێناوەلکاوەکان (م- مان / م- ین)ـە کە لەرێی لاگرلکاندنەوە دیاریدەکرێت.

٢. ئەسپێکت (Aspect): وەك پاشگری (دە-) لە (دەخۆم)دا،کە تەنیا لەرێژەی ئیخباریدا دێت و جووڵەیەك لەبەردەوامیدا نیشاندەدات، بەڵام لە رێژەکانی تردا دەرناکەوێت[3].

٣. تێپەڕی و تێنەپەڕی (Transitivity): کردارەکان لەم رووەوە بۆ تێپەڕ و تێنەپەڕ دابەشدەبن و تەنیا تێپەڕەکان بۆ بکەر نادیار دەگۆڕرێت.

٤. کات (تاف) (Tense): کردار چەند کات (تاف)ێکی هەیە، وەك: رانەبردوو (ئەخۆم / بخۆ)، رابردوو (خواردم /....).

٥. رێژە (Mood): کرداری کوردی ئەم رێژانەی هەیە: ئیخباری (ئەخۆم / خواردم...)، ئینشائی (بخۆم / بخواردایە...)، فەرمان (بخۆ / بخۆن).

٦. دیار و نادیار (Voice): ئەو کردارانەی سەرەوە بکەر دیاربوون، تێپەڕەکان فۆڕمی بکەر نادیارییان لێ دادەڕێژرێت، وەك: (ئەکوژرێم / کوژرام...).

---

[1] لە هەندێ کرداردا فۆڕمی مۆرفیمێك بەدەرناکەوێت، بۆ نموونە جێناوی لکاوی کەسیی سێیەمی تاك لە کرداری رابردووی تێنەپەڕدا لەشێوەی مۆرفیمی سفردایە. وەك:

من چوو م.

تۆ چوو یت.

ئەو چوو Ø.

[2]-McCarus ١٩٥٨:٥٢ .

[3] بە بۆچوونی ئێمە ئەم (دە-)یە مۆرفیمی رانەبردووە، بڕوانە: (کرداری رانەبردوو) لەم نامەیەدا ، ل(٢٧).

کەواتــە کــردار لــە رووی پێکهاتــەوە ئــەو وشــە گەردانکراوەیــە، لاگــری گــەردانکردنی کرداریی وەك (کەس و ژمارە و رێژە و کات...) لەگەڵدایە.

کردار لە رستەشدا، هەمیشە ئـەرکی فرێـزی کـرداری دەبینێـت، کـرداره تێنەپـەڕەکان دەتوانن وەك رسـتە دەربکـەون، چـونکە رسـتە لـە دیـالێکتی کرمـانجی خـوارووی دەشـێت بکەرەکـەی دەرنـەبڕێت، لەبەرئـەوەی لـە داڕشـتنی کردارەکـەدا جێنـاوی لکـاوی بکـەری بەشدارە[1]. وەك لەم نموونەیەی لای خوارەوەدا روونکراوەتەوە.

رستە

فرێزی ناوی	فرێزی کرداری
(بکەر)	(کردار)
من	کەوتم
( )	کەوتم

لــەرووی واتاشــەوە کــردار بەشــێوەیەکی گــشتی رووداوێــك، یــان بــار(حاڵــەت)ێــك دەگەیەنێت[2]. بۆ نموونە:

منالەکە یاریکرد. (رووداو)

منالەکە پاکبوو. (بار- حاڵەت)

١-٦ جۆرەکانی کردار لەرووی فۆڕمەوە:

پێش ئەوەی باسی ئـەم بابەتـە بکـەین، پێویـستە هەوڵوکۆشـشی زمانەوانییـەکان لـەم بارەیەوە نیشانبدەین و بەکورتی ئاورێك لە بۆچوونەکانیان بدەینەوە و تیشکیان بخەینەسەر.

١-٦-١ دابەشکردنی کردار لەرووی فۆڕمەوە:

لــە کــارو بەرهــەمی ئــەو زمانەوانانــەی لــە کــردار و جۆرەکــانی دواون، چــەند راو بۆچوونێکی جیاواز سەبارەت بە جۆرەکـانی کـردار لـە رووی فۆڕمـەوە بەرچـاودەکەون، کـە

[1] د.محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید، موحازراتی خوێندنی بالاّ، ١٩٩٩-٢٠٠٠

[2] بڕوانە: محەمەد مەعرووف فەتاح،أ-٤٧،١٩٨٩.

کرداریان بەسەر چەند جۆرێکی جیاوازدا دابەشکردووە. لێرەدا بەمەبەستی نیشاندانی پەیوەندی نێوان دابەشکردنەکان لەلایەك و پەیوەندی لەگەڵ دابەشکردنەکەی ئێمەدا لەلایەکی ترەوە، تەنیا بیرۆکەی دابەشکردنە سەرەکییەکان دەخەینەڕوو، لەوانە:-

<u>یەکەم:</u>

ژمارەیەك زمانەوان کرداریان بەسەر دوو جۆری سەرەکیدا دابەشکردووە، بەم شێوەیە:[1]

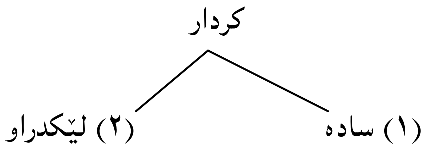

(کەوت، خست...)[2].   (هەڵکەوت، داخست، یاریکرد، نوێژیکرد....).

لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد،بەشی دووەمی یەکەم دابەشکردن لە چەند شێوەیەکدا پۆل پۆل دەکەن. وەك لە خوارەوە نیشاندراوە[3].

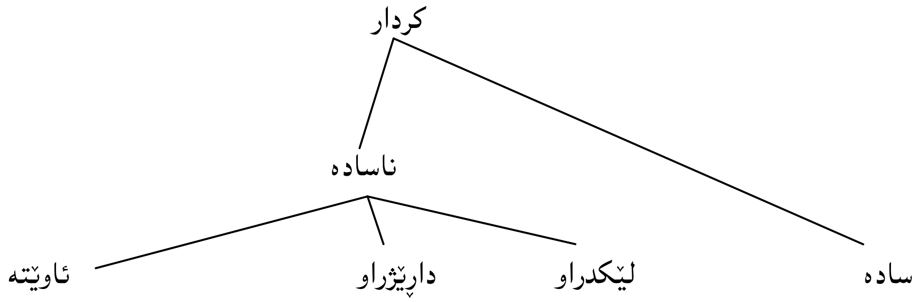

---

[1] بۆ زانیاری لەم بارەیەوە، بڕوانە: (تۆفیق وەهبی، ١٩٢٩ ،٢٨)، (نووری عەلی ئەمین، ١٩٦٠، ١٥٦)، (جەمال نەبەز، ١٩٧٦، ٣٥) (محەمەد ئەمین هەورامانی، ١٩٧٣، ١٥٩)، (ئەحمەد حسن ئەحمەد، ١٩٧٦، ٢١٠).

[2] سەبارەت بە نموونەو بەڵگە هێنانەوە بۆ جۆرەکانی کردار، زمانەوانەکان دەبن بە دوو کۆمەڵەوە، کۆمەڵێکیان فۆڕمی گەردانکراوی وەك: (کەوت، خست....) دەکەنە بەڵگە، بڕوانە: (نووری عەلی ئەمین، ١٩٦٠، ١٥٦) و کۆمەڵەی تریشیان ناوی رووداو (چاوگ) بە نموونە دەهێننەوە، بڕوانە: (جەمال نەبەز، ١٩٧٦، ٣٥).

[3] بۆ زانیاری لەو بارەیەوە، بڕوانە: لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ٢٣٢-٢٣٤.

(خواردی، نوست..) (سەربیڕی، دەستیگرت..) (هەڵیگرت، دابەزی..) (دەستیلێهەڵگرت، دەستیکردەوە..)

سێیەم:

هەندیك زمانەوان لە کرداری نادادەی دووەم دابەشکردندا، تەنیا دارێژراو و لێکدراو جیادەکەنەوە. وەك: لەم هێڵکاریەدا دەرخراوە[1]:

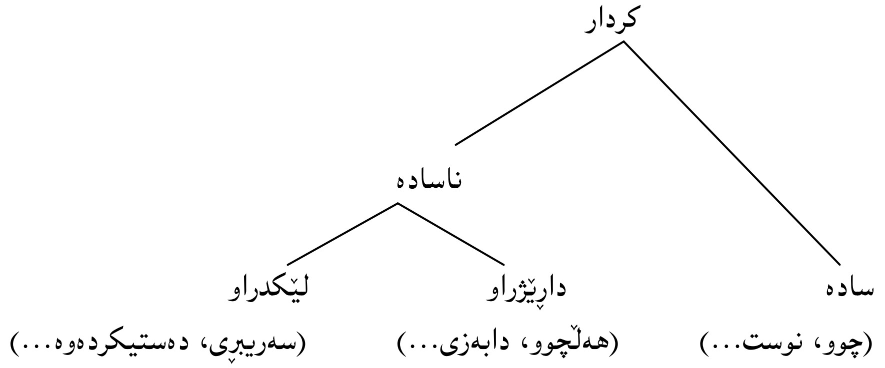

چوارەم:

دەستەیەکی تر لە زمانەوان، سێ جۆری سەرەکی کردار دەستنیشاندەکەن[2] و سنووری نێوانیان دیاریدەکەن[3].

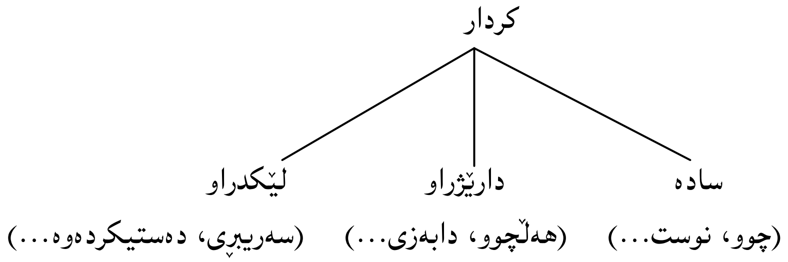

---

[1] بۆ زانیاری لەو بارەیەوە، بڕوانە: (د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٠، ٦٨) ، (د.نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانی، ١٩٨٢، ١٢٨) ، (نووری عەلی ئەمین، ١٩٨٦، ١٨).

[2] کوردیف کردار لە رووی دارشتنەوە بەسەر (رەگی و دارێژراو و لێکدراو)دا دابەشدەکات، بەڵام لەبەر ئەوەی جۆرەکانی لەگەڵ یەکدا تێکەڵکردووە، بۆیە دابەشکردنێکی سەربەخۆمان بۆ تەرخانکردووە. بۆ زانیاری لەوبارەیەوە، بڕوانە: کوردۆییف،١٩٨٤، ١٦٢، وەرگێڕانی د. کوردستان موکریانی.

[3] بۆ زانیاری لەو بارەیەوە، بڕوانە: لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، ١٩٨٤، ٤٥-٥٠، بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی.

پێنجەم:

محەمەد مەعروف فەتاح لەسەر بنەمای مۆرفیم، بە تێڕوانینێکی نوێ و جیاواز لە سەرنج و راکانی زۆربەی بۆچوون و دابەشکردنەکانی پێشوو، تەنیا دوو پۆل کردار جیادەکاتەوە[1].

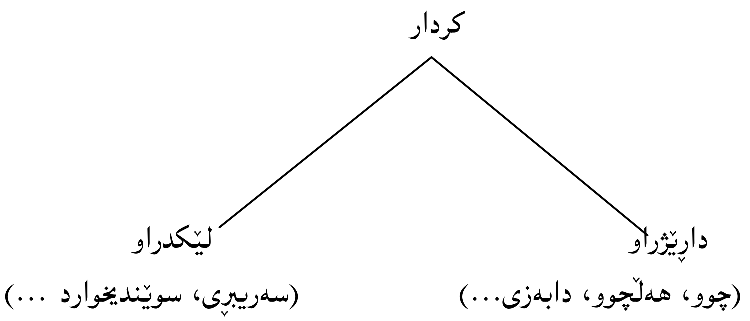

١-٦-٢ چەند سەرنجێك لەسەر دابەشکردنەکان:

لە پێناو بەدەرخستنی ڕۆنانێکی گونجاو و لەبار بۆ کردار، زۆر بەکورتی چەند سەرنج و تێبینییەك لەم بارەیەوە نیشاندەدەین:

١. کرداری داڕێژراو (هەڵکەوت) و کرداری لێکدراو (یاریکرد) لەیەکەم دابەشکردندا تێکەڵ بەیەك کراون و جیانەکراونەتەوە، بەڵام لە هەموو دابەشکردنەکانی تردا، (بەهەر پێوانەیەك بێت) ئەم دوو جۆرەی کردار لەیەکتر جیاکراونەتەوە و سنووری نێوانیان دیاریکراوە.

٢. تەنیا دابەشکردنی دووەم، کرداری ئاوێتە (دەستیلێهەڵگرت)ی لە کرداری ناسادەدا جیاکردۆتەوە و بە جۆرێکی سەربەخۆی وەك داڕێژراو و لێکدراوی داناوە، بەڵام لە راستیدا ئەم جۆرەش دەچێتە ناو کرداری لێکدراوەوە و هەمان جۆرن.[2]

٣. لەناو جۆرەکانی کرداردا جەختی تەواو دەخەینە سەر کرداری لێکدراو، کەمەبەستی سەرەکیی بابەتەکەمانە و لە هەموو دابەشکردنەکاندا ناوی هاتووە، بەڵام بەشێوەیەك

[1] بۆ زانیاری لەو بارەیەوە، بڕوانە : محەمەد معروف فەتاح، أ-١٩٨٩، ٤٤.

[2] بڕوانە: (د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧، ٩٠)، (محەمەد مەعروف فەتاح، أ-١٩٨٩، ٤٦-٤٧).

تاڕادەیەك دروست و لەبار لە دابەشکردنی سێیەم و چوارەم و پێنجەمدا، بە جۆرێکی سەربەخۆی کردار دانراوە و سنووری دیاریکراوە.

٤. بۆچوونی دوا دابەشکردن لەزۆر رووەوە لە بۆچوونەکانی تر گونجاوتر و لەبارترە، لەبەر ئەوەی لە جیاکردنەوەی جۆرەکانی کرداردا، بنەمای مۆرفیم لەبەر چاوگیراوە، کە لەچاو ئەو پێوانانە(پارچە، وشە..)کە لە دابەشکردنەکانی تردا گیراوەتەبەر، پێوانەیەکی وردو سنووردارە بەم پێیەیش رەچاوی مۆرفیمی کات و جێناوەلکاوەکان کراوە، کە لەدابەشکردنەکانی تردا پشتگوێخراوە[١].

٥. بیروڕای دوا دابەشکردن، بەپێچەوانەی دابەشکردنەکانی ترەوە زۆر چاك بۆ ئەوە چووە و بەشێوەیەکی زانستیانە روونیکردۆتەوە، کە کرداری سادە لەم دیالێکتەدا نییە، بەواتایەکی تر ئەوەی سەلماندووە، کردار نییە تەنیا لەیەك مۆرفیم پێکبێت[٢]. لە کاتێکدا لەهەموو دابەشکردنەکانی تردا، کرداری سادە بە جۆرێکی سەرەکیی کردار لە قەڵەمدراوە، ئەمەش گەورەترین خاڵی سەرەکیی کەموکوڕیی دابەشکردنەکانی پێشترە، تەنانەت لە دارێژراو و لێکدراویشدا، چونکە بە بۆچوونی ئەمان بنەمای سەرەکیی دارشتنی ئەم دوو جۆرە کردارەش، کرداری سادەیە.

٦. شایەنی باسە محەمەد مەعروف لە دابەشکرنەکەیدا لە روانگەیەکی نوێ و بەلەبەر چاوگرتنی جۆرەکانی مۆرفیم لێکۆڵینەوەکەی بەئەنجامگەیاندووە و زۆرباش ئەوەی دیاریکردووە، کرداری (رادەکەن) لە { را-} ، { دە- }، {کە}، {- ن} پێکهاتووە[٣]. بەڵام لە رۆنانی کرداردا بەیەك چاو تەماشای لاگری گەردانکردن و دارشتنی کردووە و چەند هۆیەکیشی هێناوەتەوە و کردوونی بە بەڵگە و پاڵپشت، بۆئەوەی جیاوازی لە نێوان ئەم دوو جۆرە مۆرفیمەدا نەکات و هەموویان هەر بە مۆرفیمی بەند دابنێت[٤]، لەئەنجامی ئەمەشدا جگە لە کرداری لێکدراو هەموو کردارەکانی تر (سادە و دارێژراوی دابەشکردنەکانی تر)ی بە دارێژراو داناوە، بەڵام بە بۆچوونی ئێمە ئەگەر چی ئەم دوو

---

[١] محەمەد مەعروف فەتاح، أ-١٩٨٩، ٤٥.

[٢] هەمان سەرچاوە.

[٣] هەمان سەرچاوە، ٤٢.

[٤] بڕوانە: هەمان سەرچاوە، ٤٣-٤٥.

جۆر لاگرە لەچەند خاڵێکدا هاوبەش و ناوکۆن، بەڵام لەچەند روویەکی ترەوە جیاوازن و هەریەکەیان خاوەنی خاسیەت و تایبەتیی خۆیانن، بۆیە ئێمەلەگەڵ ئەوەداین هەروەك چۆن مۆرفیمی سەربەست لە بەند جیادەکرێتەوە، بەهەمان شێوە پێویستە لاگری گەردانکردن لە لاگری دارِشتن جیابکرێتەوە و وەك دوو جۆری جیاواز لە جۆرەکانی کرداردا سەیربکرێن[1].

پاش نیشاندان و بەراودکردنی دابەشکردنەکان، بەپێی سروشتی کردارەکان و بەلەبەر چاوگرتنی بنەمای مۆرفیم و ئەو پێوانانەی لە جۆرەکانی وشەدا گرتومانەتەبەر. جۆرەکانی کردار لەرووی فۆرمەوە بەم جۆرەی لای خوارەوە دابەشدەکەین:

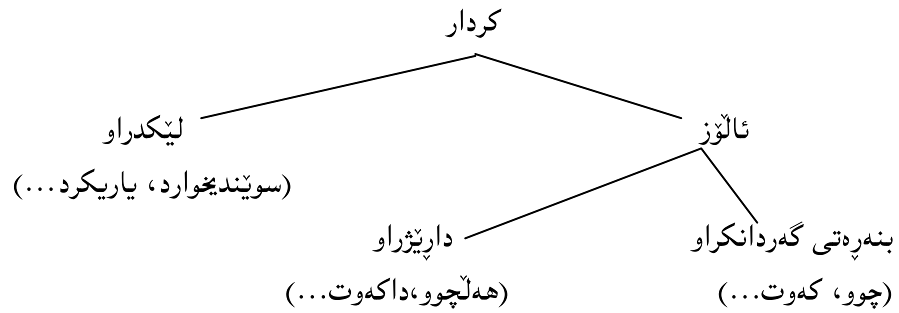

بەپێی ئەم دابەشکردنە، هەموو کردارێك بەیاسای مۆرفۆلۆژی لە ئەنجامی لێکدانی مۆرفیمەکانەوە پێکدێت. واتە کردارمان نییە تەنیا یەك فۆرم بێت، بەڵکو کردار فۆرمی ئاڵۆز و لێکدراوی هەیە. لەبەر ئەوەی لاگری گەردانکردنی کردار بەشداری پێکهاتنی هەموو جۆرەکانی کردار (بنەرِەتی، دارِێژراو،لێکدراو) دەکات و کرداری بنەما و سەرچاوەی دارِشتنی کرداری دارِێژراو لێکدراوە، بۆیە لە دیاریکردنی فۆرمەکانی کرداردا پەنامان بردۆتە بەر مۆرفیمی سەربەست (رەگ) و کردوومانەتە پێوانە لە جیاکردنەوەو دیاریکردنی سنووری نێوان کرداری ئاڵۆز و لێکدراودا.

---

[1] شایەنی باسە د.ئەورِەحمانی حاجی مارف لە وتاێکی رەخنەیدا داکۆکی لەسەر ئەوە دەکات، کە پێویستە لە رۆنانی کرداردا جیاوازی لە نێوان ئەم دوو جۆرە مۆرفیمەدا بکرێت، بۆ زانیاری زیاتر، بروانە: د. ئەورِەحمانی حاجی مارف، ١٩٩٧، ٩-١٠.

کردار	ئاڵۆز:	-مۆرفیمی سەربەست....
	لێکدراو:	+مۆرفیمی سەربەست...

بەم پێیەش ئاڵۆز ئەو کردارەیە، جگە لەڕەگی کردار ئەو مۆرفیمانەی بەشداری پێکهاتنی دەکەن،هەموویان لاگرن. بۆ جیاکردنەوەی کرداری بنەڕەتی و داڕێژراویش لەیەکتری، لاگری داڕشتنمان کردۆتە پێوانە.

ئاڵۆز	بنەڕەتی :	-لاگری داڕشتن...
	داڕێژراو :	+ لاگری داڕشتن...

بەمەبەستی نیشاندانی جۆرەکانی کردار و چۆنێتیی پێکهاتن و شێوەی سازبوونیان، لێرەدا بەکورتی لە کرداری بنەڕەتی و کرداری داڕێژراو دەدوێین و بەشەکانی داهاتووش بۆ کرداری لێکدراو تەرخاندەکەین.

١-٦-٣ کرداری بنەڕەتی

ئەو کردارەیە، جگە لە رەگی کردار ئەو مۆرفیمانەی بەشداری پێکهاتنی دەکەن، هەموویان لاگری گەردانکردنن. بۆ دەستنیشانکردن و دیاریکردنی پۆلی کردارە بنەڕەتییەکان، با سەرنجێك لەم رستانەی خوارەوە بدەین و لەگەڵ یەکدا بەراوردیان بکەین:

(ئێوە) نامە دەنووسن.

(ئێوە) نامە بنووسن.

(ئێوە) نامە نانووسن.

(ئێوە) نامە تان نووسی.

کرداری بنەڕەتی

ئەگەر ئەم کردارە بنەڕەتییانە بۆ مۆرفیمەکانیان دابڕبکەین و لەناو خۆیاندا بەراوردیان بکەین، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، بەلایەنی کەمەوە هەریەکەیان لە سێ مۆرفیمی سەرەکی (رەگ ، کات، کەس و ژمارە) پێکهاتوون. وەك لە خوارەوە نیشاندراوە:

دە	نووس	ن
ب	نووس	ن
نا	نووس	ن
ی	نووس	مان
{کات}	{رەگی کردار}	{کەس و ژمارە}

رەگی کردار لە هەموو کردارەکاندا دووبارە بۆتەوە و بریتییە لە{نووس }، کە مۆرفیمێکی بناغەیە و بنەمای پێکهاتن و سازبوونی کردارە و هەڵگرو پارێزەری واتای فەرهەنگیی کردارەکەیە، بەڵام دوو مۆرفیمەکەی تر ({کات}،{جێناوە لکاوەکانی رێکەوتن }) لە شێوەی لاگری گەردانکردندا پابەندن، کە ناکرێت هیچ کامێکیان پشتگوێبخرێت، چونکە هیچ کردارێك بێ ئەم دوو لاگرە تەواونابێت[1] و بەلابردنیان فۆرم و واتای کردارەکە دەشێوێت [2].

دەنووسن. *دەنووس. *...نووس. *دە...ن.

بۆ روونکردنەوە و سەلماندنی یاسای پێکهاتنی کرداری بنەڕەتیش، کە بەلایەنی کەمەوە لە سێ مۆرفیم پێکدێت، لێرەدا بە کورتی چۆنیەتی دروستەی کرداری رانەبردوو و رابردووی ئیخباریی یەکەیەکە شیدەکەینەوە:

١-٦-٣-١ کرداری رانەبردوو (ئێستا و داهاتوو):

بەمەبەستی جیاکردنەوە و پۆلکردنی مۆرفیمەکانی کرداری رانەبردوو، با سەرنج بدەینە بەراوردکردنی ئەم کۆمەڵە کردارانەی لای خوارەوە:

---

[1] بڕوانە: محمد مەعروف فەتاح، أ-١٩٨٩، ٤٢.

[2] لەراستیدافۆڕمی کرداری بنەڕەتی گەردانکراوە(Inflection)، چونکە مۆرفیمەکانی گەردانکرن (لاگری کات وکەس...) بەشێکن لە کردارەکە و لێی جیانابنەوە، هەر لەبەر ئەم هۆیەش ناومانناوە کرداری بنەڕەتی. بۆ زانیاری زیاتر لەم بارەیەوە بڕوانە د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید،٢٠٠١، ٨١-٩٢.

(١)	(٢)	(٣)
ده خەو ێت	ب نووسێت	دەنووســ م
ده بڕ ێت	نە نووسێت	دەنووســ ین
ده کەو ێت	نا نووسێت	دەنووســ یت
ده نووس ێت	دە نووسێت	دەنووســ ێت
{ڕەگی کردار}	{کاتی ڕانەبردوو[1]}	{ کەس و ژمارە} (جێناوی لکاو)

وەك دەردەکەوێت، یاسای بنەڕەتیکرداری ڕانەبردوو لە سێ مۆرفیمی ڕەگی کردار و کاتی ڕانەبردوو و جێناوی لکاو پێکهاتووە و بە گۆڕینی هەریەکێکیان فۆڕم و واتای کردارەکە دەگۆڕێت، جێناوی لکاویش کە کەس و ژمارە نیشاندەدات، لە کرداری ڕانەبردووی تێپەڕ و تێنەپەڕدا هەمیشە لە دەستەی (م — ین) دەبێت . بۆ نموونە:

دەنووس } م - ین { تێپەڕە
دەخەو } م - ین { تێنەپەڕە

ئەو مۆرفیمانەی کرداری ڕانەبردوو پێکدەهێنن، لە شێوەی هێڵکاریدا بەم جۆرەی لای خوارەوە ڕیزدەبن[1]:

---

[1] هەندێ زمانەوان مۆرفیمە بەشداربووەکانی کرداری ڕانەبردوو بەم شێوەیەی خوارەوە دیاریدەکەن:

ده نووســ م

ده چ ن

ده کەو ێت

نیشانەی بەردەوامی ڕەگیڕانەبردوو کەس (جێناوی لکاوی بکەری ڕێکەوتن)=

=واتە تێڕوانینیان بەو جۆرەیە، کاتی ڕانەبردوو لەناو ڕەگی کردارەکەدا تواوەیە. بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: (محەمەد مەعروف فەتاح، أ-١٩٨٩، ٤٣)، (وریا عومەر ئەمین، ب-١٩٩٢، ٨٨-٩٢).

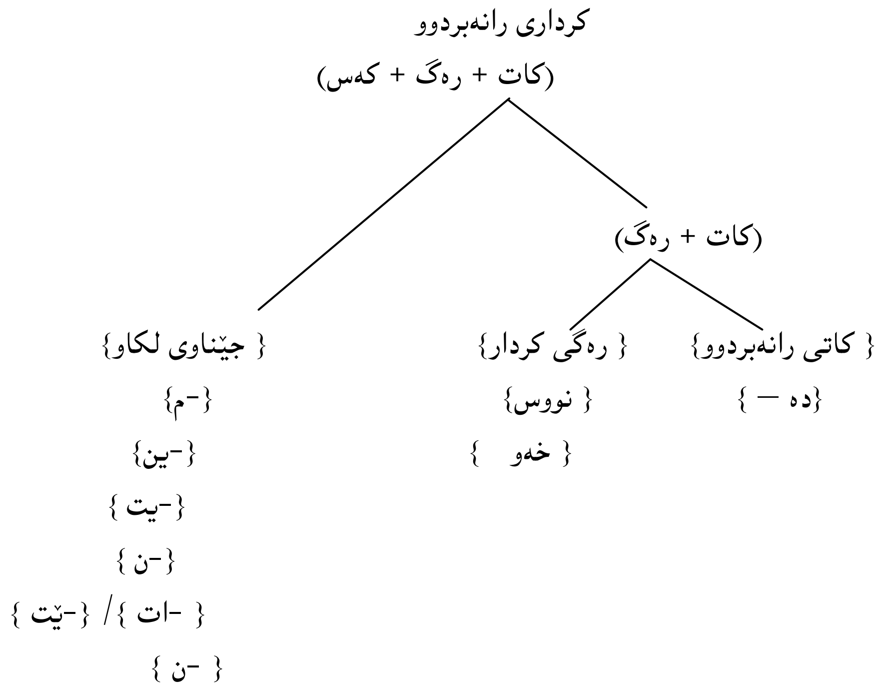

{{ دە + نووس } + م } ⟵ دەنووسم.

{{ دە + خەو } + ێت } ⟵ دەخەوێت

کرداری رانەبردووی ئینشائی و فەرمانیش بەهەمان یاسا پێکدێن و یەك دروستە و پەیڕەویان هەیە، تەنیا جیاوازییان لە گۆڕینی جۆری لاگری گەردانکردندایە. بۆ نموونە:

{{ ب+ کەو } + م } ⟵ بکەوم. رانەبردووی ئینشائی

{{ ب + کەو } + ە } ⟵ بکەوە. فەرمان

٢-٣-٦- کرداری رابردوو:

رابردووی سادە لە رووی تافەوە شیدەکەینەوە و مۆرفیمە بەشداربووەکانی دیاریدەکەین و چۆنیەتی ریزبوونیان نیشاندەدەین. بۆ روونکردنەوەی ئەم مەبەستەش بابڕوانینە بەراوردکردنێکی ئەم کردارە رابردووانەی لای خوارەوە:

---

[١] کوردۆ عەلی، ١٩٩٢، ٥.

(٢) تێنەپەڕ:		(١)تێپەڕ:	
فڕێـ	م	سڕێـ	م
فڕێـ	ین	سڕێـ	مان
فڕێـ	ت	سڕێـ	ت
فڕێـ	ن	سڕێـ	تان
فڕێـ	Ø	سڕێـ	ی
فڕێـ	ن	سڕێـ	یان

{ کەس و ژمارە }....جێناوی لکاو....{ کەس و ژمارە }

مۆرفیمی کەس و ژمارە (جێناوی لکاو) لەگەڵ تێپەڕدا دەستەی (م — مان) و لەگەڵ تێنەپەڕ دەستەی (م — ین) بەشداری پێکهاتنی کردارەکەی کردووە و بەلابردنی ئەم لاگرانە لە کردارەکە، قەدی کردارەکە (سڕی ، فڕی) دەمێنێتەوە. بەبەراوردکردنی ئەم قەدانەش لەگەڵ یەکدا ئەوەمان بۆ ساغدەبێتەوە، کە یەك مۆرفیم نین، بەڵکو لە رەگی کردار و پاشگری رابردووی (- ی) پێکدێن:

سڕێـ	ی
فڕێـ	ی
کڕ	ی

{ رەگی کردار } { کاتی رابردوو }

بەهەمان شێوە و رێباز بەو راستییە دەگەین، کە پێنچ مۆرفیمی رابردوو بە گوێرەی جۆری رەگی کردارەکان، لە شێوەی پاشگردا دەردەکەون[1]. ئەمەش یاسای سەرەکی و بنەڕەتی پێکهاتنی کرداری رابردووە. وەك:

بڕ	ی	م
هێن	ا	ت
چ	وو	ین
مر	د	Ø
کەو	ت	ن

[1] (کوردۆ عەلی، ١٩٩٢، ٦) ، (وریا عومەر ئەمین، ب-١٩٩٢، ٩٠).

{ڕەگی کردار } { کاتی ڕابردوو[1] } { کەس و ژمارە }

ئەو مۆرفیمانەی کرداری ڕابردوو پێکدێنن، لە شێوەی هێڵکاریدا بەم جۆرەی لای خوارەوە ڕیزدەبن.[2]

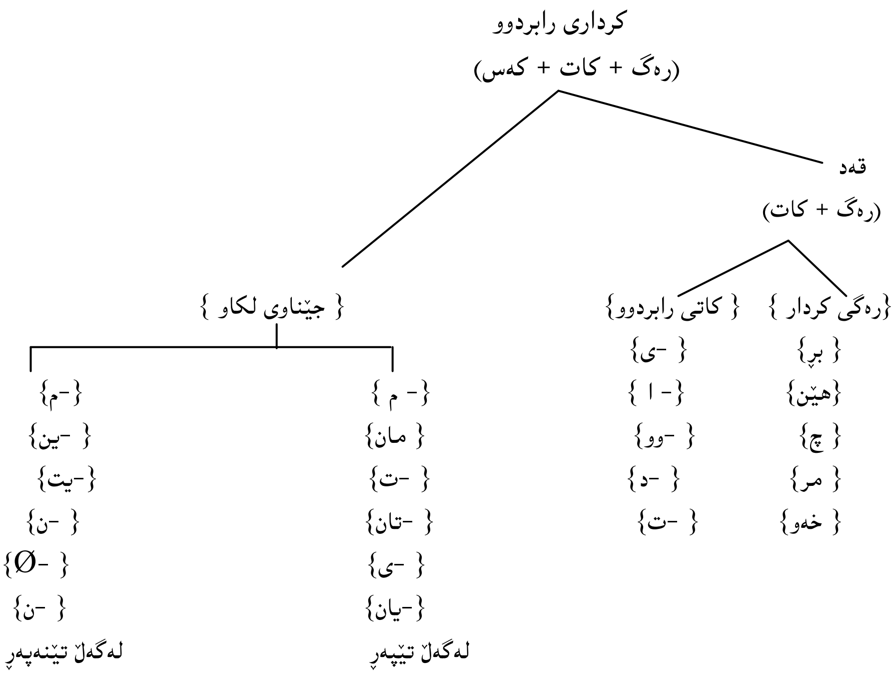

{{ بڕ + ی } + م } ⟵ بڕیم.

{{ هێن + ا } + مان } ⟵ هێنامان.

{{ چ + وو } + یت } ⟵ چوویت.

{{ خەو + ت } + ن } ⟵ خەوتن.

لە ئەنجامدا دەگەینە ئەوەی کرداری بنەڕەتی (ڕانەبردوو ، ڕابردوو) بەلایەنی کەمەوە لە سێ مۆرفیمی سەرەکی پێکدێت. هەرچەندە ئەمە کەمترین مۆرفیمی بەشداربووە،

---

[1] نیشانەی کاتی ڕابردوو لە زمانی فارسییشدابریتییە لە ({ -د} ، {-ت} ...)، بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: رشید یاسمی..(دستور زبان پنج استاد)، ۱۳۷۸، ۱۸۳.

[2] کوردۆ عەلی، ۱۹۹۲، ٦ .

چونکە لەو پێوانەیەی بۆ جۆرەکانی کردارمان داناوە، ڕەچاوی ژمارەی مۆرفیممان نەکردووە، بەڵکو لەسەر بنەمای جۆر و سروشتی مۆرفیمەکان فۆرمی کردارمان جیاکردۆتەوە. لەبەر ئەوە دەشێت لە پێکهاتنی کرداری بنەڕەتییدا سێ مۆرفیمیش زیاتر بەشداریبکات، بەمەرجێك ئەو لاگرەی (یان زیاتر)، کە بۆ کردارەکە زیاد دەکرێت، دەبێت لاگری گەردانکردن بێت، ئەگینا لە سنووری کرداری بنەڕەتی دەردەچێت. بۆ نموونە:

کرداری رابردووی بەردەوام

={بەردەوامی } + {ڕەگی کردار } + {کاتی رابردوو }+ {جێناوی لکاو}

{دە } + {کەو} + {ـت } + { ـم} ←دەکەوتم.

کرداری رابردووی نەرێکراو

={نەرێ } + {ڕەگی کردار } + {کاتی رابردوو }+ {جێناوی لکاو}

{نە } + {کەو} + {ـت } + { ـیت} ←نەکەوتیت.

ئەم مۆرفیمانە(ڕەگی کردار و لاگرەکان) بەگوێرەی دروستەیەك دوو دوو لەیەکدەدرێن، بۆ سازکردنی کردارەکە. وەك لە خوارەوە نیشاندراوە[1].

[دە + [[کەو + ت]+ م]] ← دەکەوتم.

[نە + [[کەو + ت]+ ین]] ← نەکەوتین.

١-٦-٣-٣ پەیوەندی ڕەگی کردار بە قەد و کردارەوە:

وەك رووناکردەوە مۆرفیمی بناغە لە پێکهاتنی هەموو کاتەکاندا (رانەبردوو / رابردوو...)و ڕێژە (ئیخباری / ئینشائی...)یەکی کرداردا، ڕەگی کردارە.

ژمارەیەکی زۆری ڕەگی کردارەکان بێ گۆڕانکاری و بەهاوکاری لاگرەکان، فۆرمی کرداری رانەبردوو پێکدەهێنن. وەك:

{دە}+ { کەو / نووس / خەو
چ / بەز / فڕ
س / لەرز/ کەو... } + {جێناوی لکاو} ← کرداری رانەبردوو.

---

[1] بۆ زانیاری لەم بارەیەوە، بڕوانە: ((دروستەی ناوەوەی کرداری لێکدراو)، لەم نامەیەدا ، ل(٤٨-٥٤).

بـەڵام لـە هەنـدێك رەگـدا گۆڕانکـاری بەرچـاودەکەوێت، بـە وێنـە دوای تێـڕوانین و لێوردبوونەوە لـەو نموونانـەی خـوارەوە و پـاش جیاکردنـەوەی مۆرفیمـەکانی، ئـەوەمان بـۆ ئاشکرا دەبێت، رەگی کردار بریتییەلە {شۆر}

جلـ شۆر
مردو شۆر
شۆر درا
شۆر دم
{رەگی کردار}

بەڵام ئەم {شۆر}ـە ، کاتێك دەبێتە بناغە لە پێکهاتنی کـرداری رانـەبردوو (دەشـۆم)، دەبیـنین فـۆنیمی (ر) تیاچـووە و (شـۆ) ماوەتـەوە، هەرچـەندە فـۆڕمی (دەشـۆم)یـش بەکاردەهێنرێت. لە پێکهاتنی کرداری رابردووشدا، کاتێك پاشگری رابـردوو (ی، ا، ت، د، وو)دەچێتە سەر رەگی کردار و قـەدی لێ پێکـدێت[1]. لـە ئـەنجامی ئـەم لێکدانـەدا، رەگـی کردارەکان لە رووی گۆڕانکارییەوە بەسەر دوو کۆمەڵەی سەرەکیدا دابەشدەبن:

١-ئەو رەگانەی کاتێك پاشگری رابردوویان دەچێتە سـەر، وەك خۆیـان دەمێنێتـەوە و بەپێی یاسایەکی چەسپاو و بنەڕەت قەدیان لێپێکدێت، وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا دیارە:

{رەگی کردار}	+	{کاتی رابردوو }	⟵	قەدی کردار
سڕ / دڕ/ فڕ/دز	+	{-ی}	⟵	سڕی/دڕی/کڕی/فڕی/دزی
هێن / پێو/ کێش/ کێڵ	+	-ا}	⟵	هێنا/پێوا/کێشا/کێڵا
کەو/ خەو/ فرۆش	+	{-ت}	⟵	کەوت/خەوت/فرۆشت
چ/ب	+	{-وو}	⟵	چوو/بوو
مر	+	{-د}	⟵	مرد

٢- ئەو رەگانەی لە ئەنجامی ئەوەی پاشگری رابردوویـان دەچێتە سـەر، گۆڕانکاریـان بەسەردا دێت، ئەم گۆڕانکارییانەش هەندێکیان بەپێی یاسا دەگۆڕێن. وەك:

{کوژ} / {چێژ} + {ت } ⟵ کوشت / چێشت.

[1] ئێمە لەگەڵ ئـەو بۆچـوونەداین کـە نـاوی رووداو (چـاوگ) لـە سـێ مـۆرفیم (رەگـی کـردار، کـاتی رابـردوو،(ن)ی چـاوگ) پێکهاتووە. بڕوانە : عەبدوڵڵا حوسێن رەسوڵ ١٩٩٥، ٩٧.

لەم جۆرە نموونانەدا کاتێك فۆنیمی (ت)ی کپ چۆتە سەر فۆنیمی (ژ)ی ئاوەزدار، (ژ)ەکەی گۆڕیووە و کردوویەتی بە (ش)ی کپ (کوژ / چێژ ⟵ کوش / چێش)[1]، بەواتایەکی تر وەك خۆی کپی کردووە، ئەمەش بریتییە لەیاسای تواندنەوە(Assimilation)[2]. هەندێك ڕەگی کرداریش، لە یاسا بنەڕەتییەکە لادەدەن و بە ناچاری دەگۆڕێن. وەك: {مین}+ {ـ ا} ما

کەواتە لە ئەنجامی خستنەسەری پاشگری رابردوو بۆ سەر ڕەگی کردار قەد پێکدێت، کە ئەمەش یاسای سەرەکی و بنەڕەتی پێکهاتنی قەدە.[3]

١-٦-٤ کرداری داڕێژراو:

ئەو کردارەیە لەرووی فۆڕمەوە لە کردارێکی بنەڕەتی داڕشتن (یان زیاتر) دروستبووە، کە پێکەوە کردارێکی تازە بە واتایەکی نوێ سازدەکەن. بۆ نموونە: (هەڵدەکات، دادەکات، رادەکات...)لە پێشگری داڕشتنی (هەڵ، دا، را...)و کرداری بنەڕەتیی (دەکات) دروستبووە.

---

[1] ئەم ڕەگی کردارانە یەکێکیان ئەلۆمۆرفی ئەوی تریانە، لێرەدا (کوش / چێش) ئەلۆمۆرفی (کوژ / چێژ)ە.

[2] د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٠ ،٣.

[3] پەیوەندی نێوان ڕەگی کردار و قەدی کردار بەهەر بۆچوونێك بێت (ڕەگ بنەمای پێکهاتنی قەد بێت، یان بە پێچەوانەوە ڕەگ لەقەدەوە وەربگیرێت)، ژمارەیەکی زۆریان بەر یاسایەکی بنەڕەتی دەکەون، هەرچەندە هەندێکیان لەم یاسایە لادەدەن. ئەم پەیوەندییەش لە بنەڕەتدا یەك شتە، تەنیا شێوازی لێکدانەوەیان جیاوازە. بۆ نموونە:

أ- ئەگەر ڕەگ بنەما بێت: {نووس} + {ـی} نووسی (وەك خۆی بێ گۆڕانکاری).
{کوژ} + {ـت} کوشت (ژ) گۆڕاوە بە (ش).

ب- ئەگەر قەد سەرچاوە بێت: نووسی - {ـی} {نووس} (وەك خۆی بێ گۆڕانکاری).
کوشت - {ـت} {کوژ} (ش) گۆڕاوە بە (ژ)

بۆ روونکردنەوەی زیاتر لە بارەی پەیوەندی نێوان ڕەگ و قەدی کردار و ئەو گۆڕانکارییانەی لەم نێوانەدا ڕوودەدات، بڕوانە:(د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٠، ١٢٦-١٤٧)، (کوردۆ عەلی ، ١٩٩٢، ١٠)،(د. وریا عومەر ئەمین، ٢٠٠٠، ٢٣٢).

کــــرداری داڕێـــــژراو وەك دانەیـــەکی فەرهـــەنگی و رستەســـــازیی ســـــەربەخۆ بەکاردەهێنرێت. بۆ راستی ئەم مەبەستە برڤانە پۆلی کرداری ئەم رستانەی خوارەوە:

(من) تۆپەکە هەڵ دەگرم

(من) تۆپەکە دا دەگرم

(من) تۆپەکە را دەگرم

(من) تۆپەکە وەر دەگرم

(من) تۆپەکە دەگرم ـەوە

کرداری داڕێژرا

کردارە داڕێژراوەکان لە رێی چەند یاسایەکی هەمەجۆرەوە بە رێگەی داڕشتن سـازبوون، کە تیایدا لاگـر (پێـشگر و پاشـگر)ی داڕشـتن [1] دەخرێتـە سـەر کـرداری بنـەڕەتی . لـەو یاسایانەش:

١-پێشگری داڕشتن + کرداری بنەڕەتی ◄—— کرداری داڕێژراو

وەك: (رادەگیرێت، رادەخات، هەڵدەچێت، هەڵدەگیرێت، دادەچێت، دادەخات، وەردەگیرێـت، وەردەگـــەڕێت، پێدەکـــەنێت، پێـــدەگات، تێـــدەگرێت، تێـــدەگات، لێـــدەدات، لێدەچێت...).پێشگری داڕشتن لە دروستبوونی کرداری داڕێژراودا رۆڵێکی چالاکی هەیـە و واتـای ئاراسـتەی روودانـی کردارەکـە، یـان چـەمکێکی نـوێ بـە کـردارە بنەڕەتییەکـە دەبەخشێت.

٢-کرداری بنەڕەتی + پاشگری داڕشتن ◄—— کرداری داڕێژراو

وەك: (دەکاتەوە، دەباتەوە، دەخوێنێتەوە، دەخواتەوە...)

٣-بەرهەمی دوو یاسای سەرەوە، کە کردارێکـی داڕێـژراوە، دەشـێت جـارێکی تـر بـە رێگەی دارشتندا بڕوات و لەگەڵ لاگری داڕشتندا دووبـارە لێکبـدرێن و کـرداری داڕێـژراوی تــری لێ ســازبکرێت. وەك: (هەڵدەکاتــەوە، هەڵدەداتــەوە، هەڵدەگرێتــەوە، لێدەکاتــەوە، لێدەبێتــەوە....).کــرداری داڕێــژراو بەهــەنگاوێکی دوای کــرداری بنــەڕەتی دادەنرێــت، بەواتایەکی تر ئەگەر کرداری بنەڕەتیمان نەبوایە، نەدەتوانرا کرداری داڕێژراو ساز بکرێت.

---

[1] بۆ رۆڵی ئەوپێشگر و پاشگرانەی لە داڕشتنی کرداری داڕێژراودا چالاکن، بڕوانە: د. ئەوڕەحمانی حلجی مارف، ٢٠٠٠، ٦٨-٩٧.

لەگەڵ ئەوەی چەند کردارێکی داڕێژراو هەن، ئەمڕۆ ئەگەر پاشگرە داڕشتنەکەیان لێ لابرێت واتایان نامێنێت و فۆڕمی کردارە بنەڕەتییەکەیان بەتەنیا بەکارناهێرێت[1]. وەك:

کرداری داڕێژراو	کرداری بنەڕەتی
دەپاڕێمەوە	*دەپاڕێم
دەخولێتەوە	*دەخولێت
دەحەسێتەوە	*دەحەسێت

دابەشبوونی کرداری لێکدراو لە ڕووی داڕشتنەوە

٢-١ سەرەتا:

کرداری لێکدراو بەشێکی گەورەی فەرهەنگی کرداری دیالێکتی کرمانجیی خوارووی پێکهێناوە، بەجۆرێك ئەگەر لە ژمارەی کرداری بنەڕەتیی ئەم دیالێکتە بڕوانین، زۆر کەمترە لە چاو ژمارەی کرداری ئەم زمانانەی خوارەوەدا[٢]:

زمانی فەرەنسی: ١٢٠٠٠ کردار

زمانی ئیسپانی: ١٢٠٠٠کردار

---

[١] لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ٢٤١.

[٢] بڕوانە: (یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨،أ)، (د. شێرکۆ بابان، ٢٠٠٠، ٧٤).

زمانی ئەڵمانی: ٨٠٠٠ کردار
زمانی ئیتاڵی: ٨٠٠٠ کردار
زمانی ئینگلیزی: ٦٠٠٠ کردار

سروشتی زمانی کوردی بۆ گەیشتن بەم ڕێژەیە و پڕکردنەوەی کەلێنی ئەو ڕووداو و بار (حاڵەت)انەی کرداری بنەڕەتیی بەرانبەریان نییە، جگە لە خوازە[1] سودێکی زۆری لە ڕێگەی داڕشتن و لێکدان بینیووە و لەم دوو ڕێگەیەوە بەتایبەتی دووەمیان، کە پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بەکرۆکی بابەتەکەمانەوە هەیە، دەرگای بۆ دروستبوون و بەرهەمهاتنی سەدان کرداری نویێ بەواتای نوێ خستۆتە سەرپشت. بۆ نموونە:

یاریکرد	جوانیکرد	تەمێیکرد
شەڕیکرد	پاکیکرد	ونیکرد
بۆنیکرد	گەورەیکرد	فێریکرد
کاریکرد	سڕیکرد	توشیکرد
قسەیکرد	تەڕیکرد	بەخێویکرد

ئەم کردارە لێکدراوانە لەڕووی داڕشتنەوە بە چەند شێوەیەك دابەشبوون و لە چەند دەستەیەکی جیاوازدا دەردەکەون، کەهەر دەستەیەکیان بەیاسایەك سازبووە و خاوەنی تایبەتێتی و هاوخاسیەتی خۆیەتی.

٢-٢ پێناسەی کرداری لێکدراو:

---

[1] مەبەست لە بەکارهێنانی فۆڕمی کردارێکە بە چەند واتایەك، بۆ نموونە:

بەربوو:
خوێنی لوتی بەربوو (ڕژا).
لە بەندینخانە بەربوو (ئازادکرا).
چۆلەکەکە لە دەستم بەربوو (فڕی).

پـێش ئـەوەی پێناسـەی کـرداری لێکـدراو بکـەین، بـە بـیروڕا و تێڕوانینـی هەنـدێك زمانەواندا دەچینەوە و تیـشکدەخەینەسەر هەنـدێك لایـەنی ئـەو پێناسـانەی، کـە لەسـەر بنەمای مۆرفیم کراوان[1] و بە کورتی هەڵیاندەسەنگێنین، لەوانە:

• نوری عـەلی ئەمین سەبارەت بە پێناسەی کرداری لێکدراو دەڵێـت:- ((ئـەو کارەیـە لـە فرمانێکی سادەو ووشەیێکی واتادار پێـك هاتبێـت و بەهـەردووکیان واتەیـەکی تـازە پێـك بهێنن، کە هیچ کامیان بە تەنیا بیان گرین، ئەو واتایە نابەخشن، وەك: بڕیارم دا، سوێندی خوارد، قەپاڵت گرت...)).[2]

ئەگەر کەمێك لەم پێناسەیە وردبینـەوە، ئـەوەمان بـۆ دەردەکـەوێت، بەبۆچـوونی نـووری عــەلی ئــەمین کــرداری ســادە هەیــە و لــە تاکــە مۆرفیمێــك پێکــدێت، کــە ناشــێت کــەرتبکرێت[3].بــەلاّم ئــەم بۆچــوونە پەســەند نییــە، چــونکە وەك لــە جۆرەکــانی کــرداردا ڕوونمانکردەوە،

لـەدیالێکتی کرمـانجیی خـوارووداهـیچ کردارێـك نییـە لەبنەڕەتـدا بریتـی بێـت لەیـەك مۆرفیم، تەنانەت ئەگەر ئەو کردارانەش بەبەڵگە وەربگرین، کەلەپێناسەکەیدا نووسیوونی، پاشان وشە واتادارەکانیان لێجیابکەینەوە، ئەوەی دەمێنێتەوە(فرمانی سادە- بەڕای نووری عەلی ئەمین)، بچووکتر دەکرێنەوە، بەواتای ئەوەی لە مۆرفیمێك زیاترن. وەك لەخوارەوەدا نیشاندراوە :

کرداری لێکدراو- وشەی واتادار =	مۆرفیمی جێناوی لکاو	مۆرفیمی ڕەگی کردار	مۆرفیمی کاتی ڕابوردوو

[1] ئەو بەرهەمانـەی لـەبارەی ڕێزمـانی کوردییـەوە نووسـراون، بـە شـێوەیەکی گشتی پێناسـەی کرداری لێکدراویان تێداکراوە، بەلاّم ئێمە جەختدەکینە سەر ئەو پێناسانەی، کەلە سەر بنەمای مـۆرفیم کـراون، چونکە لەبەر ڕۆشنایی بیری مۆرفیمدا لە فۆڕمەکانی کردارمان کۆڵیوەتەوە.

[2] نووری عەلی ئەمین، ١٩٨٦، ١٨.

[3] هەمان سەرچاوە.

بڕیارمدا - بڕیار	=	م	ده	ا
سوێندیخوارد - سوێند	=	ی	خوار	د
قەپاڵتگرت - قەپاڵ	=	ت	گر	ت

جگـە لەمـە زاراوەی کـار و فرمـانی وەك یـەك بـەکاربردووە، باشـتر وابـوو یـەکێکیانی هەڵبژاردایە.

• بەبۆچـوونی مـەحموود فـەتحوڵڵا ئەحمـەدیش کـرداری لێکـدراو:- ((بریتیـە لـەو کـارەی کەلەدوو مۆرفێم یا زیاتر پێك هاتبێ و بۆ گەیاندنی واتای خـۆی وەك وشـەیەکی سـەربەخۆ (سادە) لە ڕستەدا بەکار دەهێنرێ و لە کاری لێکـدراودا بەشـی یەکـەمی کارەکـە لـە نـاو، ئاوەڵناو، گرێی ئاوەڵکاری پێك دێت)).[1]

ئەم پێناسەیە زۆر ڕوون و ئاشکرا نییەو کەموکووڕی و ناتـەواوی لەوەدایـە، هەرچـەندە مۆرفیمیشی کردۆتە پێوانە، بەڵام بەشێوەیەکی ڕاست و دروسـت بەکارینـەهێناوە، چـونکە جۆری مۆرفیمەکانی دیارینەکردووە و ئەوەی ڕوونەکردۆتەوە مەبەستی لـە دوو مـۆرفیم چ جۆرێکە (سەربەست / بەند / لاگر...)؟ ئەمە جگە لەپابەندبوونی بە ژمارەی مۆرفیمـەوە، چونکە هیچ کردارێکی لێکدراو نادۆزینـەوە، لەتـەنیا دوو مـۆرفیم پێکهاتبێـت. سـەرەڕای ئەمەش پەنجەی بۆ ئەوە ڕانەکێشاوە، کە هەمیشە بەشێکی کرداری لێکدراو دەبێـت کـردار بێت.

• مستەفا محەمەد زەنگەنە بەم جۆرەی لای خوارەوە کرداری لێکدراومان پێدەناسێنێت:- ((ئەو کارەیە لە کارێکی ساکاری یاریدەدەر و مۆرفیمێکی ئازاد یا زیاتر ساز دەبێـت و وەکـو کـارێکی سـاکار-لەڕسـتەدا- بـەکاردێت و واتاکـەی لـە واتـای بەشـەکانی دوورناکەوێتەوە)).[2]

---

[1] مەحموود فەتحوڵڵا ئەحمەد، ١٩٨٨، ٤١.

[2] مستەفا محەمەد زەنگەنە، ١٩٨٩، ١٤.

تێڕوانین و باری سەرنجی ئەم زمانەوانە لەگەڵ نووری عەلی ئەمیندا لەوەدا جیاوازە، کە بڕوای وایە کردار بەهۆی زیاتر لە مۆرفیمێکەوە پێکدێت. بۆ نموونە ژمارەی مۆرفیمەکانی کرداری (کەوت)ی بەم شێوەیە خستۆتەڕوو:[1]

کەوت: مۆرفیمی کردارەکەیە.

( ) : مۆرفیمی بکەری کەسی سێیەمی تاک پەنامەکییە.

ئەو کاتەی ڕشتەی کردارەکە دەینوێنێت مۆرفیمە.

وێڕای ئەوەی لە دیاریکردن و جیاکردنەوەی مۆرفیمەکاندا ناتەواوی بەرچاو دەکەوێت، چونکە مۆرفیمەکانی ئەو کردارە بریتیین لە:

کەو : ڕەگی کردار.

ت : مۆرفیمی کاتی ڕابردوو.

Ø : جێناوی لکاوی کەسیی سێیەمی تاک.

زاراوەی ساکاریشی بەهەڵە بەکاربردووە، چونکە ئەو فۆڕمانە ناگرنەوە، کە لە مۆرفیمێك زیاترن.

ناتەواوییەکی تری ئەم پێناسەیە لەوەدایە، هەرچەندە واتای ژمارەیەك کرداری لێکدراو لە واتای بەشەکانی دوورناکەونەوە، وەك:

(لەتدەکات، سەردەبرێت...)، بەڵام واتای ژمارەیەکیان بووە بە ئیدیەم و لەواتای بەشەکانیەوە دەستناکەون. وەك: (گوێشلدەکات، دڵی شکا، سکتنەسوتێت...).

• محەمەد مەعرووف فەتاح لە زمانەوانانی پێش خۆی گەلێك چاکتر پێناسەی کرداری لێکدراوی کردووە و دەڵێت:-

((کاری لێکدراو بریتی یە لەو کارەی کە کارێکی داڕێژراو بەشداری لە پێك هێنانیدا بکات، بەڵام جگە لەمەش دەبێ بەلای کەمەوە کەرەسەیەکی تریشی لەگەڵدا بێت. ئەم کەرەسەیە کە بەزۆری مۆرفیمێکی سەربەخۆیە لە شێوەی ناو یان ئاوەڵناو یان ئاوەڵکاردا ئاسایی پێش کارە داڕێژراوەکە دەکەوێ:

بەڵێنی دا. (ناو+ کاری داڕێژراو)

جیابۆوە. (ئاوەڵناو+ کاری داڕێژراو)

[1] هەمان سەرچاوە، ٥.

توندی کرد. (ئاوەڵکار+ کاری دارێژراو)

دەبێ سەرنجی ئەوەش بدەین کە هەندێ جار مۆرفیمێکی بەند یان چەند مۆرفیمێکی بەندیش کەرتی یەکەمی کارەکە پێك دەهێنن:

دەربەست نەهات. (دەر+ بەست) دەرکرابوو.

دەربازبووم. (دەر + باز))).[1]

وەك لە جۆرەکانی کرداردا نیشانماندا، محەمەد مەعرووف بۆ یەکەم جار (بە زمانی کوردی) ئەوەی خستۆتەڕوو، کەلەم دیالێکتەدا کرداری سادە نییە. بەواتای ئەوەی کردار نییە لە تەنیا مۆرفیمێك پێکبێت. ئەمەش لە ئەنجامی ئەوەی لە ڕوانگەی ڕێبازێکی تازەوە بۆ بابەتەکە چووە و درکی بەوە کردووە، لاگرەکانی گەردانکردنی کردار بەر خانەی مۆرفیم دەکەون و دەبێت لە ڕۆنانی کرداردا لەبەر چاو بگیرێن.

بەم پێیەش جگە لە کردارە لێکدراوەکان، جۆرەکانی تری کرداری بە دارێژراو داناوە، کە بەلایەنی کەمەوە لە دوو مۆرفیم پێکدێن[2] و لەدارشتنی کرداری لێکدراودا بەشداریدەکەن، بەلاّم ئێمە جگە لە کرداری لێکدراو زاراوەی ئالۆزمان بۆ جۆرەکانی تری کردار بەکارهێناوە و دواتریش هەردوو جۆری کرداری بنەڕەتی و دارێژراومان لێجیاکردۆتەوە. پاشان ئەوەمان دیاریکردووە، کرداری بنەڕەتی بەلایەنی کەمەوە لەسێ مۆرفیمی سەرەکی (ڕەگ، کات، کەس) پێکهاتووە.

کەواتە ئەگەر لە ژمارەی مۆرفیمەکانی کرداری لێکدراو بدوێین، ئەوە جگە لەم سێ مۆرفیمە سەرەکییە، بەلایەنی کەمەوە مۆرفیمێکی سەربەست (ڕەگ)ی لەگەڵدایە، ئەمەش کەمترین ژمارەی مۆرفیمی بەشداربووە لەکرداری لێکدراودا. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا دیارە:

سەر + کەو + ت + ین ← سەرکەوتین.

گاز + ی + گر + ت ← گازیگرت.

سوێند + دە + خۆ + م ← سوێند دەخۆم.

(سەربەست) (ڕەگ، کات، کەس) (کرداری لێکدراو)

---

[1] - محەمەد مەعرووف فەتاح، أ- ١٩٨٩، ٤٦.

[2] هەمان سەرچاوە،٤٤.

• یوسف شەریف سەعید لەم بارەیەوە نووسیویەتی:- ((کاری لێکدراو بریتی یە لەو ڕۆنانەی کە مەرجە کارێکی داڕێژراو بەشداری لە پێك هێنانی دا بکات و بەلای کەمەوە کەرەسەیەکی زمانیشی لەگەڵدابێت. بەگشتی کەرەسە زمانییەکە مۆرفیمێکی ئازادە، کەلە کۆمەڵەیەکی ناوی، یان ئاوەڵناوی، یان ئاوەڵکاری پێك هاتوون وەك دانەیەکی سینتاکسی و سیمانتیکی کاردەکەن. ئەوکۆمەلانە هەریەکە بە جیا، یان هەندێك جار بەیەکەوە لەگەڵ کارێکی داڕێژراودا لێك دەدرێن و یەك دەگرن بۆ ئەوەی یەك شێوە وەیەك واتای سەربەخۆ بدەن بەدەستەوە، کە دەتوانرێت واتاکەی بەتاقە وشەیەك لە زمانێکی تر لێك بدرێتەوە)).[1]

یوسف شەریف سوودی لە پێناسەکانی پێش خۆی بەگشتی و پێناسەکەی مەحەمەد مەعرووف بەتایبەتی وەرگرتووە، لەبەر ئەوەی دووچاری هەمان سەرنج و تێڕوانین دەبینەوە، بۆیە بەپێویستی نازانین دوو بارەی بکەینەوە، بەلام گرنگە ئەوە بڵێین، هەرچەندە بە پەراوێزێك نیشانیداوە، کە دەتوانین بەرانبەر هەر کردارێکی لێکدراو لە زمانی کوردیدا کردارێکی سادە لە زمانی عەرەبیدا دابنێین[2]بەلام چاکتر وابوو لە پێناسەکەدا بینووسیایە زمانی عەرەبی، نەك زمانێکی تر، چونکە ئاشکرایە بەشێکی زۆری کارەکەی بۆ زمانی فارسی تەرخانکردووە و لە زمانی فارسیشدا بەرانبەر هەر کردارێکی لێکدراوی کوردی کردارێکی سادە نییە، کە لە تاکە وشەیەك پێکهاتبێت، بەڵکو فارسیش کرداری لێکدراوی بەرانبەری هەیە، چونکە هەر وەك خۆشی ئاماژەی بەوە داوە، ((لەهەردوو زمان دا دەتوانین بڵێین کاری لێکدراو ئەو کارەیە کەلە دوو کەرت یان زیاتر پێك دێت)).[3]

هەرچەندە محەمەد مەعرووف بۆ یەکەم جار لە پێناسەکەیدا ئەوەی دەرخستووە، کرداری داڕێژراو بەشداری داڕشتنی کرداری لێکدراو دەکات، بەلام پێناسەکان هیچیان ئەو کردارە لێکدراوانە ناگرنەوە، کە بناغەی کردارییەکەیان لە کردارێکی لێکدراو پێکدێت. وەك: (گوێمشلکرد، سەریانشۆڕکرد، زماندرێژمەکە...).

---

[1] یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ١٧.

[2] هەمان سەرچاوە.

[3] هەمان سەرچاوە، ١٨٩.

بەو پێیە و لەئەنجامی هەڵسەنگاندنی ئەو پێناسانە، بەم شێوەیەی خوارەوە لەسەر بنەمای مۆرفیم ئەتوانین پێناسەی کرداری لێکدراوبکەین:

کرداری لێکدراو ئەو کردارەیە لە لێکدانی دوو بناغە سازدەبێت و لەڕووی ڕستەسازی و واتاسازییەوە وەك وشەیەکی نوێ رەفتاردەکات، یەکێك لەم دوو بناغەیە هەمیشە کردارە و لەشێوەی بنەڕەتی، یان داڕێژراو، یان لێکدراو دایە و ئەوی تریشیان بڕیتییە لە دانەیەکی فەرهەنگی وەك: (ناو / ئاوەڵناو / ئاوەڵکردار...) کە دەشێت لە فۆڕمدا (سادە / داڕێژراو / لێکدراو)بێت.[١] بۆ نموونە:

سوێند دەخوات	(ناوی سادە	+ کرداری بنەرەتی)
سووڕ هەڵدەگەرێت	(ئاوەڵناوی سادە	+ کرداری دارێژراو)
سەر شۆڕدەکات	(ناوی سادە	+ کرداڕی لێکدراو)
پێشدەخات	(ئاوەڵکرداری سادە	+ کرداری بنەرەتی)
نەخۆشدەکەوێت	(ئاوەڵناوی لێکدراو	+ کرداری بنەرەتی)

وەك بەم نموونانەدا دەردەکەوێت، بناغە دەشێت لە مۆرفیمێکی ڕەگ پێکهاتبێت، وەك: (سوێند، سوور، سەر...)، چونکە هەموو ڕەگێك بناغەیە، بەڵام مەرج نییە هەموو بناغەیەك ڕەگ بێت[٢]، بۆ نموونە بناغە دەشێت لە ناو خۆیدا ئاڵۆزبێت[٣]، واتە لاگری گەردانکردنی لەگەڵدابێت، وەك: (دەخوات، دەکات، دەکەوێت...)، یان لاگری داڕشتنی چووبێتەسەر، وەك: (نەخۆش، هەڵدەگەرێت، دەکاتەوە...)،

کەواتە ئەم دووبناغەیەی کرداری لێکدراو، ئەگەر گشت لاگرەکانی لێدابماڵرێت، ئەوە دەبێت بەلایەنی کەمەوە دوو مۆرفیمی ڕەگ بمێنێتەوە[٤]. بەواتای ئەوەی جگە لە ڕەگی کردار دەبێت مۆرفیمێکی تری ڕەگی تێدابێت. بۆ نموونە:

سوێند دەخوات } { سوێند / خۆ

[١] بۆ دانانی ئەم پێناسەیە جگە لە پێناسەکانی پێش ئەم کارەی خۆمان سودمان لە, (Quirk etal ١٩٨٥ :١٥٦٧) (Katamba ١٩٩٣:٥٤) وەرگرتووە

[٢] Aarts ١٩٨٢: ١٠١.

[٣]. Ibid: ١٠٣

[٤] Bauer ١٩٨٣:٢٨.

نەخۆشدەکەوێت -لاگرەکان= خۆش / کەو

سوور هەڵدەگەڕێت سوور / گەڕێ

ڕەگ ڕەگ

هەرچەندە هەندێك جار یەکێك لە بناغەکانی کرداری لێکدراو خۆی لێکدراوە، بەواتای ئەوەی دوو مۆرفیمی ڕەگی تێدایە[١]، واتە لەم جۆرە کردارانەدا جگە لە لاگرە بەشداربووەکان، بەلایەنی کەمەوە سێ مۆرفیمی ڕەگ هەیە. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

سەریشۆرکرد		سەر / شۆر/ کر
سەرخۆشیکرد	- لاگرەکان =	سەر / خۆش / کر
پشتگوێدەخەم		پشت / گوێ / خە
		ڕەگ ڕەگ ڕەگ

٢-٣ تایبەتییەکانی کرداری لێکدراو:

کرداری لێکدراو لەم دیالێکتەی زمانی کوردیدا خاوەنی کۆمەڵێك سیما و تایبەتی و خاسیەتی خۆیەتی، گرنگترینیان ئەمانەن:

١- کرداری لێکدراو لە دوو بناغەی سەرەکی ساز دەبێت، یەکێك لەم دوو بناغەیە (کردار) سەرەیە و ئەوی تریشیان (ناو، ئاوەڵناو...) تەواوکەرە.[٢] واتە بەبێ بوونی فۆڕمی کردار کرداری لێکدراو بە بەرهەمنایەت[٣]. بۆ نموونە:

---

[١]-Ibid.

[٢] د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید، موحازەراتی خوێندنی باڵا، ١٩٩٩- ٢٠٠٠.

[٣] هەر چەندە کرداری لێکدراو لە زمانی ئینگلیزیدا زۆر کەمە، بەڵام دەشێت لە لێکدانی دوو بناغە ساز بووبێت، کەلە بنەڕەتدا هیچیان کردار نەبن، یان بەپێچەوانەوە هەردووکیان کردار بن. بۆ نموونە:

ناو + ناو کرداری لێکدراو، وەك: Breath-test

سوێند دەخوات
شەڕ دەكات
جوان دەكات
تەواوكەر سەرە

ئەگەر سەرنجبدەینە نموونەكان، دەبینین، بناغەكانی كرداری لێكدراو بێ ئامرازی بەستن لێكدراون و هەمیشە پێكەوەدێن، چونكە پەیوەندییەكی پتەویان بەیەكترەوە هەیە و بەهەردووكیان كردارێكی نوێیان بەواتایەكی نوێ دروستكردووە، لەبەر ئەوەی ناكرێت هیچ كام لە بناغەكان لابرێت.

*سوێند .... *.... دەكات

٢-خاسیەتێكی تری كرداری لێكدراو لە ڕووی فۆنۆلۆژییەوە بریتییە لە وەرگرتنی هێزی سەرەكی، كە دەكەوێتە سەر بناغەی یەكەم[1]، ئەمەش لەبەر ئەوەیە واتای كرداری لێكدراو لە بناغەی یەكەمدا كۆدەبێتەوە و دابەشبوونی هێزیش پەیوەندیی بە زانیاری نوێوە هەیە[2]. وەك: (بانگدەدات، شەڕدەكات، خەمدەخوات...)، بەڵام ئەگەر بە وردی لە كردارەكانی (بانگنادات، شەڕناكات، خەمناخوات...) بڕوانین، بۆمان دەردەكەوێت، كە مۆرفیمەكانی نەرێكردن هێزی سەرەكی بۆ خۆیان ڕادەكێشێن، لەبەر ئەوەی هەڵوێستی قسەكەر بەرانبەر هەموو ڕستەكە دەدركێنن.[3]

كردار + كردار   كرداری لێكدراو، وەك: Dare-say، بۆ زانیاری زیاتر لەو بارەیەوە بڕوانە: (Bower ١٩٨٣: ٢٠٨-٢٠٩) بەڵام لە زمانی فارسیدا (وەك كوردی)، هەمیشە بناغەیەكیان (ناو / ئاوەڵناو...)ـەوە و ئەوەی تریان كردارە، بۆ نموونە: ناو + چاوگ   چاوگی لێكدراو، وەك: خون ریختن، دروغ گفتن. ئاوەڵناو + چاوگ   چاوگی لێكدراو، وەك: گرم كردن، پاك كردن. بڕوانە: د. محمد وصفی ابو مغلی، ١٩٨٧، ١٢٧-١٢٨.

[1] جێی سەرنجە هێز دابەشبوون لە كرداری لێكدراو و ڕستەی ئاساییدا لەیەكدەچن، چونكە لەو ڕستانەی كردارەكانیان تێپەڕە، هێزی سەرەكی دەكەوێتە سەر بەركار. بۆ نموونە: لە ڕستەی (سیروان سێو دەخوات)دا هێزی سەرەكی لەسەر سێوە، كەبەركاری ڕاستەوخۆی ڕستەكەیە.

[2] محەمەد مەعرووف فەتاح، ا- ١٩٨٩، ٤٨.

[3] هەمان سەرچاوە، ٤٩.

٣-سیمایەکی تری کرداری لێکدراو ئەوەیە، بناغەکان توند بەیەکەوە بەستراون و جێگۆڕکێناکەن (واتە پاشوپێشناکەن)، چونکە هەر گۆڕانیك لە جێگەی بناغەکاندا بکرێت، شوێنی مۆرفیمە پێکهێنەکان تێکدەچێت و دروست و یاسای داڕشتنی کردارە لێکدراوەکەش دەشێوێت. بۆ نموونە:

سوێند دەخوات. * دەخواتسوێند

شەڕ دەکات. * دەکاتشەڕ

سوور هەڵدەگەڕێت. *هەڵدەگەڕێتسوور / هەڵسووردەگەڕێت

جێگە بەرنەدانی بناغەکان و چۆنێتیی ڕیزبوون و پێکەوەهاتنی مۆرفیمەکان لە کرداری لێکدراودا بەڵگەی ئەوەن، کرداری لێکدراو تەنیا بریتی نییە لە ڕیزبوونی مۆرفیمە پێکهێنەکان، بەڵکو چۆنێتیی پێکەوەهاتنی مۆرفیمەکان لەگەڵ یەکدا (واتە دروستەی ناوەوەی کرداری لێکدراو)[١] لە سازبوونی کرداری لێکدراودا ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێت.

٣- بناغەی کرداری، کە سەرەی کردارە لێکدراوەکەیە، لە توانایدا هەیە هەموو لاگرێکی گەردانکردنی کرداری، بەپێی پێویستی جۆر (ڕێژە و کات وکەس...)ی کردارەکە وەربگرێت[٢]، بۆ نموونە:

یاریدەکات	سوێند دەخوات
یاریمکرد	سوێند ناخوات
یاری منەکرد	سوێند مانخوارد
یاری کرا	سوێند یدەخوارد...

بەڵام بناغەی یەکەم (تەواوکەر) لەوەرگرتنی ئەو لاگرە گەردانکردنانەی لەباری ئاساییدا بەبناغەکەوە پەیوەندارە، لەدوو شێوەی سەرەکیدا دەبینرێت، بۆ نموونە ئەو کردارە

[١] بۆ زانیاری لەو بارەیەوە، بڕوانە: (دروستەی ناوەوەی کرداری لێکدراو) لەم نامەیەدا، ل (٤٨-٥٤).

[٢] بۆ زانیاری لەبارەی (ڕێژە و کاتی کرداری لێکدراو)ـەوەوە، بڕوانە: د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٠، ١٨٣-٢٥٠.

لێکدراوانـەی بناغـەی یەکـەمیان ، ژمارەیـەکیان مـۆرفیمی ناسـراوی و نەناسـراوی و کـۆ وەردەگرن، لە کاتێکدا هەندێکیان لەتوانایاندا نییە ئەو مۆرفیمانەیان بچێتە سەر. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

یاریـ	دەکات.	ڕۆحی	دەچێت.
یارییەکە	دەکات.	*ڕۆحەکەی	دەچێت.
یارییەك	دەکات.	*ڕۆحێکی	دەچێت.
یارییەکان	دەکات.	*ڕۆحەکانی	دەچێت.

٥-بناغەکانی کرداری لێکدراو لەئەنجامی لێکدان و تێکەڵاوبوونیانەوە پێکەوە یەك واتا (یـەکێتیی واتـایی) بەدەسـتەوە دەدەن، ئـەم واتایـەش بەبـەراوردکردنی لەگـەڵ واتـای بناغەکانیدا، لەسێ شێوەی سەرەکیدا دەبینرێت:

ا- واتای کرداره لێکدراوەکە ڕوونە و لەواتای بناغەکانی دەچێت، وەك: (سـەر دەبڕێـت، لەتدەبێت، پڕدەکات...).

ب- واتای کرداره لێکدراوەکە لە واتای بناغەکانییەوە پێشبینیدەکرێت، واتە یەکێك لە بناغەکان (یەکەم) بەمانای خـۆی دێـت و بناغەکـەی تریـشیان (کردارەکـە)، ((واتاییـەکی فەرهەنگی ئەوتۆی نییە و تاکە گرنگی لەوەدایە کە بەهۆی گردان کردنییەوە کات وتـاف و ڕەو وبــار (دیــار و نادیــار) پیــشان دەدات))[1] ، وەك: (خەمــدەخوات، دڵیدەشــکێت، بانگدەدات...).

پ- واتـای کـرداره لێکدراوەکـە لـە واتـای بناغەکانییـەوە دووره و یەکـسان نییـە بـە لێکـدانی واتـای بناغـەکانی، چـونکە ئـەم کردارانـە بـەقۆناغی واتاخواسـتندا ڕۆشـتوون، بەواتایەکی تر واتای کرداره لێکدراوەکە لە کـۆی واتـای بناغەکانییـەوە نـەهاتووە، بـەڵکو بریتییە لە واتای ئەمانە و واتای تریش، لەبەر ئەمە، ئەم جۆره کردارانە لەهەمان کاتدا بە ئیدیەم دادەنرێن[2]، بۆیە ناتوانین لەواتای بناغەکانییەوە پێشبینی واتای کرداره لێکدراوەکە بکـەین، وەك: (گوێـشلدەکات، پێـدادەگرێت (قـاچ)، دەسـتدەگرێت(یارمەتیـدەدات)،

[1] محەمەد مەعرووف فەتاح، ا-١٩٨٩، ٤٨.

[2] هەمان سەرچاوە، ٤٩.

دڵپیسدەکات، جەرگیدەبڕێت...)، گرنگترین هۆکاری ئەم بە ئیدیەم بوونەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی یەکێك، یان زیاتر لە هۆکارە فیزیاوییەکانی ڕوودانی کردارەکە لە دەستدەچێت، بۆیە ئەم جۆرەکردارانە بەرەو ئیدیەم هەنگاو دەنێن، بۆ ڕوونکردنەوە و سەلماندنی ئەم مەبەستەش بڕوانە ئەم دوو خشتەیەی خوارەوە: [١]

قوماشەکە دەبڕێت (کرداری ئاسایی)

جەرگیدەبڕێت (کرداری لێکدراو)

کردار	ڕووداوی فیزیاوی
دەبڕێت	- هەبوونی مادەیەك شیاو بێت بۆ بڕین. - هەبوونی ئامێری بڕین. - وزەی دەوێت. - لەتبوونی مادەکە. - (دەنگ دەردەچێت).

خشتەی ژمارە (١)

کردار	ڕووداوی فیزیاوی
دەبڕێت	- جەرگی مرۆڤ شتێك نییە ببڕێت، کەسەکەش ساغبێت. - نەبوونی ئامێری بڕین. - وزە بەکارنایەت. - لەتنەبوونی مادەکە. - (دەنگ دەرناچێت).

خشتەی ژمارە (٢)

پاش سەرنجدان و تێڕوانین لە هەردوو خشتەکە، ئەوە دەردەکەوێت، هۆکارەکانی ڕووداوە فیزیاوییەکە لە ڕوودانی کردارە ئاساییەکەدا بەشدارن، بەڵام لە کردارە لێکدراوەکەدا کرداری (دەبڕێت) ڕووداوی نافیزیاوی (مەعنەوی) نیشاندەدات و هۆکارەکانی پێچەوانە دەبنەوە.

٢-٤ جیاکردنەوەی کرداری لێکدراو لە فریزی کرداریی ئاسایی:

[١] فەتاح مامە عەلی، ١٩٩٨، ٩٥.

هەندێك فرێزی کرداریی ئاسایی بە تایبەتی ئەوانەی لە﴿ناو (بەرکاری راستەوخۆ) + کرداری تێپەڕ﴾ پێکهاتوون، وەك: (سێو دەخوات)، لەشێوە و دروستەدا لەو کردارە لێکدراوانە دەچن، کەلە ﴿ناو+ کرداری تێپەڕ﴾ سازبوون، وەك: (سوێند دەخوات).

ئەم لێکچوونە هەندێك زمانەوانی بەرەو هەڵەی وابردووە، کە هەندێك لەو جۆرە فرێزانە بە کرداری لێکدراو لەقەڵەمبدەن، بۆنموونە: د. کوردستان موکریانی[1] (نامەنووسین، نان کڕین، جل شوشتن...)ی بەلێکدراو داناوە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەمانە کرداری لێکدراو نین، بۆیە بە پێویستی دەزانین سنوور و جیاوازی کرداری لێکدراو لەگەڵ فرێزی کرداریی ئاساییدا، لە چەند خالێکدا بخەینەڕوو، گرنگترینیان ئەمانەن:

١. لە کرداری لێکدراودا ناو و کردارەکە بەشێوەیەکی هێندە توند بەیەکەوەبەندەن و تێکئالاّون، کە لەزۆربەی کردارە لێکدراوەکاندا بناغە کردارییەکە بەدەگمەن نەبێت ناگۆڕێت، بەواتایەکی ڕوونتر، ناتوانین کردارێکی تر بخەینە شوێنیان[2]. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا دیارە:

سوێند دەخوات	یاریـ مکرد
*سوێند دەفرۆشێت	*یاریـ مبرد
*سوێند دەهێنێت	*یاریـ منووسی
*سوێند دەبات	*یاریـ مشت

خۆ ئەگەر بناغەی کرداریی هەندێك لە کردارە لێکدراوەکان، بەکردارێکی تێپەڕی تر بگۆڕێت، ئەوە کێشەکە بۆ ڕێکەوت دەگەڕێتەوە و بەشێوەیەکی چاوەڕواننەکراو واتاکەی دەگۆڕێت. وەك:

شەڕ دەکات

شەڕ دەفرۆشێت

بەڵام لە فرێزی ئاساییدا دەشێت کردارە تێپەرەکە بەچەند کردارێکی تێپەڕی تر بگۆڕێت، تەنانەت دەکرێت کرداری لێکدراوی تێپەڕیشی لەشوێن دابنرێت. بۆنموونە:

(ئازاد) سێو دەخوات. (من) نامەکەم نووسی.

---

[1] د. کوردستان موکریانی، ١٩٨٦، ٤٤.

[2] بەکر عومەر عەلی، ١٩٩٩، ١٨٩.

(ئازاد) سێو دەفرۆشێت.	(من) نامەکەم نارد.
(ئازاد) سێو دەهێنێت.	(من) نامەکەم خوێندەوە.
(ئازاد) سێو دەبات.	(من) نامەکەم سوتاند.
(ئازاد) سێو لەتدەکات.	(من) نامەکەم کورتکردەوە.
(ئازاد) سێو فرێدەدات.	(من) نامەکەم پاکنووسکرد.

٢. هەردوو بناغەی کرداری لێکدراو پێکەوە جۆشخواردووبوون و لەڕووی پەیوەندیی ڕێزمانییەوە، وەك فۆڕمی یەك لێکسیمی سەربەخۆ دەردەکەون، بۆ نموونە لەکاتی کورتکردنەوەی ڕستە بۆ سنوورو چوار چێوەی تاکە وشەیەك(مۆرفۆسینتاکس)، واتە لابردنی بکەر و بەرکارو جێگیرکردنیان بە جێناوی لکاو لەناو کردارەکەدا[1]، ئەگەر کرداری ڕستەکە لێکدراوبێت، ئەوا بناغەی یەکەمی کردارە لێکدراوەکە وەك خۆی دەمێنێتەوە و هەرگیز لانابرێت (ناکرێت بە جێناوی لکاو)[2]، چونکە بەشێکی بنەڕەتی کردارەکەیە، وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

(منالەکە) لەخۆشیدا بالێگرتووە. ← بالێگرتووە.

(کوڕەکە) شەڕی خۆرایی دەکات. ← شەڕدەکات.

(شنە) خەمێکی زۆری خوارد. ← خەمیخوارد.

بەڵام ئەگەر فرێزی ئاسایی کردار تێپەڕبێت، ئەوا ناوەکە(بەرکاری ڕاستەوخۆ)ی ڕستەکە لادەبرێت و لە جێی ئەو جێناوێکی لکاوی سەر بەهەمان کەس و ژمارە بەپێی کاتی کردارەکە (ڕانەبردوو / ڕابردوو) هەڵدەبژێرێت و لەناو کردارەکەدا دادەنرێت،٣ کە لەگەڵ بەرکارە لابراوەکەدا ڕێکدەکەوێت. بۆ نموونە:

<u>ڕانەبردوو:</u>

---

[1] د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید، موحازەراتی خوێندنی باڵا، ١٩٩٩- ٢٠٠٠.

[2] مەحموود فەتحوڵلا ئەحمەد، ١٩٨٨، ٤٨-٤٩.

[3] ئەگەر کردارە تێپەڕەکە ڕانەبردوو بوو، بکەر لە کۆمەڵەی (م-ین) و بەرکار لە کۆمەڵەی(م-مان) دەبێت، بەڵام ئەگەر کردارەکە ڕابوردوو بوو، بەپێچەوانەوە بکەر لە کۆمەڵەی (م-مان)و بەرکار لەکۆمەڵەی (م-ین) دەبێت. بڕوانە: وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٣، ٧٠.

(پۆلیسەکان) دزەکان دەگرن. دە یانـ گر ن.

(شنە) سێو دەخوات. دە یـ خو ات.

مۆرفیمی کاتی ڕانەبوردوو

جێناوی لکاوی بەرکاری(م-مان)

ڕەگی کردار

جێناوی لکاوی بکەری (م-ین)

<u>رابوردوو:</u>

(من) میوەم کڕی. کڕ ی م Ø.

(من) نامەکانم نووسی. نووس ی م ن.

ڕەگی کردار

مۆرفیمی کاتی ڕابوردوو

جێناوی لکاوی بکەری (م-مان)

جێناوی لکاوی بەرکاری (م-ین)

بەهەمان شێوە لەکاتی گۆڕینی کرداری لێکدارو و فرێزی ئاسایی بۆ بکەر نادیار، ئەگەر ناوەکە لانەبراو نەکرا بە جێناوی لکاو، ئەوە کرداری لێکدراوە، بەڵام بە پێچەوانەوە کاتێك ناوەکە لابراو و بەجێناوی لکاو جێگیرکرا، ئەوە فرێزی کرداریی ئاساییە[١]، بۆ نموونە:

کرداری <u>لێکدراو:</u>

سوێند دەخوات. سوێند دەخورێت.

* .... دەخورێت.

---

[١] لە زمانی فارسیدا هۆکارێك بۆ جیاکردنەوەی فرێزی کرداریی ئاسایی، وەك (غەزا خوردن: خۆراك خواردن) لە کرداری لێکدراوی وەك: (زمین خوردن: کەوتنە خوارەوە) ئەوەیە، ناوەکە لە یەکەمیاندا (غەزا) نیشانەی بەرکاری (را) وەردەگرێت، بەڵام لە دووەمیاندا (زمین) وەیناگرێت، وەك: او غزا را خورد. او زمین خورد.

بڕوانە: (Tabaian ١٩٧٨: ١٩٩٩).

شەڕیکرد. شەڕکرا.
* .... کرا.

فرێزی کرداری ئاسایی:

(ئەوان) سێوەکان دەخۆن. سێوەکان دەخورێن.
.... دەخورێن.
(من) ئەوانم نووسی. ئەوان نووسران.
.... نووسران.

٣.بناغەی یەکەمی زۆربەی ئەم جۆرەی کرداری لێکدراو هەرگیز کەرەستەی هاوپۆلی خۆی لەگەڵدا نایەت، بە واتایەکی تر ناتوانین بەهۆی {و}ی پەیوەندییەوە فراوانی بکەین، لەبەر ئەوەی کردارەکە بەواتای فەرهەنگیی خۆی بەکارنەهاتووە، بەڵکو بەهەردوو بناغەکە کردارە لێکدراوەکەیان سازکردووە.

بۆ نموونە:

سوێند دەخوات. زراوبرد
* پێچ و سوێند دەخوات. * ناوك و زراویم برد.
* سوێند وخەم دەخوات. * جگەر و زراویم برد.

بەڵام هەندێك لەو کردارە لێکدراوانەی بناغە کردارییەکەیان بریتییە لە (دەکات)و فۆرمە جیاوازەکانی، لەم یاسایە لادەدەن. وەك:

شەڕ نەکەیت.
شەڕ و هاری نەکەیت.
شەڕ و بێحەیایی نەکەیت.

بەپێچەوانەوە ئەگەر لە فرێزی ئاسایی کردار تێپەڕ بڕوانین، دەبینین قسەکەر بەویستی خۆی دەتوانێت بەرکاری ڕستەکە بەکەرەستەی هاوپۆلی خۆی فراوانبکات. بۆ نموونە:

(ئەو) سێو دەخوات. (من) کتێبەکەم هێنا.
(ئەو) سێو و لیمۆ دەخوات. (من) کتێبەکە و قەڵەمەکەم هێنا.
(ئەو) سێو و شوتی و هەنجیر دەخوات. (من) کتێب و دەفتەر و جانتاکەم هێنا.

(ئەو) سێو و پرتەقاڵ دەخوات. (من) کتێب و ڕۆژنامەکەم هێنا.

٤. بناغەکانی کرداری لێکدراو پێکەوە وەك یەك دانەی فەرهەنگیی هەڵگری واتا دەردەکەون، لەبەرئەوە واتای کرداری لێکدراو بەفەرهەنگەوە پەیوەستە،[١] چونکە مەرجی دروستبوونی کرداری لێکدراو داهێنانی واتای تازەیە.[٢]

ئەگەر ناوی ڕووداو (چاوگ)ی ئەم کردارە لێکدراوانە بۆ زمانی ئینگلیزی و عەرەبی وەربگێڕین بەرانبەر یەك وشە دەوەستن[٣]

، بەڵام کاتێك بۆ زمانی فارسی بگۆڕدرێن، بەرانبەر دوو وشە دەوەستن، چونکە لێکدراوی بەرانبەریان هەیە. بۆ نموونە:

زمانی کوردی	زمانی ئینگلیزی	زمانی عەرەبی	زمانی فارسی
سوێند خواردن	Swear	**قسم**	سوگند خووردن (قسم خوردن)
مەلەکردن	Swim	**سباحة**	شناکردن
گازگرتن	Bite	**عض**	گازگرفتن

بەڵام لە فرێزی ئاساییدا ناو و کردارەکە وەك دوو دانەی فەرهەنگی دەردەکەون و واتایان لە ڕێزمانەوە دەستدەکەوێت، بەپێچەوانەی کرداری لێکدراوەوە ئەگەر بۆ زمانی ئینگلیزی و عەرەبی و فارسی وەریانبگێڕین، بەرانبەر دوو وشە دەوەستن[٤] . بۆ نموونە:

زمانی کوردی	زمانی ئینگلیزی	زمانی عەرەبی	زمانی فارسی
سێو خواردن	Apple eating	**أكل تفاح**	سیب خوردن
نامە نووسین	Latter writing	**كتابة الرسائل**	نامە نوشتن

[١] Mackenzie ١٩٦١:

[٢] لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ٢٧٩.

[٣] محەمەد مەعرووف فەتاح، ا- ١٩٨٩، ٥٨.

[٤] هەمان سەرچاوە.

جل شتن	Clothes washing	**غسل الملابس**	لباس شستن

٢-٥ دروستەی ناوەوەی کرداری لێکدراو:

ژمارەی ئەو مۆرفیمانـەی بەشـداری داڕشـتنی کـرداری لێکـدراو دەکـەن، بەلایـەنی کەمەوە چوارن، ئەوانیش مۆرفیمێکی سەربەست و سێ مـۆرفیمی سـەرەکی(ڕەگ، کـات، کەس)ی کرداری بنەڕەتین، وەك لە خوارەوە نیشاندراوە:

پێش + کەو + ت + م

سوێند + دە + خۆ + ن

قەپاڵ + ی + گر + ت

مۆرفیمی سەربەست (ڕەگ، کات، کەس)ی کرداری بنەڕەتی

بەڵام هەموو کردارێکی لێکدراو بەم شێوەیە نییە، چـونکە لـە ژمارەیەکیانـدا جگـە لەم مۆرفیمانە، مـۆرفیمی تـری وەك: (لاگـری داڕشـتن / مـۆرفیمی سـەربەسـتی تـر...)لـە ڕۆنانەکەیاندا بەشدارە. بۆ نموونە:

نە + خۆش + دە + کەو + ێت — نە: لاگری داڕشتن

سوور + هەڵ + دە + گەڕێ + ێت — هەڵ: لاگری داڕشتن

پشت + گوێ + دە + خە + ن — پشت: مۆرفیمی سەربەست

ئـەم مۆرفیمـە بەشـداربووانە بـە شـێوەیەکی زنجیرەیـی بـە دوای یەکدانایـەن[1]، بۆیـە بەپێویستی دەزانین چۆنێتیی لێکدانی ئەم مۆرفیمانە ڕوونبکەینەوە. کەواتە مـەبەستمان لە دروستەی ناوەوەی کرداری لێکدراو، ئەو یاسایانەیە، لە چوار چێوەی کرداره لێکدراوەکـەدا شێوەی ڕیزبوون و چۆنێتیی لێکدان و پێکەوەهاتنی مۆرفیمەکان لەگەڵ یەکدا دیاریدەکـەن،

---

[1] بۆ نموونە: مەکارەس کرداری پەندتپێدا (بۆ چی پەندتپێدام) بەشێوەی زنجیرەیی بەم جۆرە نیـشاندەدات: (ناو + ئاوەڵکردار + کردار) (McCarus, ١٩٥٨: ٩٥)، یان یوسف شـەریف لـەم ڕووەوە نووسـیوێتی:- (پێـشناو + نـاوێکی سـادە + کـرداری داڕێـژراو)، وەك: لەدەستـچوو، (یوسـف شـەریف سـەعید، ١٩٨٨،٢١).

بەواتایەکی ڕوونتر لە بەر تیشکی پێکهاتەی ڕستەدا، پێکهاتەی کرداری لێکدراو شیدەکەینەوە.

تێڕوانینی بلۆمفیلدییەکان بۆ دروستەی پێکهاتە بەشێوەیەکی سەرەکی دیدێکی ڕستەسازییانەیە، ئێمە هەوڵی دەرخستنی ئەوەدەدەین، چۆن ئەمە بەسەر فۆڕمەکانی وشەدا جێبەجێبکەین. ئەوەمان بەبیردێتەوە، ڕێزمانی زمانەوانە پاش بلۆمفیلدییەکان بۆ مۆرفۆلۆژی و ڕستەسازی دابەشکراوە، مۆرفۆلۆژی تایبەتە بە دروستەی ناوەوەی فۆڕمەکانی وشە و ڕستەسازییش تەرخانکراوە بۆ بەشکردنی ئەم فۆڕمانە بەسەر تاسەرە ڕستەیەکی تەواوی زماندا، بەڵام مۆرفۆلۆژیی پاش بلۆمفیلدییەکان خۆی لەخۆیدا جۆرێك بوولە مۆرفۆلۆژیی ڕستەسازی، بەم پێیەش ئەو ڕێبازە هەمان ئەو بنەمایانەی بەسەرشیکردنەوەی ڕێزمانیی فۆڕمەکانی وشەدا دەسەپاند، کە بۆ شیکردنەوە ڕستەسازییەکانی یەکەی گەورەتری وەك فرێز و ڕستە جێبەجێدەکران.[1]

تەنانەت هەندێك زمانەوان بڕوایان وایە، یاساکانی وشەڕۆنان هەمان یاسای دروستەی فرێزەکانن، کە بەکاردەهێنرێن بۆ دروستکردنی فرێز لە ڕستەسازیدا.[2]

کاتامباش[3] لەڕێی تیشکخستنەسەر کتێبی ڕستەسازی وشە(The Syntax of the Word- SELKIRK ١٩٨٢)

ـەوە دەڵێت: ناونیشانی ئەو کتێبە وادەگەیەنێت یاسا مۆرفۆلۆژییەکان، لەبنەڕەتدا لەگەڵ یاسا ڕستەسازییەکان جیاوازانین و بەبڕوای ئەو مۆرفۆلۆژی بریتییە لە لێکۆڵینەوەی ڕستەسازیی وشە، لەکاتێکدا بەشێوەیەکی تەقلیدیانە ڕستەسازی واناسراوە، کە بریتی بێت لە لێکۆڵینەوەی ڕستە.

لەلێکۆڵینەوەی ڕستەسازیی وشە و ڕستەسازیی ڕستەدا، یاسای دروستەی فرێز بۆ بەرهەمهێنانی وشە و ڕستە بەکاردەهێنرێت، یاساکانی ڕستەسازیی وشە چۆنێتیی پێکەوە لکاندنی ئەو مۆرفیمانە دیاریدەکات، کەوشەی لێ دروستدەبێت، بەهەمان شێوە یاساکانی

---

[1] Lyons ١٩٨١: ١١٨.

[2] Katamba ١٩٩٣:٣٠.

[3] Ibid.

ڕستەسازیی ڕستە، بریتین لە لێکدانی وشەکان بۆ دروستکردنی ڕستەیەکی دروست و ڕێزمانی.[١]

زۆربەی وشەکانی زمانی ئینگلیزی و هەندێك زمانی تر، دروستەی هەرەمیی ناوەوەیان هەیە، کەدەتوانرێت(بەشێوەیەکی ڕەسمی)لەڕێی بیرۆکەی ماتماتیکی کەوانە دانانەوە بخرێنەڕوو.[٢]

بەبۆچوونی ئێمەئەم بیرۆکەیە بەسەر زمانی کوردیشدا جێبەجێدەبێت، بەتایبەتیش ئەگەر بڕوانینە دروستەی ناوەوەی کرداره لێکدراوەکان، بۆ نموونە ئەگەر کرداری (پێشکەوتم) بۆ مۆرفیمە پێکهێنەکانی (پێش، کەو، ت، م) شیتاڵبکەین، ئەوە دەبینین ئەم کرداره لێکدراوه بەپێی دروستەیەك (یاسایەك) بەم شێوەیەی لای خوارەوە، بۆ دوو پێکهاتەی ڕاستەوخۆ(Immediate constituents) دابەشدەبێت:

١- [پێش + [[کەو + ت]+ م]]

٢- لەشێوەی درەختی هەرەمی (ئەندازەیی)دا:

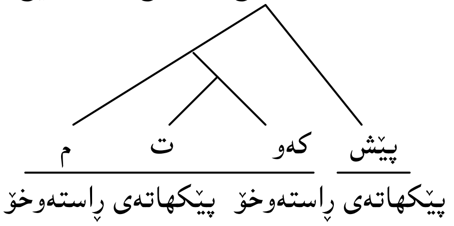

ئەم دوو بیرۆکەیەی سەرەوە (١،٢) لە بنەڕەتدا یەکسانن و هەریەکەیان بێ زیادوکەم ئەوەمان پێدەڵێت: کەپێکهاتە ڕاستەوخۆکانی (پێشکەوتم) بریتیین لە (پێش) لەگەڵ (کەوتم) و پێکهاتە ڕاستەوخۆکانی (کەوتم)یش، بریتیین لە (کەوت)و (م)، هەروەها پێکهاتە ڕاستەوخۆکانی (کەوت)یش لە (کەو)، (ت) پێکهاتووە.

وەك دەردەکەوێت ئەم ڕێگەیە بەردەوامدەبێت، هەتاکو هەموو مۆرفیمە پێکهێنەکانی وشەیەك (پێکهاتەی بنجی Ultimate Constituents) یەکە بەیەکە جیادەکرێنەوە.[٣]

---

[١] Ibid.

[٢]Lyons, ١٩٨١: ١١٩ .

[٣] Stageberg, ١٩٨: ١٠٥.

ئەمەش بەلای ئێمەوە شیکارێکی لەبارە بۆ شیکردنەوەی دروستەیەکی وەك کرداری لێکدراو، چونکە تێماندەگەیەنێت، (کەو) لەگەڵ (ت) دەشێت بەیەکەوە ببەسترێن بۆ پێکهاتنی پێکهاتەیەکی ناوەندی، کە (کەوت)ـە و پاشان پاشگری (-م)ی دەخرێتە سەر بۆ سازکردنی دروستەیەکی ناوەندی گەورەتری (کەوتم)، دواتریش لەگەڵ (پێش)دا لێکدەدرێن بۆ بەرهەمهێنانی فۆڕمێکی نوێ (کرداری پێشکەوتم)، کەیاسایەکی بەرهەمدارە لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووودا.

وەك ڕوونمانکردەوە یەکەم کەرتکردنی (پێشکەوتم) بەسەر (پێش)، کە مۆرفیمێکی سەربەستە و (کەوتم)، کە کردارێکی بنەڕەتییە، دابەشبووە. کەواتە سوود و گرنگی ئەم دروستەیە بریتییە لە دۆزینەوە و دیاریکردنی ئەو دوو پێکهاتە ڕاستەوخۆ (بناغە)یەی بۆ دروستبوون و بەرهەمهاتنی کرداری لێکدراو لێکدەدرێن.

ئێستا بە پێویستی دەزانین دروستەی ناوەوەی چەند کردارێکی لێکدراو نیشانبدەین، کەجگە لە مۆرفیمە سەربەستەکە و کردارە بنەڕەتییەکە، مۆرفیمی تر بەشداری لە داڕشتنیاندا کردووە، لەبەر ئەوەی ئەو مۆرفیمانە هەندێکیان لەگەڵ بناغەی یەکەم و هەندێکی تریان لەگەڵ بناغەی دووەمدا دێن، بەپێی جۆر و سروشتی مۆرفیمەکان (سەربەست / لاگر...) جۆری دروستەی کردارە لێکدراوەکە دەگۆڕێت.

بۆ سەلماندنی ئەوەی ئەم کردارە لێکدراوانەش لەدوو بناغە ساز بوون، بۆ مۆرفیمەکانیان شیتاڵدەکەین و پاش ئەوە لە ڕێی جۆری دروستەکەیانەوە، هەردوو پێکهاتەی ڕاستەوخۆ(بناغە)ی کردارەکە دیاریدەکەین و یاسای داڕشتنیان دەخەینەڕوو:

کرداری لێکدراو	جیاکردنەوەی مۆرفیمەکان
١. نەخۆشدەکەوێت	نە + خۆش + دە + کەو + ێت
٢. ڕێگا دەگرێت	ڕێ + گا + دە + گر + ێت
٣. سوور هەڵدەگەڕێت	سوور + هەڵ + دە + گەڕێ + ێت
٤. سوور دەکاتەوە	سوور + دە + کە + ات + ـەوە
٥. پشتگوێدەخات	پشت + گوێ + دە + خە + ات
٦. سەرشۆڕدەکات	سەر + شۆڕ + دە + کە + ات

ئەگەر بە وردی سەرنجی نموونەکان بدەین، دەبینین جگە لە مۆرفیمێکی سەربەست و سێ مۆرفیمە سەرەکییەکە (ڕەگ، کات، کەس)ی کرداری بنەڕەتی، لە نموونەکانی (١، ٢، ٣، ٤)دا لاگری دارشتن و لە (٥، ٦)دا مۆرفیمێکی سەربەست بەشداری ڕۆنانەکەیان کردووە، کەبەپێی جۆری دروستەکەیان یاسای دارشتنیان دەگۆڕێت. بۆ نموونە:

١. لە نموونەکانی (١، ٢)دا لاگری دارشتن لە شێوەی پێشگر و پاشگردا چۆتە سەر مۆرفیمە سەربەستەکە و وشەیەکی دارێژراوی دروستکردووە، پاش ئەوە لە ئەنجامی لێکدانیان لەگەڵ کردارە بنەڕەتییەکەدا،[1] کردارە لێکدراوەکەی سازکردووە. وەك لەم هێڵکارییەی خوارەوەدا دەرخراوە:

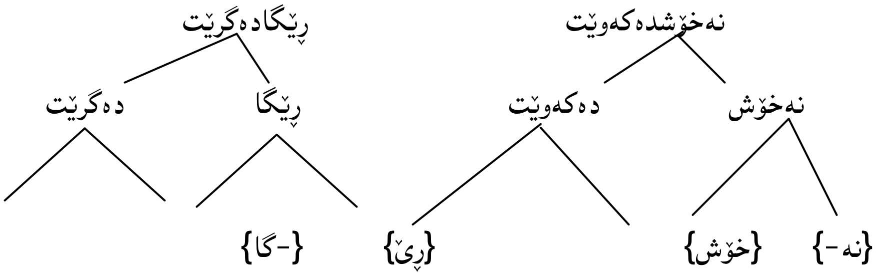

کەواتە

یاسای دارشتنیان = وشەی دارێژراو + کرداری بنەڕەتی

٢. لە نموونەکانی (٣،٤)دا لاگری دارشتن لە شێوەی پێشگر و پاشگردا چۆتە سەر کردارە بنەڕەتییەکە و کردارێکی دارێژراوی دروستکردووە و دواتر لەگەڵ مۆرفیمە سەربەستەکەدا کردارە لێکدراوەکەی سازکردووە. وەك لەخوارەوەدا خراوەتەڕوو:

[1] لەبەر ئەوەی بەشێوەیەکی سەربەخۆ لە چۆنێتیی لێکدانی مۆرفیمەکانی کرداری بنەڕەتی دواوین و ئەم جۆرە کردارەش لەهەموو کردارێکی لێکدراودا دەردەکەوێت، بۆیە لێرە بەدواوە وەك یەك پێکهاتە تەماشای دەکەین و هەوڵی شیکردنەوە و جیاکردنەوەی مۆرفیمەکانی نادەین. بۆ زانیاری لەو بارەیەوە بڕوانە:(کرداری بنەڕەتی) لەم نامەیەدا: ل(٢١-٢٦).

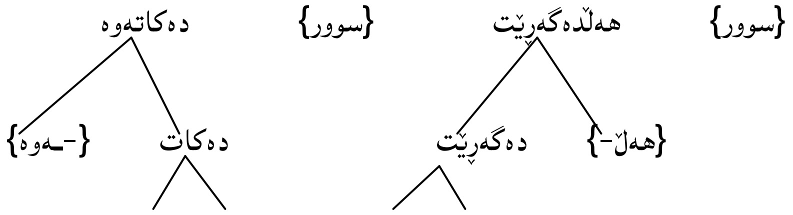

کەواتە:

یاسای داڕشتنیان = وشەی سادە(مۆرفیمی سەربەست) + کرداری داڕێژراو

٣. لە نموونەی (٥)دا دوو مۆرفیمە سەربەستەکە یەکدەگرن و وشەیەکی لێکدراو سازدەکەن، پاشان لەگەڵ کرداره بنەڕەتییەکەدا لێکدەدرێن و کرداری لێکدراو بەبەرهەمدێنن. وەك لە خوارەوەدا نیشاندراوە:

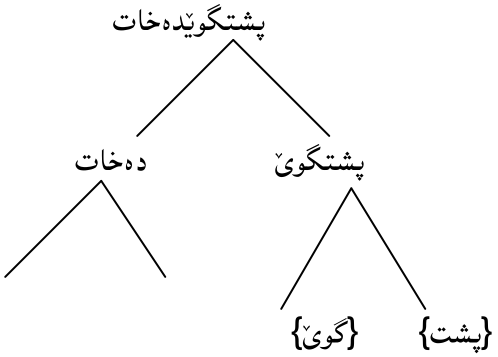

کەواتە:

یاسای داڕشتنی = وشەی لێکدراو + کرداری بنەڕەتی

٤. لە نموونەی (٦)دا مۆرفیمە سەربەستەکە لەگەڵ کرداره بنەڕەتییەکەدا یەکدەگرەن و کردارێکی لێکدراو دروستدەبێت، پاش ئەوە لەگەڵ مۆرفیمە سەربەستەکەی تردا کردارێکی لێکدراوی نوێ پێکدەهێنن. بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتر بڕوانە ئەم هێڵکاریەی خوارەوە:

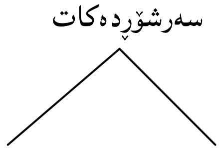

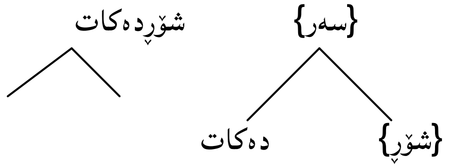

کەواتە : | یاسای داڕشتنی = وشەی سادە(مۆرفیمی سەربەست) + کرداری لێکدراو |

٢-٥-١ چەند ڕێنیشاندەرێك بـۆ دیـاریکردنی دوو پێکهاتـە ڕاسـتەوخۆ(بناغـە)کـەی کرداری لێکدراو:

١. ئـەو وشـانەی لەسـێ مـۆرفیم، یـان زیـاتر پێکهـاتوون، بەشـێوەی زنجیرەیـی لێکنەدراون، بەڵکو لەشێوەی هەرەمیدان[١]. لەبەرئەوەی کرداری لێکدراویش لە سێ مۆرفیم زیاترە، لەشێوەی دوو پەلکدا بۆ پێکهاتە ڕاستەوخۆکانی دابەشدەبێت. ئەمەش لـە هـەموو نموونەکانی پێشوودا پەیڕەوکراوە و هەرگیز ناشێت لەشـێوەی سـێ، یـان چـوار ...پەلکیـدا کەرتبکرێن. بۆ نموونە:

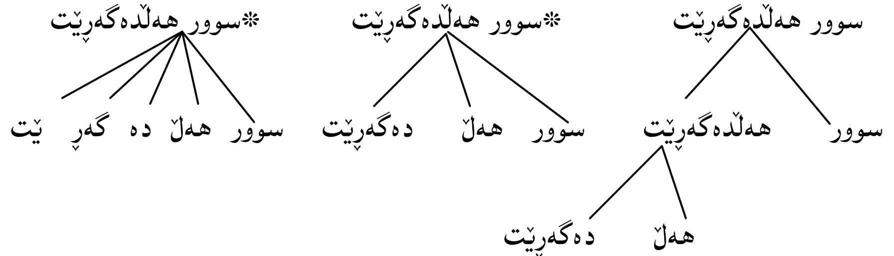

وەك بەنموونەکەدا دەردەکەوێت ئاستی هێڵکارییەکە پلەدارە(هـەرەمی) و ئـەم پلەبونـەش دەوری هەیە لە لێکدانەکـەدا، چـونکە کـرداری لێکـدراو هەمیـشە بەسـەر دوو پێکهاتـەی ڕاستەوخۆدا دابەشدەبێت. هەر پلەیەك بەگوێرەی سەروو، یان ژێـر خـۆی نرخـی تایبـەتی و دیاریکراوی خۆی هەیە، بـۆ نموونـە(سـوور) لەنرخـدا لەپایـەی (هەڵدەگـەڕێت)ــەو ناکرێت بەرانبەر(هەڵ)،یان(دەگەڕێت) دابنرێت.

---

[١] Stage berg ١٩٨١: ١٠٤.

٢. کرداری لێکدراو پێویستە بەشێوەیەك دابەشبکرێت، کە لەزۆربەی حاڵەتەکاندا هەردوو پێکهاتە ڕاستەوخۆکە لەڕووی فۆڕم و واتاوە سەربەخۆ دەربکەون[١]. بۆ نموونە:

١- سوور هەڵدەگەڕێت   ٢- سوور هەڵدەگەڕێت

سوور   هەڵدەگەڕێت   * سوور هەڵ   دەگەڕێت

سوور کردنەوە | ڕەش هەڵدەگەڕێت.

گوڵی سوور... | زەرد هەڵدەگەڕێت.

وەك لە (٢) دا دیارە، ئەگەر کەرتکردنەکە بەو جۆرە بێت، ئەوە هەر چەندە پێکهاتەی(دەگەڕێت) بە تەنیا بەکاردێت، بەڵام پێکهاتەیەکی سەربەخۆمان نییە، بریتی بێت لە (سوور هەڵ) و هەڵگری واتایەکی فەرهەنگیش بێت، بۆیە دابەشکردنەکە بەو جۆرە هەڵەیە و مەرجە بە شێوەی(١)بێت.

لەگەڵ ئەو ڕاستییەی{هەڵ-} پێشگرێکی کردارییە و پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بە (دەگەڕێت)ـەوە هەیە و کرداری دارێژراوی (هەڵدەگەڕێت)ی سازکردووە[٢].

ئەگەر چی لەمڕۆدا هەندێك مۆرفیمی بەندی وەك (فێر، تەمێ، فڕێ...) لە کرداری لێکدراوی (فێردەکات، تەمێدەکات، فڕێدەدات...)دا بەسەربەخۆی بەکارناهێنرێن.

٣- کرداری لێکدراو دەبێت بە جۆرێك بۆ پێکهاتە ڕاستەوخۆکانی دابەشبکرێت، واتای پێکهاتە ڕاستەوخۆکان پەیوەندیی هەبێت بە واتای وشە بەرهەمهاتووەکەوە.[١] هەرچەندە

---

[١] ئەم بیرۆکەیەم لە (سەر چاوەی پێشوو، ١٠٥)ـەوە وەرگرتووە، هەرچەندە ئەو بۆ ناوی نووسیووە و گوتویەتی :- یەکێك لە پێکهاتەکان دەبێت فۆڕمێکی سەربەخۆ بێت.

[٢] لەو کردارە لێکدراوانەی بناغە کردارییەکەیان تێپەڕە و لەکاتی ڕابوردوودایە، دەتوانین بۆ جیاکردنەوە و دیاریکردنی دوو پێکهاتە ڕاستەوخۆکە سوود لە شوێنی جێناولکاوەکانی (م-مان) وەربگرین. بۆ نموونە: ڕێگا (م-مان) گرت

سوور (م-مان) کردەوە

پشتگوێ (م-مان) خست

سەر (م-مان) شۆڕکرد

ژمارەیەك لە کردارە لێکدراوەکان بوونەتـە ئیدیـەم و پەیوەنـدیی واتـایی لـەنێوان خۆیـان و بناغەکانیاندا بەدیناکرێت.

بۆ نموونە:

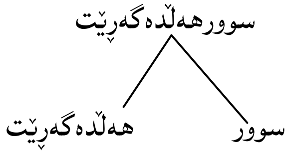

واتـای ئـەم کـردارە لێکـدراوە وا پێـشبینیدەکرێت لـە (سـوور + هەڵدەگـەڕێت)ـەوە دەستبکەوێت، نەك لە (سوور + دەگەڕێت)ـەوە، چونکە واتای (هەڵدەگـەڕێت) لـە کـردارە لێکدراوەکەدا هەیە و (دەگەڕێت)بەتەنیا ناتوانێت ئەو واتایە ببەخشێت.

٢-٦ یاساکانی داڕشتنی کرداری لێکدراو:

لەسـەر بنـەمای پـۆل و فـۆڕمی ئـەو دوو بناغەیـەی بەشـداری پێکهـاتنی کـرداری لێکدراو دەکەن و لەبەر ڕۆشنایی جۆری دروستەی ناوەوەیان، کردارە لێکدراوەکان لـە چـەند شێوەیەکدا و بەسەر چەند دەستەیەکی سەرەکیدا دابەشبوون، گرنگترین و دەرکەوتووترینیان ئەمانەن:-

٢-٦-١ (ناو + کردار):

ئەم یاسایە لەڕووی پلەی بەرهەمدارێتییەوە یەکێکـە لەیاسـا هـەرە بەرهەمـدارەکانی سازکردنی کرداری لێکدراو و هەموو ئەو کردارانە دەگرێتەوە، کە لە ئەنجامی لێکدانی (ناو و کردار)ـەوە دروستبوون.

ئەم کردارە لێکدراوانە لە ڕوانگەی فۆڕمی ناو و کردارەکەوە لەشێوەی چەند دەستەیەکدا دەبینرێن:-

١- (خەمدەخوات، بانگدەدات، شەڕدەکات، سەردەبڕێت، هێرشدەبات، زراوی دەبات، ئابڕوی دەچێت، ناوکی دەکەوێت، دڵی دەشکێت، پێدەگرێت، سوێنددەخوات...).

[سوێند + [دەخوات]] ⟵ سوێنددەخوات.

ناوی سادە + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو	
	یاسای ژمارە -١-

¹ Stage berg, ١٩٨١:١٠٥.

٢-ڕێگـــەدەگرێت، کوڕێنیـــدەکات، لوولـــەدەکات، پرســـەدەگرێت، چـــلەدەکات، چاکەدەکات...).

[[چاك + ـە] + [دەکات]] ⟵ چاکەدەکات.

ناوی داڕێژراو + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو	
	یاسای ژمارە -٢-

٣-(گفتوگۆدەکـات، بۆڵەبۆڵـدەکات، سـەرسمەدەدات، پاکوپیـسدەکات، تەقەتەقـدەکات، دەنگەدەنگدەکات، ماستاودەکات...).

[[ماست + ئاو] + [دەکات]] ⟵ ماستاودەکات.

ناوی لێکدراو + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو	
	یاسای ژمارە -٣-

٤ - (درۆهەڵدەبەستێت، ڕەگدادەکوتێت، بیر دەکاتەوە، خێردەداتەوە...).

ب- (گاڵتەپێـدەکات، دەسـتپێدەکات، دەنگپێـدەدات، چـاوتێدەبڕێت، کارتێـدەکات، گازلێـدەگرێت، چـاولێدەبڕێت ، ڕێزلێـدەگرێت، قـسەلێوەردەگرێت، ڕقهەڵـدەگرێت، بۆنپێوەدەکات، سەرپێوەدەنێت، چاولێدادەگرێت...).

[خێر + [[دەدات] + ـەوە]] ⟵ خێردەداتەوە.

[چاو + [لێ + [دا + [دەگرێت]]]] ⟵ چاولێدادەگرێت.

ناوی سادە + کرداری داڕێژراو ⟵ کرداری لێکدراو	
	یاسای ژمارە -٤-

ئەگـەر سـەرنجی نموونـەکانی (ب) بـدەین، مـۆرفیمی (پـێ، تـێ، لێ ...) بەشـداری پێکهاتنی کردارەکانیان کردووە. بۆ ناونانی ئەم مۆرفیمانە چەند بۆچوونێك خراونەتـەڕوو، لەوانە:-

نـووری عـەلی ئـەمین بەپێـشناویان دادەنێـت، بـەڵام تێڕوانینـی سـادق بەهائـەدین بەوجۆرەیە، لەبنەڕەتدا پێشناوبوون، بەڵام ئێستا دەوری پێشناو نابینن، هەرچی مەسـعوود

محەمەدیشە بڕوای وایە ئەمانە، کەبوون بەپێشگر لەوە دەشۆڕێنەوە پێیان بگوترێت پێشناو، لەم بارەیەوە نەسرین فەخریش باری سەرنجی وایە، ئەمانە پێشگرن، هەرچەندە، لەبنەڕەتدا لە پێشناو پێکهاتوون، چونکە ئێستا لەڕواڵەت وناوەرۆکدا لێی دوورکەوتوونەتەوە و دەوری پێشگر دەبینن[١] ، بەڵام ئێمە لەگەڵ بۆچوونی د. محەمەد عەبدولفەتاح [٢] داین، کە ئەمانە بەپێشناوی ناڕەسەن دادەنێت، واتە ئەم مۆرفیمانە لەبنەڕەتدا لە مۆرفۆلۆژیدان و دەوری دارشتن دەبینن، بەڵام کاتێك دێنە ڕستەسازییەوە لە توانایاندا هەیە فۆڕمیان بۆ پێشناوی ڕەسەن بگۆڕن[٣]. بۆ نموونە:

چاو لێدا دەگرێت.

چاوی لێدادەگرێت.

چاو لە کچەکە دادەگرێت.

لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ[٤] ئەم مۆرفیمانە بەبەشێکی بنجی کردارە لێکدراوەکان دادەنێن، بەڵام محەمەد مەعرووف[٥] لەو بڕوایەدایە، ئەمانە کەرتێك نین لەکردارەکە، بەڵکو بۆ جێگیرکردنی بەرکاری بەیاریدە دانراون و دەتوانرێت لابرێن.

بە بۆچوونی ئێمە هەردوو لێدوانەکە تاڕادەیەك پەسەندن،[٦] چونکە بەشێکی کرداری لێکدراو لەگەڵ هەریەك لەم مۆرفیمانەدا واتایەکی جیاواز دەبەخشن. وەك:

---

[١] لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ٣١٦-٣١٤، ١٩٧٦.

[٢] د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید، موحازەراتی خوێندنی باڵا، ١٩٩٩ – ٢٠٠٠،

[٣] (پێ، تێ، لێ، ...) لە ڕستەدا لەگەڵ جێناوی لکاودا دێن، بەڵام لەگەڵ (جێناوی سەربەخۆ / ناو...)دا فۆڕمیان بۆ پێشناوی ڕەسەن دەگۆڕێت. وەك:

دەنگم پێدەدات — دەنگ بە من دەدات.

چاویان تێدەبڕێت — چاو لە ئەوان دەبڕێت.

بۆ زانیاری لەم بارەیەوە بڕوانە: (وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٦، ١٨٨)، (یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٤٦).

[٤] لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ٢٣٤.

[٥] محەمەد مەعرووف فەتاح،أ- ١٩٨٩، ٤٧.

[٦] ساغکردنەوەی ئەم بابەتە پێویستی بە لێکۆڵینەوەی تایبەت هەیە.

کاردەکات ← پێ: کارپێدەکات / (کار بە مەکینەکە دەکات).

کاردەکات ← تێ: کارتێدەکات / (کار لە مەکینەکە دەکات).

کاردەکات ← لێ: کارلێدەکات / (کار لە مەکینەکە دەکات).

بەهەمان شێوە بڕوانە (فوومپێکرد، فوومڵێکرد، فوومتێکرد)، تەنانەت ژمارەیەکیشیان وەك: (چاوپێدەکەوێت، چاولێدەبڕێت...) بێ ئەم مۆرفیمانە هەر بەکار ناهێنرێن. لەگەڵ ئەو راستییەی بەشەکەی تریان بێ ئەم مۆرفیمانەش بەکار دەهێنرێن و واتای تەواویش دەبەخشن. وەك:

کاوە کار دەکات.

منداڵەکە ناتوانێت فووبکات.

لەبەرئەوەی هەریەکێك لەم فۆرمانە وەك کردارێکی لێکدراو تێی دەڕوانین و سەرنجی لێدەدەین.

٥- (جێگەدەگرێتەوە، جێگەهەڵدەگرێت، جێگەدەکاتەوە، جێگەڕادەخات...).

[[جێ + گە] + [ڕا + [دەخات]]] ← جێگەڕادەخات.

ناوی داڕێژراو + کرداری داڕێژراو ← کرداری لێکدراو

یاسای ژمارە -٥-

٦- (شەکراودەخواتەوە، دڵخۆشیدەداتەوە، بەربانگدەکاتەوە...).

[[بەر + بانگ] + [[دەکات] + ـەوە]] ← بەربانگدەکاتەوە.

ناوی لێکدراو + کرداری داڕێژراو ← کرداری لێکدراو

یاسای ژمارە-٦-

مەبەست لە کرداری داڕێژراوی یاسای ژمارە(٤، ٥، ٦) هەموو ئەو کردارانەیە، کەلاگری داڕشتنیان تێدایە و وەك یەکەیەکی سەربەخۆی ناو فەرهەنگ بەشداری داڕشتنی کردارە لێکدراوەکەیان کردووە و بناغە کردارییەکەیان پێکهێناوە.

٧-(چاوگەرمدەکات، ئاگر خۆشدەکات، چاولێبزدەکاتەوە، دەستلێپاندەکاتەوە، دانلێجیڕدەکاتەوە، سەرشۆڕدەکات...).

[سەر +[شۆڕ+ [دەکات]]] سەرشۆڕدەکات.

ناوی سادە + کرداری لێکدراو ←—— کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە-٧-

پاش وردبونەوە لەم کردارانە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، هەموو جۆرێکی کرداری لێکدراو لەتوانایاندا نییە، جارێکی تر بەشداری دارِشتنی کرداری لێکدراو بکەن و بناغە کردارییەکەی پێکبهێنن، بەڵکو ئەو کردارانە لەم بوارەدا چالاکن و دەوری تایبەتی دەبینن، زۆربەیان ئەوانەن، بناغەی یەکەمیان ئاوەڵناوێکی چۆنێتیی سادەیە.

بناغەی یەکەمی ئەم دەستەیەش هەمیشە لەشێوەی ناو (یان جێناوی خۆیی)دایەو بەشێوەیەکی گشتیش ناوی بەرجەستەن و زۆربەیان سادەن.

جۆرەکانی ناو لەرِووی واتاوە لە دارِشتنی کرداری لێکدراودا، وەك یەك چالاك و بەبەرهەم نین، بۆ نموونە هەردوو جۆری ناو لە رِووی هەبوونەوە بەشداری پێکهاتنی کرداری لێکدراو دەکەن[1].

ناوی بەرجەستە (مادی)، وەك: (سەردەبرِێت، ئاودەدات...).

ناوی نادیار (مەعنەوی)، وەك: (خەمدەخوات، شەرِدەکات...).

ناوی گشتیش لەدروستبوونی کرداری لێکدراودا زۆر چالاکە، وەك: (شەرِ، یاری، ماچ، مەلە، سەما... دەکات)، هەرچەندە ناوی کۆمەڵیش لە چەند کردارێکدا بەرچاودەکەون، وەك: (کۆمەڵ، پۆل...دەکات)، بەڵام رِۆڵیان لەم بوارەدا سستە، هەرچی ناوی تایبەتییشە ناتوانێت یاریدەی سازبوونی کرداری لێکدراو بدات.[2]

٢-٦-٢ (**جێناوی خۆیی + کردار**):

جێناوی خۆیی وەك (خۆم- خۆمان، خۆت- خۆتان، خۆی- خۆیان) لە وشەی خۆ و یەکێك لە جێناوە کەسییە لکاوەکان پێکهاتووە[3].

---

[1] د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧، ٨٩.

[2] یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٢٠.

[3] نووری عەلی ئەمین، ١٩٦٠، ٩٦.

ئەم جێناوانە لە سازکردن و دارِشتنی کرداری لێکدراودا رۆلێکی باشیان هەیە و لەگەڵ چەند فۆرِمیکی کرداری تێپەرِدا لێکدەدرێن و چەند دەستەیەك لە کرداری لێکدراو دروستدەکەن،

لەوانەش:

١-(خویدەپالێویت، خۆیدەبەستێت، خۆیدەکوژێت، خۆیدەفرۆشێت...).

[[خۆ + ی] +[دەفرۆشێت]] ←—— خۆیدەفرۆشێت.

جێناویخۆیی + کرداری بنەرِەتی ←—— کرداریلێکدراو
یاسای ژمارە-٨

٢. (خۆیلێدەشارێتەوە، خۆیدەکاتەوە، خۆیهەڵدەبژێرێت، خۆیبادەدات، خۆیهەڵدەقورتێنێت، خۆیلێرِادەگرێت،خۆیهەڵدەکێشێت...).

[[خۆ + ی]+[هەڵ+[دەکێشێت]]] ←—— خۆیهەڵدەکێشێت.

جێناویخۆیی + کرداری دارِێژراو ←—— کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە-٩-

٣- (خۆیبەختدەکان، خۆیشێرِیندەکات، خۆیکۆدەکاتەوە، خۆیگورجدەکاتەوە، خۆیمتدەکات، خۆیتووشدەکات، خۆیسووردەکاتەوە، خۆیگیڤدەکاتەوە، خۆیگێلدەکات...).

[[خۆ + ی]+[گێل+[دەکات]]] ←—— خۆیگێلدەکات.

جێناوی خۆیی + کرداری لێکدراو ←—— کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە-١٠-

وەك دەردەکەوێت هەندێك جار مۆرفیمی یەکەمی بناغەی کرداریی ئەم جۆرە کردارانە، مۆرفیمێکی بەندە. وەك: (خۆیتووشدەکات، خۆیمتدەکات...).

٢-٦-٣ (ئاوەڵناو + کردار):

ئەو کردارە لێکدراوانەی بەم رێگە سازبوون، لە روانگەی فۆرِمی هەر دوو بناغەکەوە بەسەر چەند دەستەیەکدا دابەشبوون:-

١-(سڕدەبێت، سڕدەکات، پڕدەبێت، پڕدەکات، هاردەبێت، هاردەکات، چاکدەبێت، چاکدەکات، ژیردەبێت، ژیردەکات...).

[ژیر + [دەکات]] ⟵ ژیردەکات.

ئاوەڵناوی سادە + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە-١١-

٢- (ناشیرینددەبێت، ناشیرینددەکات، نائومێددەبێت، نائومێددەکات، نەخۆشدەکەوێت، نەخۆشدەخات، بێهێزدەبێت، بێهێزدەکات، بەهێزدەبێت، بەهێزدەکات...).

[[بە + هێز]+[دەکات]] ⟵ بەهێز دەکات.

ئاوەڵناوی داڕێژراو + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە-١٢-

٣-(بەدبەختدەبێت، بەدبەختدەکات، ڕووڕەشدەبێت، ڕووڕەشدەکات، دڵتەنگدەبێت، دەڵتەنگدەکات، دڵشاددەبێت، دڵشاددەکات، سەرخۆشدەبێت، سەرخۆشدەکات...).

[[سەر + خۆش]+[دەکات]] ⟵ سەرخۆشدەکات.

ئاوەڵناوی لێکدراو + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە -١٣-

٤-(چرچ هەڵدەگەڕێت، سەوزدەچێتەوە، سووردادەگرسێت، ڕەشهەڵدەگەڕێت...)

[ڕەش + [هەڵ + [دەگەڕێت]]] ⟵ ڕەشهەڵدەگەڕێت.

ئاوەڵناوی سادە + کرداری داڕێژراو ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە-١٤-

ئەو ئاوەڵناوانەی لەم بوارەدا چالاکن لە ڕووی واتاوە ئاوەڵناوی چۆنێتیین، کە وەك پۆلێکی وشە یاریدەی ڕۆنانی کردار دەدەن و ژمارەیەکی بەرهەمدار کرداری نوێ بەواتای نوێ دروستدەکەن، بۆنموونە هەریەك لە (گەورە، باش، جوان، خۆش، سەوز، زەرد، گەرم...) کە ئاوەڵناوی سادەن، لەگەڵ کرداری (دەبێت) کرداری لێکدراوی

تینەپەڕ و لەگەڵ کرداری (دەکات) کرداری لێکدراوی تێپەڕ سازدەکەن[1]، بەڵام ئاوەڵناوی نسبی و نادیار ناتوانن بەشداری پێکهاتنی کرداری لێکدراو بکەن[2].

* ئاسنیندەکات
* پۆڵایندەبێت
* تردەکات

شایانی باسە ئەو کردارە یاریدەدەرانەی لەم ڕۆنانەدا زۆر چالاکن، بریتیین لە: (دەبێت، دەکات)، بەڵام ناوبەناو کرداری تریش دەبینرێن. وەك: (بەرزدەفڕێت، لولدەدات، نەخۆشدەکەوێت...).

ژمارەیەك لەم کردارە لێکدراوانە پاش سازبوونیان، پاشگری (ـەوە)یان دەچێتە سەر و فۆڕمی کردارە لێکدراوەکە دەگۆڕن و واتایەکی تر بۆ کردارەکە زیاددەکەن[3]. بۆ نموونە:-

(پاکدەکاتەوە، ڕووناکدەکاتەوە، خڕدەکاتەوە، هۆشیاردەبێتەوە، ژیردەبێتەوە...).

[[ژیر +[دەبێت]]+ ـەوە] ⟵ ژیر دەبێتەوە.

٢-٦-٤ (ئاوەڵکردار + کردار):

هەندێك مۆرفیمی سەربەست وەك: (پێش، دوا، سەر، ژێر...) دەتوانن بەشداری پێکهاتنی کرداری لێکدراو بکەن.

سەبارەت بە ساغکردنەوەی پۆلکردن و ناونانی فەرهەنگیی ئەم جۆرە مۆرفیمانە، چەند بۆچوونێك دەبینرێت، بۆ نموونە هەندێك زمانەوان ئەمانە بە ئاوەڵکردار لەقەڵەمدەدەن[4]. لەکاتێکدا بیروڕای لەو جۆرەش لەئارادایە، ئەمانە پێشناوی ناوی بن[5]، جگە لەمانە دەکرێت جێگەیان لە خانەی ناوی شوێنیشدا بۆ تەرخانبکرێت[6].

---

[1] McCarus ١٩٥٨: ٩٥.

[2] یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٢٢.

[3] کۆردۆییف ١٩٨٤، ١٨٧-١٨٥، وەرگێڕانی: د.کوردستان موکریانی.

[4] د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٠، ١٠٠.

[5] هیدایەت عەبدوڵڵا محەمەد، ١٩٨٩، ٤٩.

[6] سەعید صدقی، ١٩٢٨، ٢٤.

ئـەم وشـانە هـەر چییەك بـن، ئێمـە وای بـۆ دەچـین لێـرەدا بـە یاسـای ئـاوەژووکردن (Conversion) لەم چوار چێوەیەدا رۆڵ و دەوریان گۆڕدراوە و و بەیاریدە و هاوکاری چـەند کردارێکـی بنـەڕەتی، شـوێنی ئاوەڵکردارییـان گرتـووە دەسـتەیەك کـرداری لێکـدراویان دروستکردووە.

(پێشدەکەوێت، دوادەخات، ژێردەکەوێت، پێشدەخات، سەردەکەوێت...).

[سەر + [دەکەوێت]] ⟵ سەردەکەوێت.

ئاوەڵکرداری سادە + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە — ١٥-

٢-٦-٥ (مۆرفیمی بەند + کردار):

مەبەست لە بەشداریکردنی ئەو وشانەیە لە پێکهـاتنی کـرداری لێکـدراودا، کـە لـە زمانی کوردیی ئەمرۆدا مانای سەربەخۆیان نییە، وەك (تووش، فڕی، بەخێو، نقوم، تـووڕ، پەك، واز، هان...)[١] .سەبارەت بە پۆلی ئەم وشانە تا ئەمڕۆ لێکۆڵینەوەیـەکی تایبـەتیمان بـەزمانی کـوردی بەرچـاونەکەوتووە، کـە لـە ڕووی مێژوویـیـەوە ڕەچـەڵەکی ئـەم وشـانەی ساغکردبێتەو و ئەوەی ڕوونکردبێتەوە، ئەمانە لە بناغەدا چین و سەر بە چ پۆلێکی وشەن[٢] ، بەڵام لەبەرئەوەی ئەمانـە لـە ئێـستادا سـەربەخۆ بـەکارناهێنرێن و بەتـەنیاش واتایـەکی دیاریکراو و تەواو نابەخشن. ناچـاربووین هـەر بـە مـۆرفیمی بەنـد لـە قەڵـەمیان بـدەین، هەرچەندە بناغەی یەکەمی لیستێك لە کرداری لێکدراویشیان پێکهێناوە.

ئەو کردارانەی بەم شێوە دروستبوون، بەگوێرەی فۆڕمی بناغـە کرداریـیەکـەیان، بەسـەر دوو دەستەی سەرەکیدا دابەشبوون:

١-(وندەبێت، فڕێدەدات، تووشدەبێت، تووشدەکات، تەمێدەکات، نقوومدەبێت، پـەکی دەکەوێت، فێردەکات، هاندەدات...).

[هان +[دەدات]] ⟵ هاندەدات.

---

[١] د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧، ٩١.

[٢] د. کوردستان موکریانی هەندێك لەم مۆرفیمانەی بـەناو دانـاوە، وەك: (تـەفرە، فـریێ، واز)، بـەڵام بـێ ئەوەی هیچ بەڵگەیەکی زانستی بەدەستەوە بدات. بڕوانە: د. کوردستانی موکریانی، ١٩٨٢، ١٥٠.

مۆرفیمی بەند + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو	
یاسای ژمارە -١٦-	

٢-(شــیدەبێتەوە، قلێدەبێتــەوە، قلێدەکاتــەوە، پەلێپێــدەگرێت، وازلێــدەهێنێت، وڕکلێهەڵدەگرێت، شیدەکاتەوە، تووڕهەڵدەدات...).

[شی + [[دەکات]+ ـەوە]] ⟵ شیدەکاتەوە.

[تووڕ + [هەڵ + [دەدات]]] ⟵ تووڕهەڵدەدات.

مۆرفیمی بەند + کرداری داڕێژراو ⟵ کرداری لێکدراو	
یاسای ژمارە -١٧-	

جگە لەم دوو دەستەیە، هەندێك نموونەی تر هەن، بناغەی یەکەمیان هەرچەندە مۆرفیمی بەندە، بەڵام لە شێوەی تاکە مۆرفیمێکدا نین، وەك: (دەربەستنەهات، بەخێودەکات...).

٢-٦-٦ (فرێزی پێشناو + کردار):

فرێزی پێشناوی لە پێشناوێك و ناوێك (یان جێناوێکی خۆیی) پێکهاتووە و هەندێك جاریش پاشناوێك بەدوای ناوەکەدا دێت. بۆ نموونە:

پێشناو	+ ناو + پاشناو	⟵	فرێزی پێشناوی
بە	+ بۆن ...	⟵	بەبۆن
لە	+ دەست ...	⟵	لەدەست
بە	+ دڵ + ـەوە	⟵	بەدڵەوە
لە	+ خۆی ...	⟵	لەخۆی

زۆربەی ئـەم فرێـزە پێـشناوییانە وەك ئاوەڵکردارێـك لـە داڕشـتنی کـرداری لێکـدراودا بەشداریدەکەن، کە بناغەی یەکەمی دوو دەستەی کرداری لێکدراو پێکدەهێنن:

١-(بەئاواتدەگات، بەڕێدەکات، بەیەکـدادەدات، لەخۆیدەترسـێت، بەدڵەوەدەچەسـپێت، لەپێدەکــەوێت، لەجێدەچــێت، بەپیرەوەدەچــێت، لــەکاردەخات، لەدایکــدەبێت، بەبۆندەکەوێت...).

[[بە + بۆن]+[دەکەوێت]] ⟵ بەبۆندەکەوێت.

فرێزی پێشناوی + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو

یاسای ژماره -١٨-

٢-(لەکۆڵی دەبێتەوە، لەکۆڵی دەکاتەوە، لەبیر(ی)دەچێتەوە...)

[[لە + بیر(ی)]+[[دەچێت]+ ـەوە]] ⟵ لەبیر(ی)دەچێتەوە.

فرێزی پێشناوی + کرداری داڕێژراو ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژماره -١٩-

ئەگەر بەوردی لە یاساکان بڕوانین، ئەوەمان لائاشکرا دەبێت، فرێزە پێشناوییەکە وەك یەکەیەکی سەربەخۆ و هاوشان لەگەڵ بناغە کرداریيەکەدا لێکدراون.

٢-٦-٧ (ڕەگی کردار + کردار):

هەندێك ڕەگی کردار (ناوی چاوگ) لە شێوەی مۆرفیمی سەربەستدا دەردەکەون، کە لە ئەنجامی لێکدانیان لەگەڵ کرداری بنەڕەتی وکرداری داڕێژراودا دوو دەستە کرداری لێکدراو دروستدەکەن:

١-(نازدەکات، نۆشدەکات، سازدەکات، سازدەبێت، بڕدەکات، نازدەکێشێت، نازدەفرۆشێت، پارێزدەکات، گیردەخوات، کێشدەکات...).

[کێش + [دەکات]] ⟵ کێشدەکات.

ڕەگی کردار + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژماره -٢٠-

٢-(لەرزدایدەگرێت، چێژیلێوەردەگرێت، ترسی لێدەنیشێت، خەودەیباتەوە...).

[خەو + [[دەیبات]+ ـەوە]] ⟵ خەودەیباتەوە.

ڕەگی کردار + کرداری داڕێژراو ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە-٢١-

٢-٦-٨ (پێشناوی لێکدراو + کردار):

پێشناوی لێکدراوی (لەسەر، لەناو، بەسەر...)، کە لە پێشناوێکی بنەڕەتی (لە، بە) و ناوی شوێنێك پێکهاتوون[١] ، دەتوانن یاریدەی پێکهاتنی چەند کردارێکی لێکدراو بدەن. وەك:

(لەناودەبات، لەسەریدەکەوێت، بەسەردەبات، بەسەردەهێنێت، لەناودەچێت...).

[[لە + ناو]+[دەچێت]] ⟵ لەناودەچێت.

پێشناوی لێکدراو + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە -٢٢-

٢-٦-٩ (ژمارە + کردار):

هەرچەندە ڕۆڵی ژمارە لەم بوارەدا سستە، بەڵام ژمارە (یەك) لە پێکهاتنی چەند کردارێکی لێکدراودا بەشدارە. وەك:

(یەکدەخات، یەکدەبێت، یەکدەگرێت، یەکدەکەوێت...).

[یەك + [دەگرێت]] ⟵ یەکدەگرێت.

ژمارە + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە -٢٣-

هەموو ئەو یاسایانەی بۆ دارشتنی کرداری لێکدراو خستمانەڕوو، بناغە کردارییەکەیان لە کۆتایدابوو، بەڵام ژمارەیەك کرداری لێکدراو هەن، بە پێچەوانەوە بناغە کردارییەکەیان لە سەرەتادایە، وەك (دێتەکوڵ، دەکەوێتەسەر...).

ئەو کردارانەی ڕێگە بەم جێگۆرکێیە دەدەن، ئەوانەن، لە بنەڕەتدا واتای جوڵان و ئاراستەکردن بەرەو لایەك دەبەخشن. لە کرداری لێکدراودا کردار وەك ڕستە کەوتۆتە کۆتاییەوە و دۆخی ڕێزمانی بە تەواوکەرەکەی دەدات، بۆیە کاتێك بکەوێتە سەرەتاوە، ناتوانێت ئەو دۆخەبدات، ناچار پێشناوێك بەمەبەستی پێدانی دۆخەکە دێنێتە ئاراوە[٢] .

ئەم جۆرە کردارەش لەچەند شێوەیەکی سەرەکیدا دەبینرێت:

---

[١] McCarus ١٩٥٨: ٧٧.

[٢] د. محەمەد عەبدوالفەتاح حەمەسەعید، موحازەراتی خوێندنی باڵا، ١٩٩٩- ٢٠٠٠.

٢-٦-١٠ (کردار + فرێزی پێشناوی):

ئەو پێشناوەی لە پێکهاتنی ئەم جۆرە فرێزەدا چالاکە و ڕۆڵی خۆی دەبینێت، بریتییە لە مۆرفیمی (ـە)، کە بەهاوکاری و یاریدەی ناو، یان جێناوی خۆیی، یان ڕەگی کردار فرێزە پێشناوەییەکە سازدەکەن و لەگەڵ بناغە کردارییەکەدا لێکدەدرێن بۆ دروستبوونی کردارە لێکدراوەکە. بۆ نموونە:

١-(دەکەوێتەپێکەنین، دەخاتەپێشچاو، دێتەزمان، دەکەوێتەڕێ، دەگرێتەخۆ، دێتەجۆش، دەخاتەڕوو، دەهێنێتەکوڵ، دەکەوێتەگەڕ، دێتەبەرهەم، دێتەکوڵ...).

[[دێت]+[ـە + بەرهەم]] ←——— دێتە بەرهەم (بەبەرهەم دێت).

[[دێت]+[ـە + کوڵ]] ←——— دێتەکوڵ (بەکوڵ دێت).

کرداری بنەڕەتی + فرێزی پێشناو ←——— کرداری لێکدراو	
	یاسای ژمارە -٢٤-

٢-(دێتەوەیەک، دەهێنێتەوەیەک، دەخاتەوەیاد...)

[[[دەخات]+ ـەوە]+[ـە + یاد]] ←——— دەخاتەوەیاد.

کرداری داڕێژراو + فرێزی پێشناوی ←——— کرداری لێکدراو	
	یاسای ژمارە-٢٥-

٢-٦-١١ (کردار+ پێشناوی لێکدراو):

ئەو پێشناوە لێکدراوانەی لەم بوارەدا چالاکن، لە پێشناوی بنەڕەتی(ـە) و ناوی شوێنێك پێکهاتوون، کەبەهاوکاری کرداری بنەڕەتی و داڕێژراو دوو دەستە کرداری لێکدراو دروستدەکەن.

١-(دەکەوێتەسەر، دەخاتەدوا، دەکەوێتەژێر، دەکەوێتەپێش، دەخاتەپێش، دەخاتەسەر، دەکەوێتەدوا...).

[[دەکەوێت]+[لـە + سەر]] ← دەکەوێتەسەر (بەسەردەکەوێت).

کرداری بنەڕەتی + پێشناوی لێکدراو ← کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە-٢٦-

٢-(هەڵدەکاتەسەر، دەچێتەوەسەر، هەڵدەکوتێتەسەر...).

[[هەڵ]+[دەکوتێت]]+[لـە + سەر]] ← هەڵدەکوتێتەسەر.

کرداری داڕێژراو + پێشناوی لێکدراو ← کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە -٢٧-

هەموو ئەو یاسایانەی بۆداڕشتنی کرداری لێکدراو تۆمارمانکرد، بەکەرەستەی کوردی بوون، هەرچەندە کۆمەڵێك کردار هەن، بناغەی یەکەمیان لەبنجدا کوردی نین، بەڵکو لە عەرەبییەوە خوازراون و بەهۆی بناغە کرداریيەکەوە خۆماڵیکراون، پاش ئەوە وەك وشەی کوردی ڕەفتاریان لەگەڵدا کراوە و کرداری تازەی لێکدراویان لێ سازبووە. لەوانە:-

ا- (ناو + کردار)، وەك: (حەجدەکات، زەکاتدەدات، حەفلەدەکات، ڕۆحی دەچێت...).

ب- (ئاوەڵناو + کردار) وەك: (ڕازیدەکات، قانیعدەبێت، مەرەخەسم بکە...).

پ- (ئاوەڵکردار + کردار) ئەم جۆرە کردارە لە کوردیدا بە کەرەستەی خوازە لە عەرەبییەوە دروستنابێت، ئەمەش نیشانەی ئەوەیە، ئاوەڵکردار زۆر بە دەگمەن لە عەرەبییەوە خوازراوە[1] .

بەهەمان شێوە ژمارەیەك کرداری لێکدراو لە لێدانی ناوی بێگانە (بەتایبەتی لاتینی) و کرداری (دەکات) داڕێژراون و بەبەرهەم هاتوون. لەوانە: (فاکسدەکات، تەلەفۆندەکات، ئیمەیڵدەکات، پۆستدەکات، سەیڤدەکات...).

ئەو کردارە یاریدەدەرانەی لە ڕۆنانی کرداری لێکدراو چالاکن و ڕۆلێکی دیار و گرنگیان هەیە، لە ڕووی پلەی بەرهەمدارێتییانەوە ئەمانن:

---

[1] محەمەد مەعرووف فەتاح، ١٩٩٠، ١٤٣.

(دەکات، دەبێت، دەدات، دەگرێت، دەکەوێت، دەچێت، دەبات، دەخوات، دەخات، دەهێنێت، دەکێشێت، دەنێت،...)[1] .

لەم کردارانەدا کرداری (دەکات) لە پێکهاتنی کرداری لێکدراودا زۆر چالاك و بەرهەمە، بەشێوەیەکی وەها فراوان، بەشداریی دارِشتنی زۆربەی یاساکان دەکات.

دابەشبوونی کرداری لێکدراو لە رووی ئەرکەوە

٣-١ پەیوەندیی رێزمانیی نێوان بناغەکانی کرداری لێکدراو:

پێش ئەوەی لەم رووەوە باسی کرداری لێکدراو بکەین، بەپێویستی دەزانین، ئەوە بخەینە روو، کە وشەی لێکدراو لەبەر رۆشنایی ئەرکی رستەسازیی نێوان بناغەکانی، واتە لەسەر بنەمای گونجان و پەیوەندیی رێزمانیی نێوان هەردوو بناغەکە، بەسەر چەند جۆرێکدا دابەشدەبێت[٢]، چونکە لێکدراو لەو رووەوە لە دروستەی رێزمانی دەچێت، کە پەیوەندی رێزمانیی شاراوە لە نێوان بناغەکانیاندا هەیە[٣]، بۆ نموونە:

بالاّ بەرز (دەرخراو+ دەرخەر)

تەڕ ە پیاز (دەرخەر+ دەرخراو)

بناغە بناغە

لەم جۆرە لێکدراوەدا یەکێك لە بناغەکان (دەرخەر) هەمیشە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوی تریان (دەرخراو)، بەلاّم ئەگەر لەبەر تیشکی ئەم بۆچوونەدا سەرنجی جۆرە لێکدراوێکی تری وەك (رۆژهەلاّت) بدەین، کە لە لێکدانی (ناو+ کرداری تێنەپەڕ)ەوە پێکهاتووە، ئەوە دەبینین، لە بنەڕەتدا کورتکردنەوەی رستەیەکی تەواوە، واتە لە رستەیەك (بکەر+

---

[1] بۆ زانیاری لەو بارەیەوە بڕوانە: (د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧،٩٢)، (کورۆییڤ، ١٩٨٤، ١٨٤، وەرگێڕانی: د. کوردستان موکریانی)، (یوسف شەریف سەعید، ٢٠٠٠، ٨٢).

[١]-Bauer ١٩٨٣: ٢٠١.

[٢]-Stageberg ١٩٨١: ١١٧.

کـردار)ـــەوە وەرگـیراوە، بناغــەی یەکــەم بکــەری رســتەکەیە و بناغــەی دووەمــیش کردارەکەیەتی (١).

رۆژهەڵات   رۆژ(بکەر)   هەڵهات(کردار)

ئەگەر لـەم رووەوە کـرداره لێکـدراوەکان شـیبکەینەوە، ئـەوە وەك لـە بەشـی پێـشوودا نیشانماندا، هەر کردارێك لە تەواوکەرێك و سەرەیەك پێکهاتووە، کە کەرەسـتەی پێویـستی کردارەکەن و ناتوانرێت هیچ کامێکیان لابرێت. وەك:

رۆحی دەچێت	*...دەچێت.	*رۆح...
رۆحی دەبات	*...دەبات	*رۆح...
سەرە تەواوکەر		

گـرنگترین تایبــەتیی ئــەم ســەرەیەش ئەوەیــە، تایبەتمەنـدێتیی پۆلەکـەی دەدات بــەو پێکهاتەیەی لێوەی بەرهەمدێت،

بەواتایــەکی روونــتر لەبــەر ئــەوەی کــردار ســەرەیە، ئــەوا کــە لەگــەڵ پــۆلێکی تــر (نــاو، ئاوەڵناو...)دا وشەی لێکـدراو سـاز دەکـات، هـەر کـردار دەبێـت (٢). وەك لـەم نموونانـەی خوارەوەدا روونکراوەتەوە:

سوێند+ دەخوات ⟵ سوێنددەخوات.

جوان+ دەکات ⟵ جواندەکات.

سەر+ کەوتین ⟵ سەرکەوتین.

تەواوکەر (ناو، ئاوەڵناو، ئاوەڵکردار)+ سەرە(کردار) ⟵ کرداری لێکدراو

ئەو پەیوەندییە رێزمانییە شاراوەیەی لە نێوان تەواوکەر و سەرەی کرداری لێکدراودا هەیە، لەو پەیوەندییە رێزمانییە دەچێت، کـە لـەنێوان بەشـەکانی رسـتەی ئاسـاییدا دەبینرێت، چـونکە کـرداری لێکـدراو لـە ئـەنجامی جێگـۆڕکێ و تێئـاخنینی بەشـێکی رسـتە(بکـەر/

[٣]-محەمەد مەعروف فەتاح، ب- ١٩٨٩، ١٤١.

٢-Katamba ١٩٩٣: ٣٠٣.

بەرکار...) بۆ ناو کردارەکە پێکهاتووە[1]، بۆ نموونە لە ئەنجامی بەراوردکردنی (رۆحی دەچێت) لەگەڵ (رۆحی دەبات)دا بۆمان ڕووندەبێتەوە، ئەم دوو کردارە لێکدراوە لە رووی دارشتنەوە لەیەکدەچن و هەردووکیان لە (ناو، کردار) سازبوون، بەڵام لەرووی پەیوەندیی ڕێزمانی نێوان ناو و کردار (تەواوکەر و سەرە)ـەکەوە جیاوازن، چونکە لە یەکەمیاندا پەیوەندیی بکەر بە کردارەوە و لە دووەمیاندا بەرکار بە کردارەوە بەدیدەکرێت، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە سەرەکانیان جیاوازە، (دەچێت) تێنەپەڕە و (دەبات) تێپەڕە، واتە لە (رۆحی دەچێت)دا بکەر و لە (رۆحی دەبات)دا بەرکار ئاخنراوەتە ناو کردارەکەوە[2]، کە بوونەتە بەشێکی بنجی و پێویستی کردارە لێکدراوەکە و سەربەستییان وەك بکەر و بەرکاری رستەی ئاسایی نەماوە[3].

ئەمەش نیشانەی ئەوەیە، هەروەك چۆن کرداری لێکدراو بریتییە لە لێکدانی دوو پۆلی وشە، بە هەمان شێوە بریتییە لە لێکدان و ئاوێتەبوونی دوو ئەرکی ڕێزمانی، واتە بۆ سازبوونی کرداری لێکدراو سوود لە پەیڕەو و یاسای رستەسازیی زمانەکە بینراوە، بەم پێیەش دەشێت کردارە لێکدراوەکان بەسەر سێ جۆری سەرەکیدا دابەش بکەین.

٣-١-١ ئەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان بکەر ئاسایە (بکەر+ کردار):

بەشێکی کردارە لێکدراوەکان بەتایبەتی ئەوانەی لە ئەنجامی لێکدانی ناو و کرداری تێنەپەڕەوە دروستبوون، وەك: (ئابڕوی دەچێت، سکی دەسوتێت، زراوی دەتۆقێت، چاوی پێدەکەوێت، دڵی دەشکێت، رۆحی دەچێت...) پەیوەندی نێوان تەواوکەر و سەرەکەیان لە پەیوەندیی ئەرکی رستەسازیی نێوان ناو و کرداری تێنەپەڕی رستەی ئاسایی دەچێت، بڕوانە بەراوردکردنی ئەم دوو نموونەیەی خوارەوە:

رۆحی	چووە	(کرداری لێکدراو).
تەواوکەر	سەرە	

[1] -بڕوانە: هەمان سەرچاوەی، ١١٨.

[2] ئەم بیرۆکەیەم لە (Quirk eatel ١٩٨٥:١٥٧٠) وەرگرتووە، هەرچەندە ئەو دابەشبوونەکەی بۆ ناوی لێکدراوی ئینگلیزی بەئەنجامگەیاندووە.

[3] بڕوانە: (جیاکردنەوەی کرداری لێکدراو لە فرێزی کرداریی ئاسایی) لەم نامەیەدا، ل (٤٤-٤٨).

دایکی چوو (کرداری بنەڕەتی).
بکەر کردار

لێکدانەوەی وردی ئەم نموونانە دەریدەخەن، کە تەواوکەری ئەم جۆرەی کرداری لێکدراو، هەرچەندە بەشێکی کردارەکەیە، بەڵام لە بنەڕەتدا پەیوەندی بکەریی لەگەڵ سەرەکیدا هەیە. هەر لەبەر ئەمەشە هەمیشە جێناوی لکاوی کەسیی سێیەمی تاک({Ø} بۆ رابردوو و {ێت} بۆ رانەبردوو) لە کۆتایی سەرەکەدا دەردەکەوێت، کە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو تەواوکەرەی هەمیشە لە شێوەی کەسی سێیەمی تاکدایە، واتە هەردووکیان لە کەس و ژمارەدا رێکدەکەون. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

رابردوو: رۆحـ م چوو Ø
رۆحـ مان چوو Ø
رانەبردوو: رۆحـ م دەچێت
رۆحـ مان دەچێت
رێکەوتن

پێویستە لێرەدا تێبینیی ئەوەش بکەین، کە جگە لەم جێناوانە، لکاوی (م-مان) لە کۆتایی تەواوکەرەکەدا دەردەکەوێت، کە لەگەڵ بکەری رێزمانیی رستەکەدا رێکدەکەوێت[1]، واتە لەم جۆرە کردارانەدا دوو جۆر رێکەوتن لە کەس و ژمارەدا بەرچاو دەکەوێت[2]، بڕوانە دەرخستنی ئەو پەیوەندییە لەم نموونانەی خوارەوەدا:

(من) رۆحـ م چوو Ø
(ئێمە) رۆحـ مان چوو Ø
(من) رۆحـ م دەچێت
(ئێمە) رۆحـ مان دەچێت

---

[1] لەم دیالێکتەدا بکەر و کردار لە کەس و ژمارەدا رێکدەکەون، بڕوانە: وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٣، ٦٨.
[2] بۆ زانیاری لەم بارەیەوە، بڕوانە: محەمەدی مەحویی، أ-٢٠٠١، ٨٣-٨٤.

ڕێکەوتن
ڕێکەوتن

به بۆچوونی ئێمه ئەم جۆره ڕستانه له بنەڕەتدا له جۆره ڕستەیەکی تری وەك ئەمانەی خوارەوه وەرگیراون، که بەشی نیهاد (بکەر)ـەکەیان له دوو کەرت (دەرخرا و دەرخەر) پێکهاتوون و بەهۆی مۆرفیمی خستنەپاڵ (ئیزافه)ـەوه گرێدراون.

ڕۆحی من چوو Ø.
ڕۆحی ئێمه چوو Ø.
ڕۆحی من دەچێت.
ڕۆحی ئێمه دەچێت.

دەرخراو ئیزافه دەرخەر

پاش بەراوردکردنی ئەم نموونانه لەگەڵ ئەوانی پێشووتردا، بەو ڕاستییه دەگەین، دەرخەرەکه بەشێوەی باس (topic)ێك براوەته پێشەوه و وەك بکەرێکی ڕێزمانی به سەرەتای ڕستەکەدا هەڵواسراوه. جێی سەرنجه لەم کاتەدا دەرخەرەکه جێناوێکی لکاو له شوێنی خۆی بەجێدەهێڵێت، که لەگەڵ بکەره ڕێزمانییەکەدا ڕێکدەکەوێت[1]. وەك:

ڕۆحـ یمن[2] چوو/ دەچێت.
(من) ڕۆحـ م چوو/ دەچێت.
ڕۆحـ یئێمه چوو/ دەچێت.
(ئێمه) ڕۆحـ مان چوو/ دەچێت.

---

[1] بۆ زانیاری له بارەی باس له ڕستەی کوردیدا، بڕوانه: محەمەد مەعرووف فەتاح، ١٩٩٢، ٣٢-٤٥.

[2] له فرێزی خستنەپاڵدا ئەگەر دەرخەرەکه جێناوێکی سەربەخۆ بوو، ئەوه بەهۆی {ی}ـەوه لەگەڵ دەرخراودا گرێدەدرێن، بەڵام ئەگەر دەرخەرەکه.
جێناوی لکاو بوو، ئەوه بەبێ مۆرفیم لێکدەدرێن. وەك:
ڕۆحـ -ی — من : ڕۆحم
دڵ —ی — ئێمه : دڵمان

ئەمەش دەبێتە بەڵگە بۆ سەلماندنی ئەوەی تەواوکەری ئەم جۆرە کردارە پەیوەندیی بکەریی بە سەرەکەوە هەیە و پاشان بە هەردووکیان کردارە لێکدراوەکەیان سازکردووە، کە لەگەڵ بکەرە رێزمانییەکەدا رێکدەکەوێت. وەك:

(من — ئێمە) رۆح م چوو.
مان دەچێت.
بکەری رێزمانی کرداری لێکدراو
رێکەوتن

٣-١-٢ ئەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان بەرکار ئاسایە (بەرکار+ کردار):

پەیوەندی رێزمانیی نێوان تەواوکەر و سەرەی ژمارەیەك کرداری لێکدراو، کە لە (ناو+ کرداری تێپەڕ) پێکهاتوون، وەك: (سوێندەخوات، یاریدەکات، بانگدەدات، دڵی دەشکێنێت، پرسەدەگرێت، قسەدەکات، رۆحی دەبات...) لە بنەڕەتدا لە ئەرکی رستەسازیی نێوان بەرکاری راستەوخۆ و کرداری تێپەڕی ئاسایی دەچێت. وەك لە بەراوردکردنی ئەم دوو رستەیەی خوارەوەدا دیارە:

(کوڕەکە)	سوێند	دەخوات.	(کرداری لێکدراو)
بکەر	تەواوکەر	سەرە	
(کوڕەکە)	سێو	دەخوات.	(کرداری بنەڕەتی)
بکەر	بەرکار	کردار	

ئەگەر بە وردی سەرنجی ئەم جۆرەی کرداری لێکدراو بدەین، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە لە ئەنجامی تێئاخنینی بەرکار (تەواوکەر) بۆ ناو کردار (سەرە) سازبووە، تەنانەت لە هەندێك باریشدا ئەم تەواوکەرە وەك بەرکار رەفتار دەکات. بۆ نموونە:

١-ئەگەر کردارەکە رابردوو بوو، ئەوە ئەم تەواوکەرە وەك بەرکار جێناوی لکاوی (م- مان)ی دەچێتە سەر.

سوێند	م- مان	خوارد
یاری		کرد

٢-لە کاتی گۆڕینی ئەم کردارانە بۆ بکەر نادیار، تەواوکەرەکە وەك جێگری بکەر دەردەکەوێت:

سوێندخورا   سوێندەدخورێت

یاریکرا   یاریدەکرێت

٣-ئەم تەواوکردنە دەشێت وەك بەرکاری رستەی ئاسایی، بن دەرخراو دەرخەر بەدوایاندا بێت.

سوێندی   درۆ   ناخۆم.

|یاریی| |هەڵماتێن| دەکات.

دەرخراو   دەرخەر

بەڵام نابێت ئەوەشمان لەیاد بچێت، ئەم تەواوکەرە لە بەرکاری رستەی ئاسایی جیاوازە، چونکە تازە بۆتە بەشێکی بنجی و پێویستی کردارە لێکدراوەکە، واتە هەرچەندە شوێنی بەرکار دەگرێت، بەڵام نابێتە بەرکار بەڵکو هەر بەشێك دەبێت لە کردارەکە[1].

شایانی سەرنجە هیچ کردارێکی لێکدراو نابینن، لە ئەنجامی تێئاخنینی بەرکار بۆ ناو کرداری تێپەڕ دروستبووبێت، چونکە ئاشکرایە کرداری تێنەپەڕ لە رستەدا بەرکاری راستەوخۆ وەرناگرێت. لەبەرئەوە ئەگەر سەرەی ئەم جۆرە کردارانە لە تێنەپەڕەوە بۆ تێپەڕ، (یان بە پیچەوانەوە) بگۆڕرین، ئەوە جۆری پەیوەندیی رێزمانی تەواوکەرەکە بەسەرەکەوە لە بکەر ئاساوە بۆ بەرکار ئاسا (یان بەپێچەوانەوە) دەگۆڕێت. وەك:

رۆحی دەچێت	⟵ ⟶	رۆحی دەبات
دڵی دەشکێت		دڵی دەشکێنێت
ئابڕوی دەچێت		ئابڕوی دەبات
ناوکی دەکەوێت		ناوکی دەخات

٣-١- ئەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان ئاوەڵکردار ئاسایە (ئاوەڵکردار+ کردار):

جگە لەو دوو جۆرە پەیوەندییەی باسمانکرد، جۆرێکی تری کرداری لێکدراو هەیە، کە تەواوکەرەکەی لە بنجدا وەك ئاوەڵکردارێك بە سەرەکەیەوە بەندە، وەك (بەرێدەکەوێت،

[1] بەکر عومەر عەلی، ١٩٩٩، ١٩٠.

لەکیسدەچێت، سەردەکەوێت، بەئاوەتدەگات، لەجێدەچێت، بەبۆندەکەوێت...) بۆ روونکردنەوەی ئەم پەیوەندییە، بڕوانە ئەم نموونانەی خوارەوە:

(ئەوان) دارایان لەپێخستووە. (کرداری لێکدراو)
تەواوکەر | سەرە
(ئەوان) دارایان لە زانکۆ | خستووە. (کرداری بنەڕەتی)
ئاوەڵکردار | کردار

بەراوردکردنی ئەم نموونانە ئەوە دەخەنەروو، ئەم جۆرە کردارە لە بەیەکداکردن و ئاوێتەبوونی ئاوەڵکردار و کردار پێکهاتووە، جگە لەمە هەروەك چۆن کرداری تێنەپەڕ تێپەڕ لە رستەدا دەتوانن ئاوەڵکردار وەربگرن، بەهەمان شێوە لەبەرهەمهاتنی ئەم کردارانەدا هەمان رێگە گیراوەتەبەر، واتە سەرەی ئەم کردارانە دەشێت تێنەپەڕ، یان تێپەڕ بێت، بۆ نموونە:

لەپێ دەکەوێت / لەپێ دەخات
لەجێ دەچێت / لەجێ دەخات
بەئاوات دەگات / بەئاوات دەگەێنێت
تێنەپەڕ تێپەڕ

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، بە پێچەوانەی جۆری یەکەم و دووەمەوە، بەگۆڕینی سەرەی کردارەکە لە تێنەپەڕەوە بۆ تێپەڕ، یان بەپێچەوانەوە، جۆری پەیوەندیی تەواوکەرەکە بەسەرەکەوە ناگۆڕێت.

هەرچی ئەو کردارانەش، کە تەواوکەرەکانیان ئاوەڵناون، دەشێت لە سنووری هەمان پەیوەندیدا لێکبدرێنەوە، چونکە لەگەڵ ئەوەی لایەنێکی کردارەکە دەردەخەن، لەرستەدا دەکرێت وەك ئاوەڵکردار بەکاربهێنرێن، بڕوانە نیشاندانی ئەو پەیوەندییە، لە بەراوردکردنی ئەم نموونانەی خوارەوەدا[1]:

---

[1] د. کوردستان موکریانی وێڕای ئەوەی بەرکار بەبەشێکی ناسەرەکی رستە لە قەڵم دەدات، لە رستەی (لالە جلەکانی تەڕکرد)دا، (تەڕ) بە بەرکاری راستەوخۆ دادەنێت، بەڵام ئەم بۆچونە پەسەند نییە، چونکە لەم رستەیەدا (جلەکان) بەرکاری راستەوخۆیە، کە بەشێکی سەرەکی رستەکەیە و (تەڕ)یش تەواوکەری سەرەی کردارە لێکدراوەکەیە. بڕوانە: د. کوردستان موکریانی، ١٩٨٦، ١٠٩.

(نەخۆشەکە) چاکبووەوە. (کرداری لێکدراو) (دایکەکە) منداڵەکە جواندەکات. (کرداری لێکدراو)
تەواوکەر سەرە تەواوکەر سەرە
(نەخۆشەکە) چاك ڕۆشت.(کرداری بنەڕەتی) (دایکەکە) منداڵەکەی جوان دەخەوێنێت. (کرداری بنەڕەتی)
ئاوەڵکردار کردار ئاوەڵکردار کردار

٣-٢ کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ و تێپەڕ:

دیاریکردنی سنووری نێوان کرداری تێنەپەڕ و تێپەڕ و چۆنێتیی جیاکردنەوەیان لەیەکتری، بە چەند ڕێگەیەکی جیاواز دەبێت، بۆ نموونە لە سنووری مۆرفۆلۆژیی کرداردا بە مەبەستی ناسینەوە و دەستنیشانکردنی تێپەڕی و تێنەپەڕیی کرداری بنەڕەتیی ئەم دیالێکتە چەند ڕێگەیەك خراونەتەڕوو، لەوانە:

١-هەر کردارێك لەکاتی ڕابردوودا جێناوی لکاوی (مان، تان، یان)ی وەرگرت، ئەوە تێپەڕە، بەڵام ئەگەر وەری نەگرت ئەوە تێنەپەڕە[1]. وەك:

نووسی مان
هێنا تان ....تێپەڕ
فرۆشت یان

*خەوت مان
*چوو تان ....تێنەپەڕ
*کەوت یان

٢- د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف لەم بارەیەوە نووسیویێتی:- ((ئەگەر هەر کردارێ لەگەردانَدا دەرکەوت کەلەکاتی ڕابردووی بەردەوامدا جێناوی کەسیی لکاو بەپێشیەوە دەلکێ، ئەوە ئەو کردارە تێپەڕە. خۆ بێتوو لە هەمان ڕێژەدا جێناو بکەوێتە کۆتاییەوە، ئەوە ئەو کردارە تێنەپەڕە))[2]. بۆ نموونە: بڕوانە شوێنی {-م}ی جێناوی لکاوی کەسیی یەکەمی تاك لەم کردارانەی خوارەوەدا:

---

[1] مستەفا محەمەدزەنگەنە، ١٩٨٩، ٢١.

[2] د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ١٩٨٧، ١٨٢.

دە مـ نووسی		
دە مـ هێنا	...تێپەڕ	
دە مـ فرۆشت		
دەخەوتـم		
دەچوو م	....تێنەپەڕ	
دەکەوتـم		

٣-هەر کردارێك بگۆڕرێت بۆ بکەرنادیار، بە تێپەر دادەنرێت، بەڵام کە نەگۆڕرێت بە تێنەپەڕ دەناسرێت، چونکە کرداری بکەرنادیار تەنیا لە کرداری تێپەڕەوە سازدەکرێت. بۆ نموونە:

نووسیی: نووسرا / دەنووسرێت	
هێنای: هێنرا / دەهێنرێت	...تێپەڕ
فرۆشتی: فرۆشرا / دەفرۆشێت	
خەوت: *خەورا *دەخەورێت	
چوو : *چرا *دەچرێت	....تێنەپەڕ
کەوت : *کەورا *دەکەورێت	

ئەگەر لە روانگەی ئەم رێگایانەوە تەماشای کردارە لێکدراوەکان بکەین و بمانەوێت تێپەڕ و تێنەپەڕیان لەیەکتر جیابکەنەوە، ئەوە رووبەرووی خاڵێکی گرنگ و سەرنجراکێش دەبینەوە، ئەویش ئەوەیە، هەرچەندە بەشێکی کردارە لێکدراوەکان دەشێت وەك کرداری بنەڕەتی بەم رێگایانە بۆ تێپەڕ و تێنەپەڕ دابەشبکرێن. وەك:

تێپەڕ:

جوانـ مان کرد	جوانـ مـ دەکرد	جوانکرا
لەناو تان برد	لەناو مـ دەبرد	لەناوبرا
فڕێ تان دا	فڕێ مـ دەدا	فڕێدرا

تێنەپەڕ:

*سەرکەوت مان	سەردەکەوتـ م	*سەرکەورا
*ونبوو تان	ونبوو م	*ونبرا
*لەناوچوو یان	لەناودەچوو م	*لەناوچرا

بەڵام بەشێکی تریان لەم رووەوە ناتوانین بەم جۆرە دابەشیان بکەین، لەبەرئەوەی بەشێوەیەکی جیاواز رەفتار دەکەن، بۆ نموونە هەندێك زمانەوان[1] زۆرچاك بۆ ئەوە چوون، کرداره لێکدراوەکانی (ملینا، جنێویدا، هاواریکرد، فێلیکرد...)تێنەپەڕن، کەچی وەك ئاشکرایە بەپێچەوانەی یەکەم رێگەوە، جێناوی لکاوی دەستەی (م- مان) بەشداری پێکهاتنیان دەکات. وەك:

مل مان نا
جنێو تان دا ....تێنەپەڕ
هاوار یان کرد

سەرەڕای ئەمە، ئەگەر سەرنجی رێژەی رابردووی بەردەوامیشیان بدەین، ئەوە بەپێچەوانەی رێگەی دووەمەوە، جێناوە لکاوەکە هەمیشە بەپێشییەوە دەلکێت:

مل مـ دەنا
جنێو مـ دەدا ....تێنەپەڕ
هاوار مـ دەکرد

لێرەدا پێویستە ئەوەش بخەینەروو، یەکێك لە تایبەتییە دیارەکانی ئەم کردارانە ئەوەیە، کرداری بکەرنادیاریان لێ سازدەکرێت.

ملنرا / ملدەنرێت
جنێودرا / جنێودەدرێت
هاوارکرا / هاواردەکرێت

کەواتە ناتوانین وەك نیشانەیەکی مۆرفۆلۆژی لە جیاکردنەوەی کرداری لێکدراوی تێپەڕ و تێنەپەڕدا پشت بەم رێگایانە ببەستین، بۆیە ناچاردەبین پەنا بەرینە بەر بەکارهێنانی کردارە لێکدراوەکان لە رستەدا و پاشان لەرووی واتاوە تێیان بڕوانین.

بۆ گەیشتن بەم مەبەستەش ئەگەر بەراوردی هەندێك لەو پێناسانە بکەین، کە لە رێزمانی کوردیدا بەم جۆرە بۆ کرداری تێپەڕ و تێنەپەڕ نووسراون،[2] دەبینین خاڵی سەرەکی

---

[1] (هەمان سەرچاوە، ٢١٠)، (بەکر عومەر عەلی، ١٩٩٩، ١٩٤-١٩٥).

[2] بۆ زانیاری لەم بارەیەوە بڕوانە: لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ٩٥-١٠٦.

و هاوبەش لە نێوانیاندا ئەوەیە، ئەگەر کردارێك لە رستەدا بۆ تەواوبوونی واتاکەی پێویستی بە بەرکاری راستەوخۆ نەبوو، ئەوە تێنەپەڕە، بەڵام ئەگەر کردارێك لە رستەدا داوای بەرکاری راستەوخۆی کرد، ئەوە تێپەڕە.

کرداری تێنەپەڕ: -بەرکاری راستەوخۆ

کرداری تێپەڕ: +بەرکاری راستەخۆ

وەك دەردەکەوێت ئەم دوو جۆرە کردارە لە پەیوەندییان بە بەرکاری راستەوخۆوە لەیەکترجیادەبنەوە. هەر لەبەر ئەم هۆیەش (تێپەڕی و تێنەپەڕی) دەشێت بە (دۆخی پەیوەندێتی بەرکار) ناوببرێت[١].

بەرکاری راستەخۆش لە رستەدا گرنگە و وەك کەرەستەیەکی سەرەکی و بنجی رستە سەیر دەکرێت، چونکە لەزۆر باردا لابردنی دەبێتە هۆی شێواندن و لەنگی واتای رستەکە[٢].

ئەگەر لەرووی رستەسازیشەوە لەم بابەتە بڕوانین، ئەوە دەبینین لە زمانی کوردیدا کردار شوێن بۆ (بکەر و بەرکار...) دیاری دەکات، واتە ئەگەر کردارەکە تێنەپەڕ بوو، ئەوە بەشێوەیەکی گشتی تەنیا شوێن بۆ بکەر دەکاتەوە و دۆخی رێزمانی بکەری (Nominative)ی دەدات، بەڵام ئەگەر کردارەکە تێپەڕ بوو ئەوە بەلایەنی کەمەوە، جگە لە شوێنی بکەر شوێن بۆ بەرکاری راستەوخۆش دەکاتەوە و دۆخی رێزمانی بەرکاری (Accusative)یش دەدات[٣].

کرداری تێنەپەڕ

کرداری تێپەڕ

بکەر بەرکاری راستەخۆ

واتە لە کرداری تێنەپەڕدا پێویستە شوێنی بکەر پڕبکرێتەوە، بەڵام لە کرداری تێپەڕدا جگە لە شوێنی بکەر پێویستە شوێنی بەرکاری راستەخۆش پڕبکرێتەوە.

---

١ د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠، ٤٥.

٢ مەحموود فەتحوڵڵا ئەحمەد، ١٩٨٩، ١٠٠.

٣ بڕوانە: محەمەدی مەحویی، أ-٢٠٠١، ١٥٥-١٩٠.

لەبەر تیشکی ئەم بۆچوونانەوە و بە لەبەرچاوگرتنی سروشت و تایبەتییەکانی کرداری لێکدراو وەك پێویستە لە کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ و تێپەڕ دەدوێین و پاشان جۆرەکانیان لەرووی دارشتنەوە دەخەینە روو:-

٣-٢-١ کرداری لێکدراوی تێنە پەڕ:

ئەو کردارەیە لە رستەدا بۆ تەواوبوونی واتاکەی پێویستی بە بکەرە و بەهیچ چەشنێك بەرکاری راستەوخۆ وەرناگرێت. بۆ نموونە:

(ئێمە) سەرکەوتین.

(دزەکە) تەمێبوو.

(پیاوخراپەکان) لەناو دەچن.

(منداڵەکە) نەخۆشدەکەوێت.

بکەری ریزمانی کرداری لێکدراو تێنەپەڕ.

هەریەك لەم کردارانەی سەرەوە لەرووی رستەسازی و واتاسازییەوە تەنیا رۆڵی کردارێك دەبینێت[1]، چونکە بە هەردوو بناغەی کرداره لێکدراوەکە فۆرم و واتای کردارەکە تەواو دەکەن. بۆ نموونە کرداری (نەخۆشدەکەوێت)، کە لە ئاوەڵناوی (نەخۆش) و کرداری (دەکەوێت) دروستبووە، لە رستەدا وەك کرداری بنەڕەتی تەنیا شوێنی کردارێك دەگرێت. بڕوانە بەراوردکردنی کرداری ئەم رستانەی لای خوارەوە:

(منداڵەکە) کەوت.

(منداڵەکە) خەوت.

(منداڵەکە) نەخۆشکەوت.

کردار

کرداری (نەخۆشدەکەوێت) تێنەپەرە، لەبەرئەوەی وەك لە رستەکەدا دیارە، بەلایەنی کەمەوە پێویستی بە (منداڵەکە) هەیە، کە بکەری ریزمانیی رستەکەیە و دەشێت دەرنەبڕرێت، واتە ئەم کردارە تەنیا شوێنێکی پێویست لە پێش خۆیەوە بۆ بکەر دەکاتەوە.

[1] بڕوانە: (مەحموود عەلی جوکل، ٢٠٠، ٧٠)، (Amin ١٩٧٩: ٦٠).

لەبەر ئەمەوش بە کردارێکی یەك لایی دەناسرێت[١]، بەم پێیەش تاوی بکەرەکە بەشێوەیەکی راستەوخۆ تێناپەڕێتە سەر کەسێك، یان شتێکی تر[٢]، چونکە بە هیچ شێوەیەك شوێن بۆ بەرکاری راستەوخۆ ناکاتەوە.

کردار بە هەموو جۆرەکانیەوە بە بنچینەی فرێزی کرداریی ناو رستە دادەنرێت، چونکە رستە بەلایەنی کەمەوە لە دوو فرێزی سەرەکی (فرێزی ناوی بکەر و فرێزی کرداری) پێکدێت، لەبەرئەوە ئەگەر فرێزی کرداریی رستەیەك لە کردارێکی لێکدراوی تێنەپەڕ پێکهاتبوو، ئەوا دروستەی ئەو رستەیە (پەیوەندی نێوان بکەر و کردار) بەم شێوەیەی لای خوارەوە دەبێت[٣].

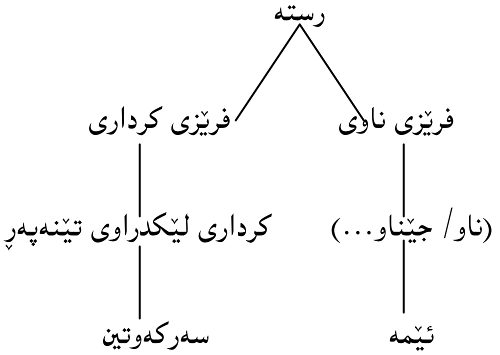

کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ وەك کرداری بنەڕەتی بەپێی بەشداریکردنی بکەر لە رووداني کردارەکەدا بۆ دوو جۆر دابەشدەبێت[٤].

١. تێنەپەڕی خوازەکی (ئیرادی):-

لەم جۆرە کردارانەدا بکەر دەوری هەیە لە رووداني کردارەکەدا. وەك:

(رێبوار) لە خوێندندا سەرکەوت.

(کوڕەکە لە خوێندن دووردەکەوێتەوە.

٢. تێنەپەڕی روودان (لائیرادی):-

[١] یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٢٧.

[٢] لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ١٠٠.

[٣] بڕوانە: (Amin ١٩٧٦: ٣).

[٤] بڕوانە: (لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ١٠٠)، (د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٠، ٥٠).

لەم جۆرە کردارانەدا بکەر دەوری تایبەتی خۆی نییە، بە واتایەکی تر بێ ئارەزوومەندی بکەر کردارەکە دێتەدی و لەبەر ئەم هۆیەش بکەری ئەم جۆرە کردارانە بە (بکەری ڕێزمانی) ناودەبرێت[1].

وەك: ڕێبوار نەخۆشکەوت.

پیرەمێردەکە لەپێکەوتووە.

نەخۆشەکە زەردهەڵگەڕابوو.

ئەگەر بێتو ئاوڕێك لە یاساکانی داڕشتنی کرداری لێکدراو بدەینەوە و لەم ڕووەوە لەو کردارە لیکدراوانە وردبینەوە، کە خۆشیان بناغە کردارییەکەشیان تێنەپەڕن، دەبینین، لە شێوەی چەند دەستەیەکی سەرەکیدا دەردەکەون. گرنگترین و بەرهەمدارترینیان ئەمانەن:

١. (ئاوەڵناو+ کرداری تێنەپەڕ) وەك: (سڕدەبێت، نەخۆشدەکەوێت، سەرخۆشدەبێت، ژیردەبێت...).
٢. (ئاوەڵکردار+ کرداری تێنەپەڕ) وەك: (سەردەکەوێت، نزیکدەبێتەوە، دووردەکەوێتەوە...).
٣. (مۆرفیمی بەند+ کردار تێنەپەڕ) وەك: (وندەبێت، شیدەبێتەوە، فێردەبێت، تەمێدەبێت...).
٤. (فرێزی پێشناوی+ کرداری تێنەپەڕ) وەك: (بەبۆندەکەوێت، لەپێدەکەوێت، لەجێدەچێت، لەدایکدەبێت...).
٥. (کرداری تێنەپەڕ+ فرێزی پێشناوی/ پێشناوی لێکدراو) وەك: (دێتەبەرهەم، دێتەکوڵ، دەکەوێتەسەر، دەکەوێتەپێش...).

لەم کردارە تێنەپەڕانەی سەرەوەدا، وەك ڕێگەیەکی سەرەکی جێناوی لکاوی بکەریی (م- ین) لەکاتی ڕانەبردوو و هەموو جۆرەکانی کاتی ڕابردوودا بەشداری دەکات و هەمیشە لە دوای ڕەگی کردارەکەوە دێت. بۆ نموونە:

ڕێژەی ئیخباری

کاتی ڕانەبردوو:

---

[1] بۆ زانیاری لە بارەی بکەری ڕێزمانی، بکەری مەنتیقی (لۆجیکی)، بڕوانە: ئەحمەد حەسەن فەتحوڵڵا، ١٩٩٠، ٤٣.

نەخۆشدەکەو م-ین

کاتی رابردوو:

سادە:	نەخۆشکەوت	م- ین
بەردەوام:	نەخۆشدەکەوت	
تەواو:	نەخۆشکەوتوو	
دوور:	نەخۆشکەوتبوو	

٦. (ناو+ کرداری تێنەپەڕ) وەك: (رۆحی دەچێت، ملی دەشکێت، ناوکی دەکەوێت، ریشی دێت، دڵی دەشکێت...)[1].

هەرچی ئەم جۆرەی کرداری لێکدراوە لە کاتی رانەبردوو و هەموو جۆرەکانی کاتی رابردوودا جێناوی لکاوی (م- مان) وەردەگرێت، کە دەچێتە سەر بناغەی یەکەم[2]. بۆ نموونە:

<u>رێژەی ئیخباری:</u>

کاتی رانەبردوو:

رۆحـ م- مان دەچێت

کاتی رابردوو:

سادە:	رۆحـ	م- مان	چوو
بەردەوام:	رۆحـ		دەچوو
تەواو:	رۆحـ		چووە
دوور:	رۆحـ		چووبوو

[1] کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ لە زمانی فارسیشدا لە (ناو/ ئاوەڵناو/ ئاوەڵکردار/ ژمارە...) و کرداری تێنەپەڕ پێکدێت. بۆ زانیاری لەم بارەیەوە، بڕوانە: **د. محمد تقي الزهتاوبی و د. حسين علي محفوظ، ١٩٨٧، ٩١.**

[2] بۆ روونکردنەوەی زیاتر سەبارەت بە جۆر و شوێنی جێناوی لکاو لە کرداری لێکدراودا، بڕوانە: د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٨٧، ٢٠٧-٢١٦.

پێویستە دەربارەی تایبەتییە هاوبەشەكانی ئەم پێنج دەستەیەی كرداری لێكدراو ئەم دوو خاڵەی خوارەوە روون بكەینەوە:-

١. ئەم كردارە لێكدراوانە بە هیچ جۆرێك بۆ كرداری بكەر نادیار ناگۆڕێن، وەك لە ناڕێزمانی ئەم نموونانەی خوارەوەدا دەردەكەوێت.

*نەخۆشكەورا

*شیدەبرێتەوە

*رۆحچرا

٢. بناغەی كرداریی ئەم كردارانە تێنەپەڕە و پاش ئەوەی چۆتە ناو كردارە لێكدراوەكەوە، هەر بە تێنەپەڕی ماوەتەوە، چونكە هەڵگری رەگەزی تێنەپەڕییە، واتە بناغەی یەكەمی كردارەكان هیچ كاری نەكردۆتە سەر تێنەپەڕی بناغە كرداریيەكە[1]. بە واتایەكی روونتر كرداری تێنەپەڕ كرداری لێكدراوی تێنەپەڕی سازكردووە. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

بناغەی یەكەم+ بناغەی كرداری تێنەپەڕ ←—— كرداری لێكدراوی تێنەپەڕ

ئاوەڵناو: نەخۆش + دەكەوێت ←———— نەخۆشدەكەوێت

ئاوەڵكردار: سەر + دەكەوێت ←———— سەردەكەوێت

مۆرفیمی بەند: شی + دەبێتەوە ←———— شیدەبێتەوە

فرێزی پێشناوی: بەبۆن + دەكەوێت ←———— بەبۆندەكەوێت

ناو: رۆحـ - م - + دەچێت ←———— رۆحم دەچێت

ئەم پێوەرە بۆ گشت كردارە لێكدراوەكان بەو جۆرە نییە، چونكە ژمارەیەك كرداری لێكدراو هەن، هەرچەندە بناغە كرداریيەكەیان تێپەڕە، بەڵام لە رستەدا وەك تێنەپەڕ

[1] بڕوانە: یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٢٧.

دەردەکەون، بۆ نموونە (دەگرێت) تێپەڕە، بەڵام لە یەکێك لە شێوە لێکدراوەکانیدا دەبێت بە (پێدەگرێت)، کە وەکو تێنەپەڕ خۆی نیشاندەدات. (منداڵەکە پێدەگرێت)، چونکە لەرستەدا بۆ تەواوبوونی واتاکەی پێویستی بە بەرکاری راستەوخۆ نییە[1].

خۆ ئەگەر بێتو سەرنجی (دەکات) و فۆڕمە جیاوازەکانی بدەین، ئەوە دەبینین هەروەك چۆن کرداری لێکدراوی تێپەڕ ساز دەکات، بەهەمان شێوە کرداری لێکدراوی تێنەپەڕیش پێکدەهێنێت[2]. بڕوانە بەراوردکردنی ئەم کردارە لێکدراوانەی خوارەوە:

تێپەڕ	تێنەپەڕ
باسدەکات	قسەدەکات
بۆندەکات	هاواردەکات
بانگدەکات	شەڕدەکات
داوادەکات	درۆدەکات

بەهەمان شێوە (دەدات)یش لەم بوارەدا چالاکە. بۆ نموونە:

تێپەڕ	تێنەپەڕ
گرێدەدات	بانگدەدات
ئاودەدات	سەرسمدەدات
پیشاندەدات	بازدەدات

ئەگەر لە رووی شێوەی دروستبوونەوە سەیری ئەم جۆرە کردارە لێکدراوە تێنەپەڕانە بکەین، لە دوو دەستەی سەرەکیدا دەبینرێن:

١. (جێناوی خۆیی+ کرداری تێپەڕ) وەك: (خۆیدەپاڵێوێت، خۆیدەفرۆشێت، خویدەکوژێت...).

٢. ژمارەیەك کرداری لێکدراو کە لە (ناو+ کرداری تێپەڕ) سازبوو[3]، وەك:

---

[1] فەرەیدوون عەبدول محەمەد، ١٩٨٨، ٨١.

[2]-Tabaian ١٩٧٨: ٩٥.

[3] جێی سەرنجە بەهەمان یاسا کرداری لێکدراوی تێپەڕیش سازدەبێت، وەك: (سوێنددەدات، بۆندەکات، سەردەبڕێت...) بڕوانە: (کرداری لێکدراوی تێپەڕ) لەم نامەیەدا، ل(٨٤-٩٠).

أ/ (قسەدەكات، یاریدەكات، بازدەدات، هاواردەكات، درۆدەكات، سوێنددەخوات، شەڕدەكات...).

ب/ (پێدەگرێت، شەقدەبات، درزدەبات، ژەنگدەهێنێت، ئازاردەچێژێت، خولدەخوات، پێچدەخوات...)[1].

لەم كردارە لێكدراوانەدا جێناوی لكاوی بكەریی (م- مان) وەك مۆرفیمێكی هاوبەش لە دارِشتنی هەموو جۆرەكانی كاتی رابردوودا بەشداری دەكات. بۆ نموونە:

ڕێژەی ئیخباری:

كاتی رابردوو:

سادە:	قسە		كرد
بەدەوام:	قسە	م- مان	دەكرد
تەواو:	قسە		كردووە
دوور:	قسە		كردبوو

سەبارەت بە گۆڕینی ئەم كردارانەش بۆ بكەر نادیار، كردارەكانی خاڵی(١) زۆربەیان بۆ بكەر نادیار ناگۆڕێن، ئەگەر هەندێكیشیان بكرێن بە نادیار، ئەوە تەواو لە واتا دیارەكانیان دووردەكەونەوە[2]. بۆ نموونە:

رانەبردوو: خۆی دەفرۆشێت * خویدەفرۆشرێت (بە واتا ئیدیەمییەكەی/ كەسێكی
رابردوو: خۆی فرۆشت *خۆی فرۆشرا ناحەز خۆیی بفرۆشێت).
خۆی كوشت (واتە كەس پەیوەندیی بە رووداوەكەوە نەبوو).

هەرچی كردارەكانی خاڵی (٢-أ)ـە دەشێت بۆ بكەر نادیار بگۆڕێن. وەك:

رانەبردوو/	قسەدەكات	قسەدەكرێت
	هاواردەكات	هاواردەكرێت
رابردوو/	قسەیكرد	قسەكرا

---

[1] هەندێك زمانەوان ئاماژەیان بەوەداوە، ئەم جۆرە كردارانە وەك تێنەپەڕ خۆیاندەنوێنن، بڕوانە: مەحموود فەتحوڵڵا ئەحمەد، ١٩٨٨، ٥١.

[2] بڕوانە: فەرەیدوون عەبدول محەمەد، ١٩٨٨، ٥١.

هاواریکرد　　　　هاوارکرا

بەڵام کردارەکانی خاڵی (٢-ب) بە پێچەوانەی ئەمانەوە هەرگیز بکەر نادیاریان لێ سازناکرێت. وەك نارێزمانی ئەم نموونانەی خوارەوە دەیسەلمێنن:

رانەبردوو/ درزدەبات　　*درزدەبرێت

شەقدەبات　　*شەقدەبرێت

رابردوو/ درزیبرد　　*درزبرا

شەقیبرد　　*شەقبرا

٣-٢-٢ کرداری لێکدراوی تێپەڕ:

ئەو کردارەیە لە رستەدا بۆ تەواوبوونی واتاکەی جگە لە بکەر داوای بەرکاری راستەوخۆ دەکات، واتە بە نەبوونی بەرکاری راستەوخۆ واتای رستەکە تەواو نابێت. وەك کرداری ئەم رستانەی لای خوارەوە:

(قەسابەکە)　مەڕەکەی　سەربڕی.

(پاکەرەوەکە)　خۆڵەکەی　فڕێدا.

(ئەوان)　کەس　لەناونابەن!

(دایکم)　گۆشتەکە　سووردەکاتەوە.

بکەر　بەرکاری راستەوخۆ　کرداری لێکدراوی تێپەڕ

ئەگەر سەرنجی هەریەك لەم کردارە لێکدراوە تێپەڕانە بدەین، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، بەلایەنی کەمەوە لەپێش خۆیانەوە دوو شوێنی پێویست بۆ بکەر و بەرکاری راستەوخۆ دەکەنەوە. لەبەر ئەوە بە کردارێکی دوولایی دەناسرێن[1]. بۆ نموونە (سووردەکاتەوە) لە دوا رستەدا کردارێکی تێپەڕە، چونکە جگە لە (دایکم/ بکەر) پێویستی بە (گۆشتەکە) هەیە، کە دەچێتە شوێنی بەرکار و دەوری بەرکاری راستەوخۆش دەبینێت، لێرەدا تاوی کردارەکە لە بکەرەوە راستەوخۆ تێدەپەڕێتە سەر بەرکارەکە، لەبەرئەوە ئەگەر بەرکاری ناو رستەکە هەڵبگرین، ئەو کاتە رستەکە (دایکم... سووردەکاتەوە) لەڕووی رستەسازی و

---

[1] یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٢٨.

واتاسازییەوە ناتەواو دەبێت.وەك لە لێكدانەوەكانماندا دیارە، ئێمە لەگەڵ ئەو بۆچوونەداین، كە كرداری لێكدراوی تێپەڕ لەم دیالێكتەدا دوو بەركاری راستەوخۆ وەرناگرێت[1].

بەواتایەكی تر رەچاوی ئەوەمان كردووە، بناغەی یەكەمی ئەم جۆرە كردارانە بەركارنین، بەڵكو بەشێكی بنجی و پێویستی كرداره لێكدراوەكەن و هەرگیز نەلادەبرێن و نە لە سنووری كردارەكەدا بەجێناوی لكاو جێگیر دەكرێن[2].

جێی سەرنجە ئەگەر كرداره لێكدراوەكە لەكاتی رابردوودا بوو، ئەوا ئەو جێناوە لكاوەی (م- مان) كە وەك مۆرفیمێكی هاوبەش بەشداری پێكهاتنی كردارەكەی كردووە و چۆتە دوای بناغەی یەكەمیەوە لێی جیادەبێتەوە و دەچێتە سەر بەركارە راستەوخۆكە. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە.

سەر م/ مان بڕی

(من/ ئێمە) مریشكەكەم / مان سەر بڕی

ئەگەر بەركارە راستەوخۆكەش لە چەند كەرەستەیەك پێكهاتبوو، ئەوە لەم بارەدا جێناوە لكاوەكە دەچێتە سەر دوا كەرەستە[3]، بۆ نموونە:

(دادوەرەكە) سیروان و شۆڕش و ئامانجی سوێندا.

(ئێوە) بۆچی ئەم نەمامە تازانەتان ئاونەداوە؟

(ئێمە) سێ پرسیاری گرانـ مان وەڵامدایەوە.

بەركاری راستەخۆش كە شێوەی فرێزێكی ناوی وەردەگرێت، لە ژێر ركێفی كرداره لێكدراوەكەدایە و بە هەردووكیان فرێزی كرداریی رستەكە پێكدێنن، بۆ روونكردنەوەی ئەم پەیوەندییە، دروستەی ئەم رستەیەی خوارەوە لە سادەترین شێوەیدا دەخەینەروو[4].

رستە

[1] هەمان سەرچاوە، ٣١.

[2] هەندێك زمانەوان بناغەی یەكەمی ئەم كردارانە بە بەركار لە قەڵەم دەدەن، بڕوانە: كوردۆییف، ١٩٨٤، ١٨٣، وەرگێڕانی د. كوردستان موكریانی.

[3] . د. زەرێ عارف یۆسۆپۆڤا، أ-١٩٨٧، ١٤٥، وەرگێڕانی: د. كوردستانی موكریانی.

[4] بڕوانە: (Amin ١٩٧٦: ٤).

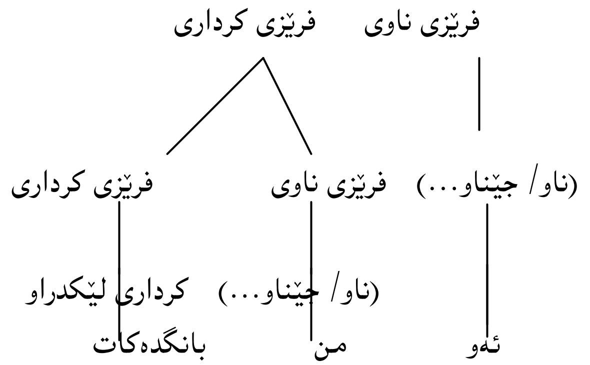

خۆ ئەگەر بەرکاری راستەوخۆ وەك رێگەیەك بە جێناوی لکاو لە کردارە لێکدراوە تێپەڕەکەدا جێگیربکرێت، ئەوە هاتنی جێناوەکە بەپێی کاتی کردارەکە و جۆر و شوێنی جێناوی لکاوی بکەری دەگۆڕێت. بۆ نموونە:

١-ئەگەر کردارەکە رابردوو بوو ئەوە (م- مان) وەك جێناوی لکاوی بکەر دەچێتەسەر بناغەی یەکەم، لەم کاتەدا (م- ین) وەك جێناوی لکاوی بەرکار لە کۆتایی بناغەی دووەمدا دەردەکەوێت، وەك لەم نموونەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

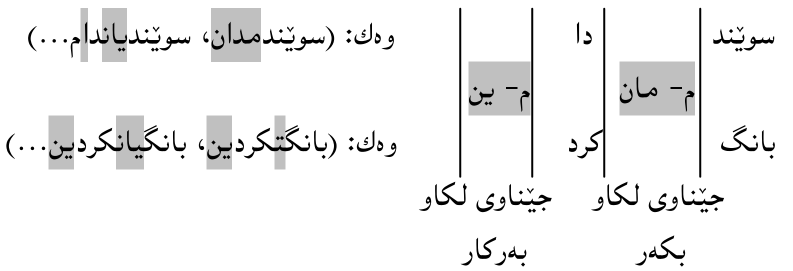

لێرەدا پێویستە ئەوە بخەینەروو، دەشێت هەردوو جێناوەکە لە جۆری (م- مان)بن، ئەوە لەم کاتەدا هەردووکیان یەك بە دوای یەك لە پاش بناغەی یەکەمەوە دێن و هەمیشە جێناوی یەکەم بەرکارە و جێناوی دووەمیش بکەرە[1].

سوێند مان یان دا.

بانگ ی مان کرد.

[1] بڕوانە: د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٨٧، ٢٣٠.

بانگ م ت کرد.
جێناوی لکاو جێناوی لکاوی
بەرکار بکەر

٢-ئەگەر کردارەکە رابردوو بوو، ئەوە بە پێچەوانەی خاڵی یەکەمەوە (م- ین) جێناوی لکاو بکەرە و هەردەم لە کۆتایی بناغەی دووەمدایە، بەم پێیە (م-مان) وەکو جێناوی لکاوی بەرکار دەچێتە سەر بناغەی یەکەم، بەم شێوەیە:

سوێند	م- مان	دەدە	م- ین		وەك: (سوێندمدەدەیت، سوێندماندەدەیت...).
بانگ		دەکە			وەك: (بانگتاندەکەن، بانگتاندەکەین...).
	جێناوی لکاو		جێناوی لکاو		
	بەرکار		بکەر		

بەشێوەیەکی کارەکی (پراکتیکی) دەتوانین بۆ جیاکردنەوەی کرداری لێکدراوی تێپەڕ لە تێنەپەڕ، سوود لەم رێگەیەی سەرەوە ببینین، چونکە ئاشکرایە کرداری تێنەپەڕ بەهیچ جۆرێك جێناوی لکاوی بەرکار وەناگرێت. بڕوانە ناڕێزمانی ئەم نموونانەی خوارەوە:

*نەخۆشم کەوتین
*لەناو مان چوون
*نەخۆشت دەکەون
*لەناو تان دەچن

کرداری لێکدراوی تێپەڕ وەك کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ لە رووی یاسای داڕشتنەوە بەسەر چەند دەستەیەکی سەرەکیدا دابەشدەبێت، دەرکەوتووترینیان ئەمانەن:

١. (ناو+ کرداری تێپەڕ) وەك: (سەردەبڕێت، بۆندەکات، ئاودەدات، بانگدەکات، سوێنددەدات، باسدەکات، وەڵامدەداتەوە، گرێدەدات...).
٢. (ئاوەڵناو+ کرداری تێپەڕ) وەك: (سڕدەکات، نەخۆشدەخات، وێراندەکات، لولدەکات، ژیردەکات، پڕدەکات...).
٣. (ئاوەڵکردار+ کرداری تێپەڕ) وەك: (دوادەخات، سەردەخات، ژێردەخات، پێشدەخات...).

٤. (مۆرفیمی بەند+ کرداری تێپەڕ) وەك: (وندەکات، تووشدەکات، نووقمدەکات، هاندەدات، شیدەکاتەوە...).
٥. (فرێزی پێشناوی+ کرداری تێپەڕ) وەك: (بەبۆندەخات، لەپێدەخات، بەشوودەدات، لەجێدەبات، لەسەردەکات، لەپێدەکات...)
٦. (کرداری تێپەڕ+ فرێزی پێشناوی/ پێشناوی لێکدراو) وەك: (دەگرێتەخۆ، دەهێنێتەکوڵ، دەهێنێتەبەرهەم، دەخاتەپێش، دەخاتەدوا...)[1].

بەگشتی ئەم کردارە لێکدراوانە خۆشیان و بناغە کردارییەکەشیان تێپەڕن، لەبەرئەوە لە هەموو جۆرەکانی کاتی رابردوودا جێناوی لکاوی بکەری (م- مان) وەردەگرن، وەك:

ڕێژەی ئیخباری: کاتی رابردوو:

سادە:	سەر	م- مان	بڕی
بەردەوام:	سەر		دەبڕی
تەواو:	سەر		بڕیووە
دوور:	سەر		بڕیبوو

سەرەڕای ئەمە بەشێکی زۆریان وەك کرداری بنەڕەتیی تێپەڕ، بۆ بکەر نادیار دەگۆڕێن. بۆ نموونە:

بکەر دیار ⟵ بکەر نادیار

رابردوو: بانگیدا، جوانیکرد، ئاویدا، شیکردەوە بانگدرا، جوانکرا، ئاودرا، شیکرایەوە

رانەبردوو: بانگدەدات، جوانیدەکات، ئاودەدات، شیدەکاتەوە... بانگدەدرێت، جواندەکرێت، ئاودەدرێت، شیدەکرێتەوە...

بەڵام هەندێکیان کرداری بکەر نادیاریان لێ سازناکرێت. بڕوانە ناڕێزمانی ئەم نموونانەی خوارەوە:

نەخۆشیخست (سەرماکە منی نەخۆشخست). *نەخۆشخرا

---

[1] کرداری لێکدراوی تێپەڕ لە زمانی فارسیدا لە (ناو/ ئاوەڵناو/ ئاوەڵکردار/ ژمارە...) و کرداری تێپەڕ پێکدێت. بۆ زانیاری لەم بارەیەوە، بڕوانە: **د. محمد تقي الزهتابى و د. حسين على محفوظ، ١٩٨٧، ٩١.**

لەجێیبرد (ئازاد دەستی نەوزادی لەجێبرد).   *لەجێبرا

شایانی تێبینییە ژمارەیەك كرداری لێكدراو هەن، وەك: (دەستدەكەوێت، فێردەبێت، بەردەكەوێت، بیردەكەوێتەوە...) هەرچەندە بناغە كرداریيەكەیان تێنەپەڕە، بەڵام لە رستەدا وەك تێپەڕ دەردەكەون[1]، چونكە بۆ تەواوبوونی واتاكەیان پێویستیان بەدوو بەشدار هەیە. بۆ نموونە:

(من) پارەم دەستدەكەوێت.

(دزەكە) گوللەیەكی بەركەوت.

لە راستیدا شیكردنەوەی ئەم رستانە بەرەو تەمومژی دەمانبات، چونكە چۆنێتیی رێكخستنی كەرەستەكان لە بنەڕەتدا دەشێت بەم شێوەیە لێكبدرێنەوە:

(پارە) دەست من دەكەوێت.

(گوللە) بەر دزەكە كەوت.

واتە (پارە، گوللە) لەم رستانەدا بكەرن نەك بەركار، هەر بۆیە ئەم جۆرە كردارانە بكەر نادیاریشیان لێ دروستناكرێت[2].

پێویستە لێرەدا بەكورتی ئاماژە بەوە بدەین، كرداری لێكدراو لە رستەدا لەرووی پەیوەندیی بەفرێزی پێشناوییەوە جیاواز رەفتار دەكات، بۆ نموونە ئەگەر سەیری بەشێكی زۆری ئەو كردارانە بكەین، كە مۆرفیمی (پێ، تێ، لێ) بەشداری دارشتنیان دەكەن، ئەوە دەبینین ئەو فرێزە پێشناوییەی بەیاریدەی ئەمان پێكدێت، وەك كەرەستەیەكی سەرەكی بەشداری رستە دەكات. چونكە بەشێك لە رستەی كوردی بەهۆی فرێزی پێشناوییەوە وەك پێكهێنێكی چەسپاو تەواودەكرێت، واتە دەبێتە بەشێكی بنجی لە فرێزە كرداریەكە[3].

لەبەرئەوە ئەم فرێزە پێشناوییانە لەرستەدا پێویستن و گرنگییان لە بكەر و بەركاری راستەوخۆ كەمترنییە، بە واتایەكی تر هەرگیز لانابرێت، چونكە لابردنیان دەبێتە هۆی تێكچوون و شێواندنی واتای بنجی رستەكە. بڕوانە ئەم نموونانەی خوارەوە:

پێ: چاوم پێكەوت/ (من) چاوم بە هاوڕێكەم كەوت.

---

[1] یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٣١.

[2] بۆ زانیاری زیاتر لەم بارەیەوە، بڕوانە: عەلی مەحموود جوكل، ٢٠٠٠، ٧٩-٨١.

[3] بڕوانە: تالیب حسێن عەلی، ١٩٩٨، ٢٢.

دڵیان پێسووتا/ (ئەوان) دڵیان بە هەژارەکە سووتا.

تێ: چاوی تێدەبڕێت/ (ئەو) چاو لە ماڵی خەڵك دەبڕێت.

رووی تێکردووە/ (ئەو) رووی لە وەرزش کردووە.

لێ: چاوی لێپۆشی/ (پیاوەکە) چاوی لە هەڵەی منالەکە پۆشی.

قسەم لێوەرناگرێت/ (ئەو) قسە لە من وەرناگرێت.

فرێزی پێشناوی

شایانی باسە هەندێك لەو کردارە لێکدراوانەش، کە بەیاریدەی (دەبێت/ بوو) سازبوو، بە هەمان شێوە بۆ تەواوبوونی واتاکانیان پێویستیان بە فرێزێکی پێشناوییە[1]. وەك:

بێزار دەبێت: (ئەو) لە دانیشتن بێزاردەبێت.

پڕبوو: (هۆڵەکە) پڕبوو لە خەڵك.

بەڵام ئەگەر لەو کردارانە وردببینەوە، کە مۆرفیمی (پێ، تێ، لێ)یان تێدانییە، ئەوە بۆمان دەردەکەوێت، لە رستەدا فرێزی پێشناوی بەشێوەی سەربار وەردەگرن، واتە کەرەستەیەکی ناسەرەکین، چونکە دەشێت لابرێت بێ ئەوەی واتای بنجی رستەکە تێکبچێت. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

(ئەوان) (لەکۆڕەکەدا) قسەیانکرد.

(پارەکە) (لەبازاڕ) ونبوو.

(منالەکە) (لەسەرمادا) نەخۆشکەوت.

(پزیشکەکە) مارەکەی (بەدەرمان) سڕکرد.

(خوێندکارەکە) رستەکە (لەپۆلدا) شیدەکاتەوە.

فرێزی پێشناویش لە رستەدا ئەرکی ئاوەڵکردار دەبینێت، واتە لەگەڵ ئەو بۆچوونەداین، کە پێویست ناکات لێرەدا بەرکاری ناڕاستەوخۆ لە ئاوەڵکردار جیابکرێتەوە، چونکە هەردووکیان لە هەڵکەوت و پێکهاتندا هەریەکن و بەیەك شێوە رەفتاردەکەن[2].

---

[1] -یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٢٨.

[2] بۆ ئەو خالانەی دەیسەلمێنن، کە بەرکاری ناڕاستەوخۆ دەشێت وەك ئاوەڵکردار لێکبدرێتەوە، بڕوانە: ساجدە عەبوڵلا فەرهادی، ١٩٩٤، ٧٨- ٨٩.

٣-٢-٣ گۆڕینی کرداری لێکدراوی تێنە پەڕ بۆ تێپەڕ:

بـۆ گـۆڕینی کـرداری لێکـدراو لـە تێنەپـەڕەوە بـۆ تێپـەڕ ئـەم ڕێگایانـەی خـوارەوە دەگرینەبەر:

١-بۆچـوونی هەنـدێك زمانـەوان[١] بـەو جۆرەیـە، کـرداری لێکـدراو ڕێگـەی ئـەوە نـادات پاشگری تێپەڕاندنی بچێتەسەر، بەڵام ئەم بۆچوونە تێکڕای کردارە لێکدراوەکان ناگرێتەوە، چونکە لەراستیدا هەرچەندە بەشێکی زۆری کرداری لێکـدراوی تێنەپـەڕ بـەهۆی مـۆرفیمی تێپەڕاندنـەوە بـۆ تێپــەڕ ناگۆڕێـت، بـەڵام چـەند کردارێکـی وەك: (شـەرمی دەشـکێت، ڕەشـهەڵدەگەڕێت، ملـی دەشـکێت، بەئاواتـدەگات، دڵـی دەپـچڕێت...) دەبینرێـت بـەم مۆرفیمە دەکرێن بە تێپەڕ.

مۆرفیمی تێپەڕاندنیش بریتییە لە {-ان} بۆ ڕابـردوو و {-ێـن} بـۆ ڕانـەبردوو[٢]، کـە دەخرێتە سەر ڕەگی کرداری ناو بناغە کردارییەکە[٣]. وەك لەم نموونانەیدا نیشاندراوە:

تێپەڕ	تێنەپەڕ

---

[١] بڕوانە: مستەفا محەمەد زەنگەنە، ١٩٨٩، ١٦.

[٢] ئێمە لەگەڵ ئەو بۆچوونەداین، کە (اندن) لە سێ مۆرفیم پێکهاتووە:

أ- {-ان}ی تێپەڕاندن.

ب- {-د}ی کاتی ڕابردوو.

پ- {-ن}ی ناوی ڕووداو (چاوگ).

بڕونە: (مستەفا محەمەد کەریم، ١٩٩٧، ٧٨)، (د. شێرکۆ بابان، ١٩٩٩، ٩).

[٣] ئـەو کردارانـەی مـۆرفیمی تێپەڕانـدنیان دەچێتەسـەر، لـەکاتی ڕابـردوودا هەمیـشە {-د}ی کـاتی ڕابردوویان لەگەڵدا دێت، بۆ نموونە ئەگەر سـەرنجی هەنـدێك لـەو کردارانـە بـدەین، کـە مـۆرفیمی کـاتی ڕابردوویان بریتییە لە {-ت}/{-ا}...)، ئەوە لەکاتی گۆڕینیان بۆ تێپەڕ دەبینین، هەمیشە {-د} یان لەگەڵدا دێت. بۆ نموونە:

کرداری تێنەپەڕ	کردری تێپەڕ
خەو+ ت + م	خەو+ ان + د+ م
بەز+ ی + ن	بەز+ ان + د + یان
کوڵ+ ا + Ø	کوڵ + ان + د + ی
{ڕەگی کردار} {ڕابردوو} {جێناوی لکاو}	{ڕەگی کردار} {تێپەڕاندن} {ڕابردوو} {جێناوی لکاو}

رابردوو: دڵی پچڕا   دڵ   ی   پچڕ   ا   ن   د   ن

بناغەی یەکەم
جێناوی لکاوی بکەر
ڕەگی کردار
مۆرفیمی تێپەڕاندن
کاتی رابردوو
جێناوی لکاوبەرکار

رانەبردوو: دڵی دەپچڕێت   دڵ   ی   دە   پچڕ   ێن   ن

بناغەی یەکەم
جێناوی لکاوی بەرکار
کاتی رانەبردوو
ڕەگی کردار
مۆرفیمی تێپەڕاندن
جێناوی لکاوی بکەر

٢-بەشێکی زۆری کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ لەرووی واتاوە کرداری تێپەڕی بەرانبەریان هەیە، واتە لە بنجدا لەبری بناغە کردارییە تێنەپەڕەکە، بناغەی کرداریی تێپەڕی بەرانبەریان هەیە. بۆ نموونە:

کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ ←	کرداری لێکدراوی تێپەڕ
جواندەبێت، وندەبێت، شیدەبێتەوە...	جواندەکات، وندەکات، شیدەکاتەوە...
لەناودەچێت، زراوی دەچێت...	لەناودەبات، زراوی دەبات...
سەردەکەوێت، نەخۆشدەکەوێت	سەردەخات، نەخۆشدەخات
بەبۆندەکەوێت...هتد	بەبۆندەخات...هتد
بناغەی کرداری تێنەپەڕ	بناغەی کرداری تێپەڕ

٣-ژمارەیەك کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ، لەرووی واتاوە بەیاریدەی کرداری (هێنایە/ دەهێنێتە، خستیە/ دەخاتە...)ـەوە، بەم شێوەیەی خوارەوە بۆ تێپەڕ دەگۆڕێن[١]:

سوێند یخوارد ⟵ هێنایە سوێند خواردن

سەما دەکات ⟵ دەهێنێتە سەماکردن

هاواریکرد ⟵ خستیە هاوارکردن

وەك لە نموونەکاندا دیارە، فۆڕمی کرداره لێکدراوەکە بۆ ناوی رووداو (چاوگ) دەگۆڕێت و پاشان بەپێی جۆر (رێژە و کات...)ی کردارەکە، کرداره یاریدەکەرەکەی دەخرێتە بەردەم.

٣-٣ جیابوونەوە و جیانەبوونەوەی تەواوکەر و سەرەی کرداری لێکدراو:

کرداری لێکدراو لە رستەدا بەپێی جیابوونەوە و جیانەبوونەوەی تەواوکەر و سەرەکەی لەیەکتری، بەسەر دوو بەشی سەرەکیدا دابەشدەبێت، بەشێکیان رێگە بەوە دەدات، وشەی سەربەخۆی واتاداری وەك: (ناو/ ئاوەڵناو...)، یان فرێزی پێشناوی بچێتە نێوان تەواوکەر و سەرەوە و لەیەکتریان جیابکاتەوە[٢]. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

(من) گوڵەکەم بۆنکرد. ⟵ (من) بۆنی گوڵەکەم کرد.

(من) گوڵە سوورەکە بۆندەکەم. ⟵ (من) بۆنی گوڵە سوورەکە دەکەم.

(خوێندکارەکە) هەوڵیدا. ⟵ (خوێندکارەکە) هەوڵی باشی دا.

(پیاوەکە) بۆ منداڵەکانی هەوڵدەدات. ⟵ (پیاوەکە) هەوڵ بۆ منداڵەکانی دەدات.

تەواوکەر/ سەرە — تەواوکەر — سەرە

---

[١] ١-ئەم بۆچوونەم لە (د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٠، ٥٩)ـەوە وەرگرتووە، هەرچەندە ئەو بۆ کرداری بنەڕەتیی نووسیووە.

[٢] ئەم جۆرە جیابوونەوەیە بە سیمایەکی گرنگ و دیاری کرداری لێکدراو دادەنرێت، چونکە ئاشکرایە تەواوکەر و سەرە (دوو بناغە)ی ناو و ئاوەڵناوی لێکدراو بە هیچ جۆرێك لەیەکتری ناپچڕێن. بڕوانە رێزمانی و نارێزمانی ئەم نموونانەی خوارەوە:

ناوی لێکدراو (رەشمار): رەشمارەکە، *رەشەکەمار/ رەشمارێك، *رەشێکمار/ رەشمارەکان، *رەشەکانمار/ رەشمارێکی گەورە، *رەشێکی گەورە مار.

ئاوەڵناوی لێکدراو (بۆنخۆش): بۆنخۆشتر، *بۆنترخۆش/ بۆنخۆشترین، *بۆنترینخۆش/ مرۆڤی بۆنخۆش، *بۆنی مرۆڤ خۆش.

بەڵام بەشەکەی تریان هەگیز تەواوکەر و سەرەی لە یەکتر دووڕناکەونەوە و هەمیشە وەك دانەیەکی یەکگرتووی رستە دەردەکەوێت[1]. بۆ نموونە:

(پاکەرەوەکە) خۆڵەکەی فڕێدا. ← *پاکەرەوەکە فڕێـی خۆڵەکەی دا.

(پاکەرەوەکە) خۆڵەکە لە دەرەوە فڕێدەدات. ← *پاکەرەوەکە خۆڵەکە فڕێ لەدەرەوە دەدات.

(ئەو) نەخۆشکەوت. ← *ئەو نەوخۆشـی چاك کەوت.

(ئەو) بە سەرما نەخۆشدەکەوێت. ← *ئەو نەخۆش بەسەرما دەکەوێت.

جیابوونەوەی تەواوکەرو سەرەی کرداری لێکدراویش بەم شێوەیە، بە یەکێك لە لایەنە گرانەکانی زمانی کوردی دادەنرێت، بەتایبەتی بۆ کەسێکی بێگانە، کە بیەوێت فێری زمانەکە ببێت[2].

سەبارەت بە دیاریکرنی ئەم جۆرە کردارانەش، هەندێك زمانەوان[3] باری سەرنجیان بەو شێوەیەیە، کە جیاکردنەوەی کرداری لێکدراو بۆ تێپەڕ و تێنەپەڕ یارمەتیمان دەدات بۆ دەستنیشانکردنی زۆربەی ئەو کردارانەی ئەم جیابوونەوەیە دەیانگرێتەوە. بەڵام ئێمە وای بۆ دەچین، ئەم بابەتە پەیوەندیی بە تێپەڕی و تێنەپەڕی زۆربەی کردارەکانەوە نییە، بەڵکو پەیوەندی راستەوخۆ و دیاریکراوی بە جۆری تەواوکەرەکەوە هەیە. بۆ روونکردنەوە و دەرخستنی ئەم راستیەش ئەم دوو بەڵگەیەی خوارەوە دەخەینەروو:

---

[1] مەبەست لە مۆرفیمە بەندەکانی (جێناوی لکاوی (م- مان)، بەردەوامی، نەرێکردن...) نییە، کە دەچنە نێوان مۆرفیمە بەشداربووەکانی کرداری لێکدراوەوە، چونکە بە بۆچوونی ئێمە ئەمانە بەشێکی بنجی و پێویستی کردارەکەن، بە واتایەکی تر بەشێکن لە سەرەی کردارە لێکدراوەکە، وەك:

تەواوکەر	سەرە
فڕێ	مان دا
فڕێ	ماندە دا
فڕێ	ماننە دا
فڕێ	ماننە دەدا

[2] بەکر عومەر عەلی، ١٩٩٩، ١٨٨.

[3] بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ١٩٥.

١-ئەگەر لە ژمارەیەك کرداری لێکدراو بڕوانین، کە تەواوکەرەکانیان جیاوازبێت، بەڵام سەرەکانیان هەمان کردار بێت، دەبینین لەم رووەوە جیاواز رەفتار دەکەن، واتە هەندێکیان لە یەکتر جیادەبنەوە و هەندێکیشیان بەهیچ شێوەیەك رێگە بەو لێکترازاندنە نادەن. بۆ نموونە:

١- أ-(دایکەکە) منداڵەکەی ماچکرد. ←(دایکەکە) ماچی منداڵەکەی کرد.

ب-(دایکەکە) منداڵەکەی جوانکرد. ←*(دایکەکە) جوانی منداڵەکەی کرد.

٢- أ-(من) سیروان هاندەدەم. ← (من) هانی سیروان دەدەم.

ب-(من) خۆڵەکە فڕێدەدەم. ← *(من) فڕێی خۆڵەکە دەدەم.

٣- أ-(ژنەکە) لەلادێ ناوکی کەوتووە! ← (ژنەکە) ناوکی لەلادێ کەوتووە!

ب-(ژنەکە) لەلادێ نەخۆشکەوتووە. ← *(ژنەکە) نەخۆش لەلادێ کەوتووە.

تەواوکەر سەرە

ئەگەر بە وردی سەرنجی رستەکانی (١،٢،٣) بدەین و پاشان بەراوردی کردارە لێکدراوەکانی هەر جووتە رستەیەك (أ،ب) لەگەڵ یەکدا بکەین، ئەوە دەبینین، سەرەکیان (کردی: کردی، دەدەم: دەدەم، کەوتووە: کەوتووە) وەك یەکە، کەچی کردارەکانی رستەی (أ) لەیەکتر جیادەبنەوە، بەڵام کردارەکانی رستەی (ب) لەیەکتر جیانابنەوە، ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە، ئەم جیابوونەوە و جیانەبوونەوەیە پەیوەندیی بە سەرەی کردارەکانەوە نییە، بەڵکو راستەوخۆ پەیوەندیی بە جۆری تەواوکەرەکان (ناو، ئاوەڵناو...)ەوە هەیە.

٢-نیشانەیەکی تر سەلماندنی ئەو راستییەی دیاریدەی جیابوونەوە و جیانەبوونەوەی کرداری لێکدراو پەیوەندیی بەسەرەکەیەوە نییە، ئەوەیە، کە ژمارەیەك کرداری لێکدراو هەن، بەپێچەوانەی نموونەکانی پێشووەوە، تەواوکەرەکانیان هەمان بناغەیە، بەڵام سەرەکانیان جیاوازە، واتە لە تێنەپەڕەوە بۆ تێپەڕ (یان بەپێچەوانەوە) گۆڕاون، کەچی ئەم گۆڕانە هیچ کاری نەکردۆتە سەر ترازاندن و نەترازاندنی تەواوکەر و سەرەکان لەیەکتر. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

<u>لێکترازاو:</u>

١- أ-(کچەکە) بەچی رۆحی چوو؟ ←(کچەکە) رۆحی بەچی چوو؟ (تێنەپەڕ)

ب-(ئەوان) بەچی ڕۆحی کچەکەیان برد؟ ←(ئەوان) ڕۆحی کچەکەیان بەچی برد؟ (تێپەڕ)

٢- أ-(ئەو) نووسین فێربوو. ← (ئەو) فێری نووووسین بوو. (تێنەپەڕ)
ب-(ئەوان) نووسینیان فێرکرد. ← (ئەوان) فێری نووسینینان کرد. (تێپەڕ)

لێکنەترازاو:
٣- أ-(خورییەکە) باش شیدەبێتەوە. ← *(خورییەکە) شی باش دەبێتەوە. (تێنەپەڕ)
ب-(ئەو) خورییەکە باش شیدەکاتەوە. ← *(ئەو) خورییەکە شی باش دەکاتەوە. (تێپەڕ)

٤- أ-(شارەکە) چۆن وێرانبوو؟ ← *(شارەکە) وێران چۆن بوو؟ (تێنەپەڕ)
ب-(دوژمن) شارەکەی چۆن وێرانکرد؟ ← *(دوژمن) شارەکەی وێران چۆن کرد؟ (تێپەڕ)

بەراوردکردنێکی ئەم جووتە ڕستانە لەگەڵ یەکتر (واتە (أ) لەگەڵ (ب))دا دەریدەخات، ئەگەر کرداره لێکدراوەکە لێکبترازێت بە تێپەڕی و تێنەپەڕی لێکدەترازێت، وەك جووتە ڕستەکانی (١، ٢)، خۆ ئەگەر لێکیشنەترازێت بەهەمان شێوە بەتێپەڕی تێنەپەڕیش لێکناترازێت، وەك جووتە ڕستەکانی (٣، ٤). کەواتە لەم بوارەدا تێپەڕی و تێنەپەڕیی سەرەکان دەوریان نییە، بەڵکو ئەوەی گرنگە و ڕۆڵی سەرەکی دەبینێت جۆری تەواوکەرەکانە، کە لە نموونەکانی (١، ٢)دا شوێنی خۆیان گۆڕیوە و لە سەرەکانیان جیابوونەتەوە،

بەڵام لە نموونەکانی (٣،٤)دا ناتوانن ئەو جێگۆڕکێیە بکەن، ئەمە جگە لەوەی شوێنی سەرەکانیان وەك کرداری ڕستەی تر بەگشتی لە کۆتایدایە.

ئەگەر بەم جۆرەش تەماشای جیابوونەوە و جیانەبوونەوەی تەواوکەر و سەرەی کرداری لێکدراو بکەین، واتە لەو ڕوانگەیەوە کە تەواوکەرەکە لە سەرەکە جیادەبێتەوە، یان جیانابێتەوە، ئەوا کرداره لێکدراوەکان بەسەر دوو جۆری سەرەکیدا دابەشدەبن:

٣-٣-١ ئەو کرداره لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان لە سەرەکانیان جیانابنەوە:

مەبەست لە هەموو ئەو کرداره لێکدراوانەیە، لە هیچ بارێکدا تەواوکەرەکانیان لە توانایاندا نییە لە سەرەکانیان جیاببنەوە و بە هیچ شێوەیەك ناهێڵن وشە، یان فرێزی

پێشناوی بچێتە نێوانیانەوە، بەڵکو بەشێوەیەك لەگەڵ سەرەکانیاندا جۆشخواردووبوون، کە هەمیشە پێکەوە وەك کردارێکی لەیەکنەپچڕاو لە رستەدا دەردەکەون، گرنگترین و دەرکەوتووترین ئەو کردارانەش ئەمانەن:-

١-ئەو کردارانەی تەواوکەرەکانیان لە ئاوەڵناو پێکهاتووە، هەرگیز لە سەرەکانیان جیانابنەوە[١]، وەك: (نەخۆشدەکەوێت، جواندەکات، لوولدەکات، بەرزدەکاتەوە، بێهێزدەبێت، ژیردەکات، سڕدەکات، هاردەبێت، چاکدەبێتەوە، زەردهەڵدەگەڕێت...). بۆ راستی و دروستی ئەم بۆچوونەش برِوانە رێزمانی و ناریزمانی ئەم نموونانەی خوارەوە:

(نەسرین) منداڵەکە ژیردەکات. ⟵ *(نەسرین) ژیری منداڵەکە دەکات.

(مارەکە) بەدەرمان سڕکرا. ⟵ *(مارەکە) سڕ بەدەرمان کرا.

(سەگەکە) کەمێك هاربووە. ⟵ *(سەگەکە) هار کەمێك بووە.

(نەخۆشەکە) بەچی چاکبۆتەوە؟ ⟵ *(نەخۆشەکە) چاك بە چی بۆتەوە؟

(منداڵەکە) لە نەخۆشیدا زەردهەڵگەڕابوو! ⟵ *(منداڵەکە) زەرد لەنەخۆشیدا هەڵگەڕابوو!

یوسف شەریف سەعید[٢]یش دەبارەی ئەم جۆرە کردارە رای وایە، کە زۆربەیان لێکناترازێن، بەڵام بەشێکی کەمیان، وەك: (پڕبوو، پڕیکرد، رقیهەڵسا، رقیلێبوو...) لەیەکتر دەترازێن و مەودای ئەوە دەدەن، فرێزی پێشناوی بچێتە نێوانیانەوە. وەك:

ژوورەکە پڕ لەئاو بوو.

ماڵەکەی پڕ لە مریشك کرد.

ئاراس رقی لە دەسگیرانەکەی هەڵساوە.

بەبۆچوونی ئێمە (رق) ئاوەڵناو نییە، بەڵکو ناوە، لەبەرئەوە دەشێت لەسەرەکەی بترازێت، بەڵام ئاوەڵناوی (پڕ) کە تەواوکەری ئەو دوو کردارە لێکدراوەیە، وەك هەموو ئاوەڵناوێکی تر لەسەرەکەی جیانابێتەوە:

ژوورەکە پڕ بوو لە ئاو.

---

[١] هەمان سەرچاوە، ١٩٨.

[٢] یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٤٠-٤٢.

ماڵەكەی پڕكرد لە مریشك.

٢-ئەو كردارانەی تەواوكەرەكانیان لە شێوەی فرێزی پێشناوی، یان پێشناوی لێكدراودا كەوتوونەتە كۆتاییەوە، وەك: (دێتەبەرهەم، دێتەكوڵ، دەكەوێتەژێر، دێتەجۆش، هەڵدەكوتێتەسەر، دەگرێتەخۆ...) لەسەرەكانیان، كە كەتوونەتە پێشیانەوە، دوورناكەونەوە. بۆ نموونە:

(چاكە) زوو هاتەكوڵ. ← *(چاكە) هات زوو ـەكوڵ.

(پیاوەكە) مناڵە هەژارەكەی گرتەخۆ. ← *(پیاوەكە) گرت مناڵە هەژارەكەی ـەخۆ.

(سیروان) چۆن دەكەوێتە ژێر قەرزەوە؟ ← *(سیروان) دەكەوێت چۆن ـەژێر قەرزەوە؟

(ئەو) لەتاقیكردنەوەكەدا خراوەتەدواوە. ← *(ئەو) خراوە لەتاقیكرنەوەكەدا ـەدواوە.

٣-ژمارەیەك لەو كردارە لێكدراوانەی تەواوكەرەكانیان مۆرفیمی بەندن، وەك: (وندەبێت، وندەكات، فرێدەدات، بەخێودەكات، شیدەبێتەوە، شیدەكاتەوە، قڵپدەبێتەوە، قڵپدەكاتەوە، تاقیدەبێتەوە، تاقیدەكاتەوە...) لەم بوارەدا وەك ئاوەڵناو رەفتار دەكەن و هەرگیز لەسەرەكانیان دانابڕێن. بۆ نموونە:

(خوێندكارەكە) رستەكەی شیكردەوە. ← *(خوێندكارەكە) شی رستەكەی كردەوە.

(كتێبەكە) لە كوێ فڕێدرابوو؟ ← *(كتێبەكە) فڕێ لە كوێ درابوو؟

(خواردنەكە لەژوورەوە قڵپنەكەیتەوە. ← *(خواردنەكە قڵپ لە ژوورەوە نەكەیتەوە.

٤-بەشێكی ئەو كردارە لێكدراوانەی تەواوكەرەكانیان فرێزی پێشناوی، یان پێشناوی لێكدراون، وەك: (بەجێدەهێنێت، بەشوودەدات، بەدیدەكات، بەبۆندەكەوێت، لەناودەچێت، لەناودەبات، بەسەردەبات...) شوێنی خۆیان ناگۆڕن و لە سەرەكانیان ناترازێن. بۆ نموونە:

(مام عەزیز) كچەكەی بەشوودەدات. ← *(مام عەزیز) بەشوو ی كچەكەی دەدات.

(مناڵە ساواكە) بەچی بەبۆنكەوت؟ ← *(مناڵە ساواكە) بەبۆن بەچی كەوت؟

پێویستە پیاو خراپان لەناو ببرێن. ← *پێویستە لەناو پیاوخراپان ببرێن.

٥-ژمارەیەکی تایبەت لەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان ناون، وەك: (ژەنگدەهێنێت، درزدەبات، شەقدەبات، خولدەخوات، مارەدەکات، پێچدەخوات...) لەسەرەکانیان دوورناکەونەوە[1]، چونکە ئەم ناوانە زیندوێتی خۆیان لەدەستداوە. بۆ نموونە:

(تەنکیەکە) لەبەر بارانەکەدا ژەنگدەهێنێت. ← (تەنکیەکە) ژەنگ لەبەربارانەکەدا دەهێنێت.

(شووتی) لەئاوی ساردا شەقدەبات. ← *(شووتی شەق لەئاوی ساردا دەبات.

(مەلاکە) کچەکە باش مارەدەکات. ← *(مەلاکە) کچەکە مارەی باش دەکات.

٦-جگە لەو کردارانەی باسکران، هەندێك کرداری تر هەن، وەك: (سەردەکەوێت، یەکدەکەوێت، یەکدەخات، سازدەبێت، سازدەکات...)[2] تەواوکەرەکانیان لە سەرەکانیان جیانابنەوە. بۆ نموونە:

(کاوان) لە خوێندندا سەرکەوتووە. ← *(کاوان) سەر لە خوێندندا کەوتووە.

(ئاکۆ و ئاسۆ) باش یەکدەکەون. ← *(ئاکۆ و ئاسۆ) یەك باش دەکەون.

(شنە) خواردنی خۆش سازدەکات! ← *(شنە) ساز خواردنی خۆش دەکات!

٣-٣-٢ ئەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان لە سەرەکانیان جیادەبنەوە:

ئەم جۆرەی کرداری لێکدراو بە پێچەوانەی جۆری یەکەمەوە تەواوکەرەکانیان لە توانایاندا هەیە، لە سەرەکانیان جیاببنەوە، واتە لە کاتی بەکارهێنانیان لە رستەدا بەمەبەستی سووربوون و جەختخستنەسەر تەواوکەرەکە دەشێت وشە، یان فرێزی پێشناوی بچێتە نێوانیانەوە. ئەم کردارانەش بەپێی جۆری تەواوکەرەکانیان لە شێوەی چەند دەستەیەکدا دەبینرێن. دیارترینیان ئەمانەن:

١-بەگشتی ئەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان ناون، وەك: (هەوڵدەدات، یاریدەکات، خەمدەخوات، رۆحی دەبات، قسەدەکات، بانگدەدات، درۆدەکات...). دەشێت لە سەرەکانیان بترازێن، چونکە ئەم ناوانە دەتوانن وەك هەموو ناوێکی کوردی ئەرکی

[1] بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ٤٠.

[2] تەواوکەری ئەم کردارانە جیاوازن ((سەر) ئاوەڵکردارە، کە چی (یەك) ژمارەیە...)، بەڵام لەبەرئەوەی لە سەرەکانیان ناترازێن، پێکەوە لە شێوەی دەستەیەکدا دامانناون.

دەرخراو دەبینین و دەرخەر لە دوایانەوە بێت، لەم کاتەدا تەواوکەر و سەرەی کرداره لێکدراوەکە لە یەکتر دووردەکەونەوە و دەرخەرەکە دەچێتە نێوانیانەوە[1]. بۆ نموونە:

(ئەو) هەوڵدەدات. ← (ئەو) هەوڵی چاك دەدات.

(مەلا) لە مزگەوت بانگیدا. ← (مەلا) لە مزگەوت بانگی بەیانیدا.

(منداڵەکان) یاریدەکەن. ← (منداڵەکان) یاریی هەڵماتێن دەکەن.

ئەگەر لەم رستانەی سەرەوە وردببینەوە، دەبینین دەرخەرەکان[2] بەهۆی {ی}ی ئیزافەوە بە تەواوکەری کرداره لێکدراوەکانەوە بەستراون[3].

جگە لە دەرخەر فرێزی پێشناویش[4] لە جیاکردنەوەی تەواوکەر و سەرەی ئەم جۆره کردارەدا دەورێکی بەرچاوی هەیە. بۆ نموونە:

(ئەو) بۆ براکەی خەمدەخوات. ← (ئەو) خەم بۆ براکەی دەخوات.

(باوکەکە) بۆ منداڵەکانی هەوڵدەدات. ← (باوکەکە) هەوڵ بۆ منداڵەکانی دەدات.

(منداڵەکان) یاریدەکەن. ← (منداڵەکان) یاریی بە هەڵمات دەکەن.

لەبەکارهێنانی ئەم جۆره کردارەدا ژمارەیەك کرداری لێکدراوی تێپەڕ وەك: (ئاوەدەدات، وەڵامدەداتەوە، بانگدەدات، بۆندەکات، سوێنددەدات، داوادەکات، باسدەکات،

---

[1] محەمەد مەعرووف فەتاح، أ-١٩٨٩، ٥٠.

[2] ئەو پۆلە وشانەی لەم بوارەدا چالاکن و ئەرکی دەرخەر دەبینن، چەند جۆرێکن. لەوانە:

١-ناو	(ئەو) یاریی هەڵماتێن دەکات.
٢-جێناوی سەربەخۆ:	(من) قسەی ئەو ناکەمەوە.
٣-جێناوی خۆیی:	(ئێوە) خەمی خۆتان بخۆن.
٤-ئاوەڵناو:	(ئێمە) هەوڵی باشمان داوە.
٥-وشەی پرسیار:	(من) قسەی چۆن بکەم؟

[3] Mackenzie ١٩٦١: ٦٥

[4] فرێزی پێشناوی لەم بوارەدا ئەرکی ئاوەڵکردار دەبینێت، کە لەرووی واتاوە چەند جۆرێکن. لەوانە:

ئاوەڵکرداری کات:	(ئەو) قسەکانی لە شەودا کردووە.
ئاوەڵکرداری شوێن:	(من) ئەم قسانە لە ماڵەوە ناکەم.
ئاوەڵکرداری چۆنێتی:	(تۆ) قسەکانت بە هێواشی بکە.

ئازاردەدات...) ڕێگە بە بەرکارە ڕاستەوخۆکانیان دەدەن لە شێوەی دەرخەردا بچێتە نێوان تەواوکەر و سەرەی کردارەکەوە و لەیەکتریان جیابکاتەوە. بۆ نموونە:

(ئامانج) پرسیارەکانی وەڵامدایەوە. ⟵ (ئامانج) وەڵامی پرسیارەکانی دایەوە.

(مامۆستا) بابەتەکە باسدەکات. ⟵ (مامۆستا) باسی بابەتەکە دەکات.

(من) باخەکەم ئاودا. ⟵ (من) ئاو ی باخەکەم دا.

جێی سەرنجە لەم جۆرە بەکارهێنانەی کرداری لێکدراودا، دەشێت فرێزی پێشناویش بەدوای بەرکارەکەدا بێت. وەك:

(ئامانج) وەڵامی پرسیارەکانی بە براکەی دایەوە.

(مامۆستا) باسی بابەتەکە بۆ ئێمە دەکات.

(من) ئاوی باخەکەم بە چاکی دا.

بەڵام ئەگەر بەرکارەکە، کردارە لێکدراوەکەی لەیەکترنەترازاندبێت، ئەوە ڕێگە نادرێت فرێزی پێشناوی بچێتە نێوان تەواوکەر و سەرەی کردارەکەوە. وەك لە ڕێزمانی نارێزمانی ئەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

(ئامانج) پرسیارەکەی بەبراکەی وەڵامدایەوە ⟵ *(ئامانج) پرسیارەکەی وەڵام بەبراکەی دایەوە.

(مامۆستا)بابەتەکە بۆ ئێمە باسدەکات ⟵ *(مامۆستا) بابەتەکە باس بۆ ئێمە دەکات.

(من) باخەکەم بە چاکی ئاودا. ⟵ *(من) باخەکەم ئاو بەچاکی دا.

بێ گومان ئەگەر بەرکارەکەش لە شێوەی لا ڕستەیەکدا[1] بە دوای کردارەکەدا هاتبوو، ئەوە هەگیز ناتوانێت کردارەکە لێکدراوەکە لەیەکتر بترازێنێت[2]. بۆ نموونە:

ئێمە بڕیاردەدەین، کە بڕۆین. ⟵ *ئێمە بڕیاری کە بڕۆین دەدەین.

پیاوەکە داوایکرد، کە بڕوات. ⟵ *پیاوەکە داوای کە بڕواتی کرد.

٢-ئەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان جێناوی خۆیین، وەك: (خۆی دەکوژێت، خۆی هەڵدەبژێرێت، خۆی دەڕازرێنرێتەوە، خۆی نافرۆشێت، خۆی جوان دەکات...) دەتوانن لە ڕستەدا لە سەرەکانیان دووربکەونەوە و فرێزی پێشناوی (یان ئاوەڵکردار) بچێتە نێوانیانەوە. بۆ نموونە:

---

[1] لا ڕستە ئەو کۆمەڵە وشەیەیە، کە بەلای کەمەوە لە بکەر و کردارێك پێکدێت، بەمەرجێك بکەر و کردارەکە لە کەس و ژمارەدا ڕێك بکەون. بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: (McCarus ١٩٨٥: ٩٨).

٢- Taha ١٩٧٨: ٩.

(کوڕەکە)بە چەقۆ خۆی کوشت. ← (کوڕەکە) خۆی بەچەقۆ کوشت.

(ئەوان) بەچی خۆیان رازاندۆتەوە؟ ← (ئەوان) خۆیان بەچی رازاندۆتەوە؟

(کچەکە) لەبەر ئاوێنەکە خۆی جواندەکات.← (کچەکە) خۆی لەبەرئاوێنەکە جواندەکات.

بەڵام لەبەرئەوەی تەواوکەری ئەم کردارانە ناسراو و تایبەتیین، ناشێت بن بە دەرخراو و دەرخەر بەدوایاندا بێت. وەك لە نارێزمانی ئەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

(ئەو) خۆی کوشت. ← *(ئەو) خۆیی ئازا کوشت.

(تۆ) خۆت هەڵبژێرە. ← *(تۆ) خۆتی چاك هەڵبژێرە.

٣-بەشێکی ئەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان مۆرفیمی بەندن، وەك: (تووشدەبێت، تووشدەکات، فێردەبێت، فێردەکات، هاندەدات...) لەم رووەوە وەك ناو رەفتار دەکەن و دەکرێت لە سەرەکانیان جیاببنەوە. بۆ نموونە:

(ئامانج) کوڕەکەی هاندا. ← (ئامانج) هانی کوڕەکەی دا.

(ئەو) لەکوێ تووشبووە؟ ← (ئەو) لە کوێ تووشی ئەم دەردە بووە؟

(تۆ) کارەکەتم فێربکە. ← (تۆ) فێری کارەکەتم بکە.

شایانی تێبینییە ئەگەر چاوێك بەو کردارە لێکدراوانەدا بخشێنین، کە مۆرفیمی (پێ، تێ، لێ) بەشداری دارشتنیان دەکات و تەواوکەرەکانیان یەکێکە لەو سێ جۆرەی خراونەتەروو، وەك: (دەنگپێدەدات، چاولێکدەبڕێت، خۆی لێمتدەکات، خۆی لێدەگۆڕێت، ورکیلێدەگرێت...) ئەوە بۆمان دەردەکەوێت، ئەو فرێزە پێشناوییانەی بە یاریدەی ئەم مۆرفیمانە پێکدێن، لە توانایاندا هەیە تەواوکەر و سەرەی کردارەکە لەیەکتر دوور بخەنەوە و بچنە نێوانیانەوە. بۆ نموونە:

(سیروان) دەنگ بە من دەدات.

(ئەو) ورك لە ئێمە دەگرێت.

(سیروان) خۆی لە من دەگۆڕێت.

(ئەو) خۆی لە باوکی متدەکات.

٤-ژمارەیەك لەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان ئاوەڵکردارن، وەك: (پێشدەکەوێت، دوادەخات، پێشدەخات...) لەتوانایاندا هەیە لە هەندێك باردا شوێنی خۆیان بگۆڕن و لە سەرەکانیان جیاببنەوە. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا دیارە:

(سیروان) پێشکەوت. ← سیروان پێش هەموومان کەوت.

(ڕێبوار) کارزان پێشدەخات. ←—— ڕێبوار کارزان پێش خۆی دەخات.

٥-هەندێك لەو کرداره لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان فرێزی پێشناویین، وەك: (لەپێدەکات، بەئاواتدەگات، لەسەردەکات، بەرێدەکەوێت...) دەتوانن دەرخەر وەربگرن و لە سەرەکانیان بترازێن. بۆ نموونە:

(من) کلاوەکەم لەسەر کرد. ←—— (من) کلاوەکەم لەسەری منالەکە کرد.

(دایکەکە) پێلاوی لەپێدەکات. ←—— (دایکەکە) پێلاو لە پێی کچەکەی دەکات.

(ئێمە) کەی بەئاواتدەگەین؟! ←—— (ئێمە) کەی بەئاواتی خۆمان دەگەین؟!

ئەنجامەکان

گرنگترین ئەنجامەکانی لەم خاڵانەی خوارەوەدا بە کورتی دەخەینەروو:

١-کرداری لێکدراو لە لێکدانی دوو بناغە سازدەبێت، یەکێکیان هەمیشە کردارێکی (بنەڕەتی/ داڕێژراو/ لێکدراو)ـە، کە سەرەیەو ئەوی تریشیان (ناو/ ئاوەڵناو/ ئاوەڵکردار/ مۆرفیمی بەند...)ـە، کە تەواوکەرە و دەشێت لە فۆڕمدا(سادە/ داڕێژراو/ لێکدراو)بێت.

٢-بناغەکانی کرداری لێکدراو بێ ئامرازی بەستن لێکدراون، کە هەمیشە پێکەوە وەك لێکسیمێکی نوێ رەفتار دەکەن و یەك واتا بەدەستەوە دەدەن.

٣-هەر بناغەیەك بەلایەنی کەمەوە مۆرفیمێکی رەگی تێدایە، ئەگەر گشت لاگرەکان لە بناغەکانی کرداری لێکدراو داماڵرێت، ئەوە دەبێت بە لایەنی کەمەوە دوو مۆرفیمی رەگ بمێنێتەوە، بە واتایەکی تر جگە لە رەگی کردار مەرجە مۆرفیمێکی رەگ (سەربەست)ی تری تێدابێت.

٤-ژمارەی ئەو مۆرفیمانەی بەشداری داڕشتنی کرداری لێکدراو دەکەن، بەلایەنی کەمەوە چوارن، ئەوانیش مۆرفیمێکی رەگ (سەربەست) و سێ مۆرفیمی سەرەکی (رەگ، کات، کەس)ی کرداری بنەڕەتین.

٥-چۆنێتی ریزبوون و پێکەوەهاتنی مۆرفیمە بەشداربووەکانی کرداری لێکدراو بەشێوەی زنجیریی نین، بەڵکو هەر کردارێکی لێکدراو خاوەنی دروستەی هەرەمیی ناوەوەیە، واتە بەشێوەی پەلکی دووانی، بۆ پێکهاتە راستەوخۆکانی دابەشدەبێت، تا دەگاتە دوا پێکهاتەی بنجی، کە مۆرفیمە پێکهێنەکانێتی.

٦-کرداری لێکدراو لەرووی داڕشتنەوە بەپێی پۆل و فۆڕمی دوو بناغە بەشداربووەکەی، بەسەر چەند دەستەیەکی جۆراوجۆردا دابەشدەبێت، کە هەر دەستەیەکیان بە یاسایەك سازبووە و خاوەنی هەمان دروستە و هاوخاسیەتی خۆیەتی.

٧-(ئاوەڵناو، ئاوەڵکردار، مۆرفیمی بەند، فرێزی پێشناوی) لەگەڵ کرداری تێنەپەڕ، کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ و لەگەڵ کرداری تێپەڕ، کرداری لێکدراوی تێپەڕ دروست دەکات، بەڵام (ناو) لەگەڵ کرداری تێنەپەڕ، کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ و لەگەڵ کرداری تێپەڕ، کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ و تێپەڕ سازدەکات.

٨-جیابوونەوە و جیانەبوونەوەی تەواوکەر و سەرەی لێکدراو لەیەکتری، پەیوەندیی بەجۆری تەواوکەرەکانەوە هەیە، واتە بەشێکی تەواوکەرەکان لەسەرەکانیان جیادەبنەوە، بەڵام بەشەکەی تریان لێیان جیانابنەوە، بۆ نموونە ئەگەر تەواوکەرەکە ناو بوو، ئەوە بەگشتی لە توانایدا هەیە، لەسەرەکەی بترازێت و رێگە بەوشەی سەربەخۆی واتادار، یان فرێزی پێشناوی دەدات، بچێتە نێوانیانەوە، بەڵام ئەگەر ئاوەڵناو بوو، لەسەرەکەی دوورناکەوێتەوە و هەمیشە وەك دانەیەكی لەیەكنەپچڕاو دەردەکەوێت.
٩-ئەو پەیوەندییە رێزمانییە شاراوەیەی لە نێوان تەواوکەر و سەرەی کرداری لێکدراودا هەیە، لەو پەیوەندییە رێزمانییە دەچێت، کە لە نێوان بەشەکانی رستەی ئاساییدا دەبینرێت. واتە هەروەك چۆن کرداری لێکدراو لە لێکدانی دوو پۆلی وشە پێکهاتووە، بەهەمان شێوە بریتییە لە ئاوێتەبوونی دوو ئەرکی رێزمانیش، ئەمەش نیشانەی ئەوەیە، کە لە دروستبوونی کرداری لێکدراودا سوود لە پەیڕەو و یاسای رستەسازیی زمانەکە بینراوە.

سەرچاوەکان

١- بە زمانی کوردی:

أ-کتێب:

١-ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی دار الجاحظ، بەغدا، ١٩٧٦.

٢-د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (مۆرفۆلۆجی)، بەشی یەکەم- ناو- چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، ١٩٧٩.

٣-د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی پێنجەم- کردار- دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٠.

٤-د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی چوارەم- ژمارە و ئاوەڵکردار_ دار الحرية للطباعة، بەغدا، ١٩٩٨.

٥-د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی دووەم- جێناو- دار الحرية للطباعة، بەغدا، ١٩٨٧.

٦-د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی سێیەم- ئاوەڵناو- چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق- دەستەی کورد، بەغدا، ١٩٩٢.

٧-د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٧.

٨-تۆفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم، دار الطباعة الحديثة، بەغدا، ١٩٢٩.

٩-د. جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، پامبێرگ، ئەڵمانیا، ١٩٧٦.

١٠-ساڵح حسێن حەسەن پشدەری، کورتەیەك لە ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی بەغدا، بەغدا، ١٩٨٥.

١١-سەعید سدقی کابان، مختصر صرف و نحوی کوردی، جزء (١) طبع أول، چاپخانەی نجاح، بەغداد ١٩٢٨.

١٢-د. شێرکۆ بابان، ڕستەسازی و شیتەڵکاری زانستی، چاپخانەی کریستاڵ، هەولێر، ١٩٩٦.

١٣-د. شێرکۆ بابان، شرۆڤەکاری ڕێزمانی لە زمانی نووسین دا، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەلێر، ٢٠٠٠.

١٤-د. شێرکۆ بابان، میکانیزمە بنەڕەتییەکانی ڕستەسازی ڕێزمانی بوون و هەبوون، چاپخانەی کریستاڵ، هەولێر، ١٩٩٧.

١٥-د. شێرکۆ بابان، نەخشەی ڕۆنانی ڕێژەی کار، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ١٩٩٩.

١٦-د. کوردستان موکریانی، سینتاکسی ڕستەی سادە لە زمانی کوردیدا، دار الحرية للطباعة، بەغداد، ١٩٨٦.

١٧-د. کوردستان موکریانی، سینتاکسی ڕستەی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەلێر، ٢٠٠٠.

١٨-کوردۆییف، ڕێزمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی و سۆرانی، وەرگێڕانی لە ڕووسییەوە:
د. کوردستان موکریانی، مطبعة الأديب البغدادية، بەغدا، ١٩٨٤.

١٩-لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦.

٢٠-لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، زمان و ئەدەبی کوردی، کتێبی مەنهەجییە بۆ پۆلی (یەکەم، دووەم، سێیەم)ی ناوەندی و (چوارەم، پێنجەم، شەشەم)ی ئامادەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی هەشتەم، هەولێر، ١٩٨٤.

٢١-محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراورددا، دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، ١٩٨١.

٢٢-محەمەد ئەمین هەورامانی، سەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی، چاپخانەی مەعاریف، بەغداد، ١٩٧٣.

٢٣-د. محەمەد رەزای باتینی، ئاوڕێکی تازە بۆ سەر ڕێزمان، وەرگێڕانی لە فارسییەوە: حەسەنی قازی، چاپ و بڵاوکردنەوە، سوید، ١٩٩٣.

٢٤-محەمەد مەعرووف فەتاح، زمانەوانی (کتێبێکی مەنهەجییە)، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٩٠.

٢٥-محەمەدی مەحویی، رستەسازی کوردیی، زانکۆی سلێمانی، أ- ٢٠٠١.

٢٦-د. محەمەدی مەحویی، زمان و زانستی زمان، بەرگی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ب- ٢٠٠١.

٢٧-مەسعوود محەمەد، چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦.

٢٨-نووری عەلی ئەمین، ئەرك و شوێنی راناوە کەسییەکان لە ((ئاخاوتنی کوردی))دا، مطبعة الزمان، بغداد، ١٩٨٦.

٢٩-نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ١٩٦٠.

٣٠-د. نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانی، ڕێزمانی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی بەشی زمان کوردی زانکۆی سەلاحەدین، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هولێر، ١٩٨٢.

٣١-هەژار، هەنبانە بۆرینە، (فرنگ کردی- فارسی)، سروش، تهران، ١٣٧٤.

ب-<u>نامەی زانکۆیی</u> (بڵاونەکراوە):

٣٢-ئاواز حەمە سدیق بەگیخانی، ریزبوونی کەرەستە لە زمانی کوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٦.

٣٣-ئەحمەد حەسەن فەتحوڵڵا، بکەر وەك بەشێکی سەرەکیی رستە لە زمانی کوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٠.

٣٤-تالیب حسێن عەلی، هەندێ لایەن لە پەیوەندی نێوان رستە و واتا لە کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٨.

٣٥-ساجدە عەبدوڵڵا فەرهادی، ڕێزمانی بەندێتی و هەندێ لایەنی ڕستەی کوردی، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٤.

٣٦-عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ، مۆرفیمە ڕێزمانیەکانی کار، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی پەروەردە- ئیبن ڕوشد- زانکۆی بەغدا، ١٩٩٥.

٣٧-فەتاح مامە عەلی، ئیدیەم لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٨.

٣٨-فەرەیدوون عەبدول محەمەد، نادیاری، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٨.

٣٩-کەوسەر عەزیز ئەحمەد، بیردۆزی مۆرفیم و هەندێ لایەنی وشەسازی کوردی، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٠.

٤٠-مستەفا محەمەد زەنگەنە، کارو ئەرکی لە سینتاکسدا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٩.

٤١-مەهاباد کامل عەبدوڵڵا، کار لە کرمانجیی خواروو و هەورامیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٦.

٤٢-هیدایەت عەبدوڵڵا محەمەد، پێشپرتك و پاشپرتك لە زمانی کوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٩.

٤٣-یوسف شەریف سەعید، کاری لێکدراو لە کوردی فارسیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٨.

ج-گۆڤار:

٤٤-د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وتاری کار پۆلێن کردن بەپێی رونان و چەند سەرنجێك، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٣٩، ١٩٩٧.

٤٥-د. ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم، چاوگی سادە میحوەرێکە بۆ دروستکردنی چاوگی نوێ لە زمانی کوردیدا، کاروان، ژمارە ٤٦، ١٩٨٧.

٤٦-ئیرنست مەکارەس، رستەسازی، وەرگێرانی: محەمەد مەعرووف فەتاح، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١١٥، ١٩٨٧.

٤٧-بەکر عومەر عەلی، کاری لێکدراو و چەند سەرنجێك، زانکۆی (زانستی مرۆڤایەتی)، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٩٩.

٤٨-د. زەری عارف یوسوپۆڤا، سینتاکس، وەرگێڕانی: د. کوردستان موکریانی، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١١٤، أ-١٩٨٧.

٤٩-د. زەری عارف یوسوپۆڤا، کار، وەرگێڕانی: د. کوردستان موکریانی، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١١٦، ب-١٩٨٧.

٥٠-عەبدوڵڵا حوسێن رەسوڵ، پێناسەی رستەی سادە، زانکۆیا دهوك، ژمارەی تایبەت(٦)، ١٩٩٩.

٥١-عەلی مەحموود جوکل، تێپەڕ و تێنەپەڕی کاری ناسادە، زانکۆی (زانستی مرۆڤایەتی)، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠٠٠.

٥٢-غازی فاتح وەیس، جیاوازی نێوان مۆرفیم و ووشە، کاروان، ژمارە ٣٨، ١٩٨٥.

٥٣-فاروق عومەر سدیق، وشەسازی لە زمانی کوردیدا، کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی سێیەم، بەشی دووەم، ١٩٧٥.

٥٤-کوردۆ عەلی، (کردار) و (کات)ی کوردی، دەستنووس، لە (١٩٩٢) بەشێوەی کۆڕ پێشکەشکراوە و ئامادەیە بۆ بڵاوکردنەوە.

٥٥-لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، رێزمانی ئاخاوتنی کوردی، کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی پێنجەم، ١٩٧٧.

٥٦-لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، رێزمانی ئاخاوتنی کوردی، کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی شەشەم، ١٩٧٨.

٥٧- د. محەمەد عەبدولقادر حەمە سەعید، وشەسازی زاری سلێمانی، ئەکادیمیانی کوردستان، بەرگی (IB)، ژمارە ١، ٢٠٠١.

٥٨-محەمەد مەعرووف فەتاح، باس لە جۆرێك لە رستەی کوردیدا، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٢٨، ١٩٩٢.

٥٩-محەمەد مەعرووف فەتاح، دیسان ئیدیەم- پێداچوونەوەیەك لەبەر رۆشنایی زمانەوانیدا-، کۆڕی زانیاری عێراق ((دەستەی کورد)) بەرگی پازدەهەم، ١٩٨٦.

٦٠- محەمەد مەعرووف فەتاح، کار پۆلێن کردن بەپێی رۆنان، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٢١، أ-١٩٨٩.

٦١-محەمەد مەعروف فەتاح، وشەی لێکدراوی بەستراو لە کوردیدا، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٢٤، ب- ١٩٨٩.

٦٢مسەفا محەمەد کەریم زەنگەنە، پێکهێنەرەکانی ((اندن)) و ئەرکەکانیان، کاروانی ئەکادیمی، ژمارە ١، بەرگی یەکەم، هەولێر، ١٩٩٧.

٦٣-د. نەسرین فەخری، خۆ لە تەرازووی زمان دا، کۆڕی زانیاری عێراق ((دەستەی کورد))، بەرگی بیستەم، ١٩٨٩.

٦٤-نەسرین فەخری، فرمانی تێنەپەڕ و تێپەڕ و چارگە(ئەلفیە- أ)یە تێنەپەڕەکان (المطاوعة) لە روانگەی بنیادی (ناوەوە) و (دەرەوە)، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٤٢، ١٩٩٨.

٦٥-د. نەسرین محەمەد فەخری، فرمانی یاریدەدەر چییە و؟ بۆچی و؟ کەی‌و، چی دەگەیەنێت لە زمانی کوردیدا، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٣٦، ١٩٩٥.

٦٦-د. وریا عومەر ئەمین، پاشبەندەکان، کۆڕی زانیاری عێراق((دەستەی کورد))، بەرگی پازدەهەم، ١٩٨٦.

٦٧-وریا عومەر ئەمین، تێنەپەڕ فرمانێکی بکەر نادیارە، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٠٧، ١٩٨٥.

٦٨-د. وریا عومەر ئەمین، رەخنە نا رەخنە، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٤٠، ١٩٩٧.

٦٩-وریا عومەر ئەمین، رەگی داهاتوو... بەیەك یاسا، رامان، ژمارە ٤٩(هەولێر)، ٢٠٠٠.
٧٠-د. وریا عومەر ئەمین، ریزمانی راناوی لكاو، كاروان، ژمارە ٨، ١٩٨٣.
٧١-د. وریا عومەر ئەمین، كات و رەگی فرمان، رۆژی كوردستان، ژمارە ٩٥، ١٩٨٤.
٧٢-وریا عومەر ئەمین، لە پەیوەندییەكانی بكەر نادیار، رۆشنبیری نویٚ، ژمارە ١٢٩، أ- ١٩٩٢.
٧٣-وریا عومەر ئەمین، نیشانەكانی كات لە زمانی كوردیدا، كاروان، ژمارە ٩٢، ب- ١٩٩٢.
٧٤-د. وریا عومەر ئەمین، ووشە، نووسەری كورد، ژمارە ٩، ١٩٨٢.

د-موحازەراتی خوێندنی بالاّ:

٧٥-د. فاروق عومەر سدیق، مۆرفۆلۆژی، ماجستێری زمان، كۆرسی یەكەم، بەشی كوردی، زانكۆی سلێمانی، ٢٠٠٠- ٢٠٠١.

٧٦-د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید، تیۆری زمان، ماجستێری زمان، كۆرسی یەكەم، بەشی كوردی، زانكۆی سلێمانی، ٢٠٠٠- ٢٠٠١.

٧٧-د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید، رستەسازی، ماجستێری زمان، كۆرسی دووەم، بەشی كوردی، زانكۆی سلێمانی، ١٩٩٩- ٢٠٠٠.

٧٨-د. محەمەد مەعرووف فەتاح، رستەسازی، دكتۆرای زمان، كۆرسی یەكەم، بەشی كوردی، زانكۆی سلێمانی، ١٩٩٧- ١٩٩٨.

٢-بە زمانی عەرەبی:

٧٩-توفيق وهبي، قواعد اللغة الكردية، الجزء الأول، الباب الأول، بغداد، ١٩٥٦.
٨٠-الدكتورة كوردستان موكرياني، قواعد اللغة الكردية، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٩.

٨١-د. محمد تقي الزهتابي و د. حسين علي محفوظ، قواعد الفارسية، جامعة صلاح الدين، الطبعة الثانية، ١٩٨٧.

٨٢-د. محمد وصفي أبو مغلي، البسيط في القواعد و النصوص الفارسية، مطبعة جامعة البصرة، الطبعة الثانية، ١٩٨٧.

٣-بە زمانی فارسی:

٨٣-دكتر پرويز ناتل خانلرى، دستور زبان فارسى، چاپخانه حيدرى، چاپ سيزدهم، ١٣٧٣.

٨٤-رشيد ياسمى، ملل الشعرا بهار، بديع الزمان فروزانفر، عبدالعظيم قريب، جلال همائى، دستور زبان پنج استاد، چاپخانه رامين، چاپ سوم، تهران، ١٣٧٨.

٨٥-مصطفى خرم دل، صرف دستور زبانى كردى سورانى، تبريز، ١٣٤٧ه.

٤-بە زمانی ئینگلیزی:

٨٦- Aarts, F., Aarts, J. (١٩٨٢) English Syntactic Structures. Oxford: Pergamon Press.

٨٧- Amin, W.O. (١٩٧٩) Aspect of the Verbal Construction in Kurdish. University of London.

٨٨- Amin, W.O. (١٩٧٦) Some Fundamental Rules of Kurdish Syntax Structure. London.

٨٩- Asher, R. E. and Simpson, J. M. Y. (١٩٩٤) The Encyclopedia of Language and Linguistice. Vol.١, Oxford: Pergamon Press.

٩٠- Baure, L. (١٩٨٣) English Word- Formation. C AMBRIDGE University Press.

٩١- Bybee, J. (١٩٨٥) Morphology: A Study of the Relation between Meaning and From. Amsterdam: John Benjamins.

٩٢- Crystal, D. (١٩٩٢) An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages, Block Well: Oxford.

٩٣- Fromkin, V, Rodman, R. (١٩٨٨) An Introduction to Language. NewYork: Holt, Rinehart and Winston. Inc.

٩٤- Huddleston, R. (١٩٨٤) Introduclion to the Grammar of English. Cambridge: Cambridge University press.

٩٥- Jukil, A. M. (١٩٩٦) A Syntactic Analysis of Verb Particles Combinations in English and Kurdish. Unpublished MA thesis. University of Salahaddin: Erbil.

٩٦- Katamba, F. (١٩٩٣) Morphology. London: MacMillian.

٩٧- Lyons J. (١٩٨١) Language and Linguistice: an Introduction, Cambridge: Cambridge University press.

٩٨- Mackenzie, D. N. (١٩٦١) Kurdish Dialect Studies. London: Oxford University press.

٩٩- McCarus, E. (١٩٥٨) A Kurdish Grammar. Washington: Washington Paladograph Company.

١٠٠- Quirk, R. Greenbaum, S Leech, G. and Svartvik, J. (١٩٨٥) A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman.

١٠١- Stageberg, N. (١٩٨١) An Introductory English Grammar. ٤thed, U.S.A.: Holt, Rinehart and Winston. Inc.

١٠٢- Tabaian, H. (١٩٧٨) Persian Compound Verbs. Lingua, ٤٧, (٢/٣), ١٨٩-٢٠٨.

١٠٣- Taha, A. (١٩٧٨) An Analysis and Dictionary of Two-Word Verbs in English, Kuwait: Kuwait University.

١٠٤- Trask, R.L. (١٩٩٣) A Dictionary of Grammatical terms in Linguistics. London: Routledge.